

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Εθνικόν και Καποδιστριακόν
Πανεπιστήμιον Αθηνών
— ΙΔΡΥΘΕΝ ΤΟ 1837 —

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΤΗΣ ΑΓΩΓΗΣ
ΤΜΗΜΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΚΑΙ ΑΓΩΓΗΣ ΣΤΗΝ ΠΡΟΣΧΟΛΙΚΗ ΗΛΙΚΙΑ
UNIVERSITY COLLEGE LONDON, INSTITUTE OF EDUCATION
ΚΟΙΝΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΙΝΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ»

Εναλλακτικές θηλυκότητες σε ανδροκρατούμενο πεδίο.

Η περίπτωση των διαιτητριών ποδοσφαίρου.

ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ-ANNA ΑΡΒΑΝΙΤΗ 162002

ΕΠΙΒΛΕΠΟΥΣΑ: ΜΑΙΡΗ ΛΕΟΝΤΣΙΝΗ

ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ 2019

ΑΘΗΝΑ

*Στην Αφροδίτη και σε όλες εκείνες και όλους εκείνους που αντιστέκονται
στα «κανονικά».*

Ευχαριστίες

Για να ολοκληρωθεί η παρούσα εργασία χρειάστηκα την υποστήριξη και την υπομονή πολλών ατόμων.

Αρχικά, ευχαριστώ θερμά την καθηγήτρια μου Μαίρη Λεοντσίνη για την εμπιστοσύνη, την ανοχή και την ειλικρινή της υποστήριξη σε δύσκολες στιγμές. Αλλά, κυρίως, θα ήθελα να την ευχαριστήσω για τις πάντα καίριες επισημάνσεις της από τις οποίες μαθαίνω ακόμα.

Επίσης, η παρούσα εργασία δε θα υπήρχε χωρίς τις συμμετέχουσες και τις ευχαριστώ όλες για την εμπιστοσύνη τους και το άνοιγμά τους.

Ευχαριστώ τις φίλες και τους φίλους μου, την οικογένειά μου, που παρέμειναν κοντά μου σε όλη αυτή τη διαδρομή από την αρχή του μεταπτυχιακού μου και με βοήθησαν να μην εγκαταλείψω.

Τέλος, θα ήθελα να ευχαριστήσω ιδιαίτερα και προσωπικά τις φίλες που έκανα σε αυτό το μεταπτυχιακό και ήταν για μένα πηγή δύναμης. Η Νίκη, η Πέρσα και η Βασιλική, με τυχαία σειρά, η κάθε μία ξεχωριστά ήταν με τον τρόπο της το στήριγμά μου.

Περιεχόμενα

Περίληψη.....	6
Abstract.....	7
Εισαγωγή	9
A. Θεωρητικό πλαίσιο	11
A.1. Φεμινιστικές θεωρίες	11
A.1.1. Μεταδομιστική θεωρία	13
A.2. Λογοθετικό πλαίσιο. Επιτελεστικότητα.....	14
A.3. Θηλυκότητες και αρρενωπότητες.....	17
A.3.1. Αρρενωπότητες	17
A.3.2. Θηλυκότητες.....	18
A.3.2.1. Θηλυκότητες του παρία	19
B. Βιβλιογραφική επισκόπηση.....	22
B.1. Γυάλινη οροφή	22
B.2. Αθλητισμός και αποκλεισμός.....	24
B.3. Διαιτησία ως ερευνητικό πεδίο.....	26
B.4. Ποδόσφαιρο και διαιτησία.....	27
Γ. Μεθοδολογία.....	30
Γ.1. Σχεδιασμός έρευνας.....	30
Γ.2. Πληθυσμός έρευνας και δεοντολογία	32
Γ.3. Μέθοδος. Επιλογή ερευνητικού εργαλείου.....	33
Γ.4. Μεθοδολογικά πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα	34
Γ.5. Πίνακας Διαιτητριών	36
Δ. Ανάλυση συνεντεύξεων.....	40
Δ.1. Θηλυκότητες και αθλητισμός.....	40
Δ.1.1. Ανδρική κυριαρχία. Χρήση αρσενικού ως καθολικού υποκειμένου... 41	
Δ.1.2. Αγοροκόριτσο. Μια θηλυκότητα του παρία ή της καλής διαιτητή;.....	46
Δ.1.3. Έλλειψη γυναικών και γυναικείου ποδοσφαιρου.	46
Δ.2. Θηλυκότητες και διαιτησία.....	55

Δ.2.1. Διαιτησία ως επάγγελμα. Βραδεία πορεία και γυάλινη οροφή.....	55
Δ.2.2. Έμφυλη βία προς διαιτήτριες και διαιτητές.	66
Δ.2.3. Έλλειψη οργάνωσης και υποστήριξης.....	74
Συμπεράσματα.....	81
Βιβλιογραφικές αναφορές.....	87
Ξενόγλωσσες	87
Ελληνόγλωσση.....	93
Ηλεκτρονικές πηγές.....	95
Παραρτήματα.....	96
Οδηγός συνεντεύξεων.....	96
Γλωσσάρι.....	98
Δημογραφικά χαρακτηριστικά	100

Περίληψη

Στην παρούσα εργασία καταβάλλεται προσπάθεια να αναδειχθούν οι τρόποι με τους οποίους σε ένα ανδροκρατούμενο πεδίο, όπως αυτό της διαιτησίας ποδοσφαίρου, αναδύονται και αναπαράγονται θηλυκότητες, και ποιές επικρατούν έναντι άλλων. Η έρευνα στηρίζεται στη θεωρία της επιτελεστικότητας του φύλου (performativity), της Judith Butler, και στις θεωρίες θηλυκοτήτων, των Raewyn Connell, Mimi Schippers και Jack/Judith Halberstam. Το πεδίο της διαιτησίας αποτελεί όχι μόνο χώρο αθλητισμού, αλλά και χώρο επαγγελματικό. Έχοντας αυτό υπόψη η έρευνα εξετάζει αφενός τις θηλυκότητες που προωθούνται στο χώρο της διαιτησίας και αφετέρου εξετάζει το φαινόμενο της «γυάλινης οροφής» (ceiling glass) στο συγκεκριμένο πεδίο. Βασικά ερωτήματα, λοιπόν, της παρούσας έρευνας αποτέλεσαν τα εξής: «Πώς είναι να είσαι γυναίκα σε ένα αθλητικό πεδίο που κυριαρχείται από άνδρες;» και «Πώς είναι να είσαι γυναίκα σε ανδροκρατούμενο επάγγελμα;». Για να διερευνηθούν τα παραπάνω ερωτήματα η ποιοτική αυτή έρευνα ακολουθεί την ερμηνευτική προσέγγιση και αναλύει τις ημι-δομημένες συνεντεύξεις εννιά διαφορετικών ηλικιών και εμπειριών γυναικών διαιτητριών.

Λέξεις κλειδιά: θηλυκότητες, αρρενωπότητες, εναλλακτικές θηλυκότητες, επιτελεστικότητα, γυάλινη οροφή, ανδροκρατούμενο πεδίο

Abstract

In this paper, an attempt is made to highlight the ways in which, in a male-dominated field, such as football arbitration, femininities are produced, how they emerge and whether they are some prevalent over others. The research is based on the theory of gender performance (performativity), and theories of femininities and masculinities, as suggested by Raewyn Connell, Mimi Schippers and Jack / Judith Halberstam. The field of arbitration is not only a sports area but also a professional space. With this in mind, the research examines the femininities that are promoted in the field of arbitration and, on the other hand, examines the phenomenon of "ceiling glass" and whether it appears in this specific field. The main questions, therefore, of the present study were: "How is it to be a woman in a male-dominated sporting field?" and "How is it to be a woman in a male-dominated profession?". To investigate the above questions, this qualitative research follows the interpretive approach and examines the semi-structured interviews of nine different ages and experiences of female arbitrators.

Keywords: femininities, masculinities, alternative femininities, performativity, ceiling glass, male-dominated field

Εισαγωγή

Πέρα από τον οριζόντιο διαχωρισμό της εργασίας σε 'ανδρικά' και 'γυναικεία' επαγγέλματα, υπάρχει και ο κάθετος διαχωρισμός, γνωστός ως φαινόμενο της «γυάλινης οροφής», που φαίνεται να διαχωρίζει τις ανώτερες και τα κατώτερες επαγγελματικές θέσεις αντίστοιχα σε «ανδρικές» και «γυναικείες». Η *γυάλινη οροφή* μοιάζει να είναι ένα αόρατο εμπόδιο, που αποκλείει τις γυναίκες από την ανάληψη θέσεων υψηλών διοικητικών και οργανωτικών καθηκόντων.

Ο χώρος του αθλητισμού δομείται εξίσου γύρω από τον αποκλεισμό των γυναικών. Ο αποκλεισμός των γυναικών δεν είναι τόσο «αόρατος» όσο οι φραγμοί που σχετίζονται με την γυάλινη οροφή. Οι αγώνες για τη συμμετοχή των γυναικών στον αθλητισμό είναι σχετικά πρόσφατοι, ξεκινώντας από τον εικοστό αιώνα. Σίγουρα οι γυναικείες παρουσίες είναι πια γεγονός, όμως κατά κάποιον τρόπο οι γυναίκες παραμένουν «αόρατες». Ενώ, λοιπόν, η συμμετοχή των γυναικών στα αθλητικά δρώμενα δεν είναι πλέον το ίδιο αμφισβητήσιμη όπως παλιότερα, πώς συμμετέχουν και μέχρι που τους «επιτρέπεται» να φτάσουν.

Για να αναλύσω τα παραπάνω όρια, τις έμφυλες σχέσεις ιεραρχίας στο χώρο του αθλητισμού και πώς διαπλέκονται με τις σχέσεις εξουσίας σε επαγγελματικό επίπεδο επέλεξα να ερευνήσω τους τρόπους, με τους οποίους οι γυναίκες επιτελούν το επάγγελμα της διαιτήτριας στο ελληνικό ποδόσφαιρο. Σημαντικές έννοιες για την έρευνα αυτή θα αποτελέσουν η «γυάλινη οροφή», η επιτελεσματικότητα, οι θηλυκότητες που παράγονται από γυναίκες ρέφερι και η ανδρική κυριαρχία.

Ο χώρος της διαιτησίας στο ποδόσφαιρο είναι, εξίσου ανδροκρατούμενος και εκτός της αθλητικής σημασίας που έχει, πρέπει να λαμβάνουμε υπόψη ότι πρόκειται για ένα επάγγελμα. Το ερώτημα της έρευνάς μου είναι ποιες θηλυκότητες παράγονται σε αυτόν τον ανδροκρατούμενο χώρο (αθλητικό και επαγγελματικό) και αν μπορούν να χαρακτηριστούν ως εναλλακτικές (θηλυκότητες). Τι σημασία έχει η έμφυλη «διαφορά» των διαιτητριών, αν έχει, για τις ίδιες. Αναπτύσσουν συγκεκριμένες στρατηγικές για να επιτελέσουν συγκεκριμένες θηλυκότητες εντός του χώρου αυτού;

Έτσι, στο πρώτο κεφάλαιο αναλύουμε τις βασικές θεωρητικές έννοιες για το θέμα μας, δηλαδή τις μεταδομιστικές θεωρίες, την επιτελεστικότητα και τις θηλυκότητες (μαζί με τις αρρενωπότητες). Στο δεύτερο κεφάλαιο συνεχίζουμε με τη βιβλιογραφία γύρω από τη διαιτησία και τον αθλητισμό ως ανδροκρατούμενα πεδία, αλλά και το φαινόμενο της γυάλινης οροφής. Στο τρίτο κεφάλαιο γίνεται λόγος για τον μεθοδολογικό σχεδιασμό της έρευνας, ενώ στο τέταρτο κεφάλαιο γίνεται η ανάλυση των συνεντεύξεων.

A. Θεωρητικό πλαίσιο

A.1. Φεμινιστικές θεωρίες

Όταν μιλάμε για φεμινιστική θεωρία πέρα από τα ρεύματα του φεμινισμού ιστορικά, δεν αναφερόμαστε σε μια ενιαία και αδιαίρετη θεωρία. Οι φεμινιστικές θεωρίες αποτελούν ένα σύνολο ιδεών συχνά αντιθετικών και επηρεασμένων από τις πολιτικές θεωρίες. Κοινό στοιχείο των θεωριών του φεμινισμού είναι η κριτική θεώρηση των κοινωνικών ανισοτήτων με κεντρικό άξονα το φύλο. Οι ανισότητες που δημιουργούνται βάσει του φύλου εξετάζονται παράλληλα με τη διαπλοκή άλλων ανισοτήτων (τάξη, φυλή, εθνικότητα κ.ά.), αλλά το φύλο παραμένει η βασική αναλυτική κατηγορία. Σύμφωνα με τη Moore (1988: 11) έργο της φεμινιστικής θεωρίας είναι η συγκρότηση των θεωρητικών εργαλείων με σκοπό την επεξεργασία της έννοιας της διαφοράς. Τις διάφορες προσεγγίσεις της φεμινιστικής σκέψης μπορούμε να τις χωρίσουμε σε πέντε γενικές κατηγορίες. Αυτές είναι η φιλελεύθερη, η μαρξιστική, η σοσιαλιστική, η ριζοσπαστική και, τέλος, η μεταδομιστική θεώρηση.

Σύμφωνα με τη φιλελεύθερη προσέγγιση, οι άνδρες και οι γυναίκες δικαιούνται ίσων ευκαιριών και προνομίων, ανεξάρτητα των οικονομικών συνθηκών της ζωής τους. Δίνεται βάση στην ατομικότητα, όπως και στην υπέρβαση των ιεραρχιών καταγωγής και τους δεσμούς της γέννησης. Η Virginia Sapiro (1990), καταδεικνύει τη σύγκριση στην οποία έδωσε βάση αυτό το ρεύμα, τις άδικες μορφές εξουσίας που εμφανίζονται τόσο στις πατριαρχικές σχέσεις εξουσίας ανάμεσα στα φύλα όσο και σε αυτές μεταξύ μονάρχη και ατόμου. Στην ουσία χαρακτηρίστηκαν ως ίδιες σχέσεις. Ακριβώς αυτή η εξίσωση σε συνδυασμό με την έμφαση στο άτομο αποτέλεσαν τα κύρια σημεία της κριτικής που ασκήθηκε για τον φιλελεύθερο φεμινισμό. Οι φιλελεύθερες φεμινίστριες ισχυρίστηκαν ότι οι γυναίκες μπορούν να τα καταφέρουν μέσα στο πατριαρχικό και καπιταλιστικό σύστημα (Tong, 1995).

Η μαρξιστική προσέγγιση έρχεται σε αντίθεση με το φιλελεύθερο φεμινισμό, αφού κύρια αίτια της ανισότητας των φύλων θεωρούνται ο καπιταλισμός και η ατομική ιδιοκτησία. Η κοινωνική ανισότητα των γυναικών είναι επακόλουθο των

ταξικών ανισοτήτων που πηγάζουν από την καπιταλιστική οργάνωση της εργασίας. Βάσει του μαρξιστικό φεμινισμό, αν ο καπιταλισμός αντικατασταθεί από το σοσιαλισμό, τότε η γυναικεία καταπίεση θα πάψει να υφίσταται δεδομένου ότι οι γυναίκες θα είναι οικονομικά ανεξάρτητες, με ίση συμμετοχή στην οικονομική παραγωγή και άρα ίσα δικαιώματα με τους άνδρες.

Η ριζοσπαστική θεώρηση εστιάζει στην πατριαρχία ως κύριο πλαίσιο της καταπίεσης των γυναικών. Δίνει πολύ μεγαλύτερη σημασία στις βιολογικές διαφορές μεταξύ των φύλων. Το φύλο των γυναικών είναι η κύρια αιτία καταπίεσής τους και οφείλεται στις πατριαρχικές δομές της κοινωνίας, αγνοώντας όλες τις υπόλοιπες κοινωνικές δομές. Το γεγονός της απόλυτης εστίασης στην πατριαρχία και, συνεπώς, της τοποθέτησης των ανδρών ως των κύριων υπαίτιων και «εχθρών», σε συνδυασμό με την παράβλεψη παραγόντων, όπως η τάξη, η εθνικότητα, η ηλικία κ.ά. αποτέλεσε στόχο για τις κριτικές που ασκήθηκαν στο ριζοσπαστικό φεμινισμό. Το πατριαρχικό σύστημα προσεγγίζεται με τρόπο που παραμερίζονται διαφορετικές μορφές ανισότητας και καταπίεσης των γυναικών σε διαφορετικά ιστορικά πλαίσια και κοινωνικά συστήματα.

Η σοσιαλιστική προσέγγιση συγκεντρώνει στοιχεία από τη μαρξιστική και από τη ριζοσπαστική ασκώντας κριτική και στις δύο. Σύμφωνα με τις σοσιαλιστικές θεωρίες από τη μία μεριά η θέση των γυναικών παραμένει εξίσου υποτελής και στις σοσιαλιστικές κοινωνίες, επομένως η ταξική ανισότητα δεν αποτελεί τη μόνη αιτία έμφυλης καταπίεσης (Tong, 1995). Από την άλλη ασκούν κριτική στη ριζοσπαστική ανάλυση ότι η πατριαρχία αποτελεί ένα οικουμενικό φαινόμενο ανεπηρέαστο από τη χρονικότητα και το γεωγραφικό πλαίσιο. Έτσι, η σοσιαλιστική θεώρηση εξηγεί την ανδρική κυριαρχία πολυπρισματικά, ως έναν συνδυασμό οικονομικών και πολιτισμικών συνθηκών που την ευνοούν σε ένα σύστημα έμφυλης ιεράρχησης.

A.1.1. Μεταδομιστική θεωρία

Εκτός των προαναφερθέντων, έχουμε την μεταδομιστική θεώρηση του φεμινισμού από την οποία θα αντλήσουμε έννοιες σημαντικές για την προσέγγιση της παρούσας έρευνας. Σε αυτήν η ταύτιση όλων των γυναικών κάτω από μια κοινή ταυτότητα αναιρώντας τις μεταξύ τους διαφορές είναι αδύνατη. Απορρίπτουν, δηλαδή, τη δόμηση μιας ενιαίας οπτικής της αντικειμενικής «αλήθειας» που αποτελεί τη μία και μοναδική αιτία για την καταπίεση των γυναικών σε αντίθεση με τα προηγούμενα ρεύματα. Αντίθετα, η κριτική ματιά των μεταδομιστικών θεωριών εστιάζει στους μηχανισμούς εξουσίας, το λογοθετικό πλαίσιο στο οποίο συνίστανται τα υποκείμενα εντός της κοινωνίας και, συνεπώς, στην υποκειμενικότητα για να εξηγήσει τις κοινωνικές σχέσεις.

Η συγκεκριμένη προσέγγιση βοηθά στην κατανόηση του τρόπου με τον οποίο κατασκευάζονται και αναπαράγονται επιθυμίες και συμπεριφορές, υποδεικνύοντας ταυτόχρονα τρόπους αλλαγής και αντίστασης, καθώς οι συμπεριφορές αυτές δεν συνιστούν τη μόνη αλήθεια (Weedon, 1987). Με τη στροφή αυτή στο λόγο και την υποκειμενικότητα δίνεται μεγάλη σημασία στις σχέσεις εξουσίας που παράγονται σε ένα λογοθετικό πλαίσιο σε συγκεκριμένες, πολιτισμικά και χρονικά, στιγμές. Ο τρόπος που κάθε υποκείμενο χρησιμοποιεί το λόγο αποτυπώνει τον τρόπο κατανόησης του κοινωνικού του κόσμου. Ο λόγος στο πλαίσιο αυτό ρίχνει φως στη σχέση γνώσης και εξουσίας και στους εκάστοτε συμβολισμούς. Η μεταδομιστική θεώρηση ασκεί κριτική στις κανονιστικές θεωρίες των κυρίαρχων λόγων της επιστήμης, σύμφωνα με τις οποίες η γυναικεία σωματικότητα και υποκειμενικότητα κατασκευάζονται. Οι κυρίαρχοι αυτοί λόγοι της επιστήμης, δηλαδή της κυρίαρχης γνώσης, φαίνεται πως ανταγωνίζονται για τον έλεγχο και την εξουσία και, συγχρόνως, αναπαριστούν πολιτικά και κοινωνικά συμφέροντα. Υπό αυτήν την οπτική αμφισβητείται η οικουμενικότητα ενός ενιαίου υποκειμένου. Επομένως, η ποικιλία γυναικείων λόγων και υποκειμενικών θέσεων συνιστά τον πυρήνα για τη διερεύνηση των ποικίλων κοινωνικών δομών που καθιστούν δυνατή τη γυναικεία υποτέλεια. Η σημασία που δίνεται στη διερεύνηση αυτή έρχεται σε αντιδιαστολή με την μέχρι τότε μελέτη της πατριαρχίας ως ενιαίας

και αμετάβλητης κοινωνικής δομής που χαρακτηρίζεται από σταθερότητα (Weedon, 1987).

Η καταπίεση των γυναικών προσδιορίζεται με βάση τις υπάρχουσες δομές και την ουσιοκρατία διπολικών σχημάτων, όπως άνδρας/γυναίκα, βιολογικό φύλο/κοινωνικό φύλο. Με τη ματιά των μεταδομιστριών/μεταδομιστών για την ανάλυση του κυρίαρχου λόγου και την ανισότητα ανάμεσα στα φύλα είναι απαραίτητη η αποδόμηση αυτών των διπολικών σχημάτων, όπως και το να λαμβάνουμε υπόψη μας την κοινωνική και ιστορική σχετικότητα. Οι αποδομιστικές θεωρίες πάνε πέρα από την επισκόπηση της εκάστοτε χρονικότητας σε μια προσπάθεια αποφυσικοποίησης και αποδόμησης του σώματος, των λόγων και των πρακτικών που το οριοθετούν.

A.2. Λογοθετικό πλαίσιο. Επιτελεστικότητα

Ο Μισέλ Φουκώ στην *Ιστορία της Σεξουαλικότητας* (2011) αμφισβητεί την ύπαρξη ενός ενιαίου υποκειμένου που προϋπάρχει, αλλά αντίθετα η εξουσία επιδρά και παράγει τα υποκείμενα εντός της καθημερινότητας. Η εξουσία νοείται ως σχέση και σχετίζεται πάντα με τη γνώση για την παραγωγή νοημάτων. Στο έργο αυτό, λοιπόν, στη δυτική νεωτερικότητα ισχυρίζεται ότι κατασκευάστηκε η σεξουαλικότητα βασισμένη στα διπολικά σχήματα άντρας/γυναίκα, αρρενωπότητα/θηλυκότητα δίνοντάς της έναν οικουμενικό χαρακτήρα και μια ισχύ αντικειμενικής αλήθειας. Τέθηκαν έτσι συγκεκριμένα πλαίσια εντός των οποίων δομήθηκαν μηχανισμοί εξουσίας και στρατηγικές συγκρότησης σεξουαλικών ταυτοτήτων μέσα από ένα σύστημα λογοθετικών πρακτικών (Foucault, 2011).

Στηριζόμενες στις παραδοχές που αντλούμε από τον Φουκώ για τον τρόπο παραγωγής των νοημάτων, μπορούμε να ισχυριστούμε ότι δεν προϋπάρχει κάτι του λόγου. Σύμφωνα με τον ίδιο στην *Αρχαιολογία της Γνώσης* (Foucault, 2017) ο λόγος είναι το πεδίο που παράγει τα αντικείμενα και μέσω του οποίου διαμορφώνουμε τις διάφορες διακρίσεις. Μιλάμε, δηλαδή, για μια εξουσία δια του λόγου, ο οποίος έχει παρεμβατική δύναμη ως προς τις πράξεις. Έτσι, στο μεταδομιστικό πλαίσιο η αναζήτηση των κοινωνικών διακρίσεων στηρίζεται στον τρόπο που παράγουμε το «αληθινό» και το «ψεύτικο», άρα στους κανόνες που οδηγούν στους διαχωρισμούς. Η αναζήτηση αυτή έχει σχέση με το κύρος της αλήθειας. Ο λόγος έχει τη δύναμη να

παράγει, αλλά μπορεί και να υπονομεύει σχέσεις εξουσίας. Αντίστοιχα τα υποκείμενα χαρακτηρίζονται από υποτελή και αυτόβουλη δράση, από τη στιγμή που παράγουν και παράγονται.

Αμφισβητείται, έτσι, η αναγκαστική ακολουθία δυϊσμών που συνεπάγεται την αιτιώδη σχέση βιολογικού και κοινωνικού φύλου (Butler, 1993) και του πώς το φύλο εκφράζει την επιθυμία σε ένα ετεροφυλόφιλο πλέγμα. Η αμφισβήτηση αυτή πηγάζει από τη διερεύνηση του πώς παράγεται η βιολογική διαφορά και πώς τα σώματα εμφυλοποιούνται βιολογικά. Απηχώντας την προβληματική του Φουκώ, η έρευνα του Thomas Laqueur (2003) για την εννοιολόγηση του σώματος και του φύλου από την αρχαιότητα έως τον Φρόυντ, συνέβαλε στην αποδόμηση της διάκρισης μεταξύ κοινωνικού και βιολογικού φύλου. Ο Laqueur τόνισε την πολιτισμική διάσταση της κατασκευής του φύλου, καταδεικνύοντας τη σχετικά πρόσφατη ιστορία του δυαδικού σχήματος βιολογικού/κοινωνικού στον δυτικό κόσμο από τα τέλη του 18^{ου} αιώνα.¹ Υποστηρίζει ότι το σώμα αποτελεί μια πολιτισμική κατασκευή και αναπαράσταση του κοινωνικού φύλου. Επομένως, το σώμα και, άρα, το βιολογικό φύλο δεν εγκαθιδρύεται στην προ του λόγου περιοχή.

Με παρόμοιο τρόπο η Judith Butler επιχειρεί την αποδόμηση του διπολικού σχήματος που διακρίνει το φύλο σε βιολογικό και κοινωνικό ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 1990. Στο έργο της, *Bodies that Matter* (1993) υποστηρίζει πως δεν υπάρχει βιολογικό φύλο χωρίς να είναι εξαρχής κοινωνικό. Το σώμα ως υλική διάσταση δεν συλλαμβάνεται ως κάτι δεδομένο, εφόσον τα σώματα συνεχώς αλλάζουν και, επίσης, διαφέρουν ως προς τα άλλα σώματα. Από τη στιγμή που κάθε σώμα είναι έμφυλο (gendered), δεν υπάρχει «φυσικό» σώμα. Τα υποκείμενα γίνονται καταληπτά μόνο όταν το σώμα εμφυλοποιηθεί σύμφωνα με τους υπάρχοντες κανόνες με τους οποίους αντιλαμβανόμαστε το φύλο στο εκάστοτε χρονικό πλαίσιο. Η κοινή πεποίθηση ότι το βιολογικό φύλο προϋπάρχει του πολιτισμού, άρα του κοινωνικού, διαμορφώνεται και φυσικοποιείται από ένα σταθερό συνεχές συνδηλώσεων της ακολουθίας βιολογικού φύλου – κοινωνικού

¹ Στην προ-νεωτερική Ευρώπη το βιολογικό φύλο ήταν αντιληπτό ως ένα φύλο που αντιστοιχούσε σε δύο κοινωνικά, δεν ήταν δηλαδή οντολογική κατηγορία. Συγκεκριμένα, το γυναικείο θεωρούταν ως αντεστραμμένη εκδοχή του ανδρικού σώματος με τα γυναικεία αναπαραγωγικά όργανα να συλλαμβάνονται ως ανδρικά αντεστραμμένα προς το εσωτερικό του σώματος.

φύλου – σεξουαλικότητας. Πρόκειται για την προαναφερθείσα υποχρεωτική ακολουθία δυΐσμών στην οποία το σώμα που διακρίνεται σε ανδρικό και γυναικείο, ταυτίζεται με άνδρα ή γυναίκα αντίστοιχα και συνεπάγεται με ετεροφυλική ερωτική επιθυμία. Αυτό το διχοτομικό μοντέλο αναγκαστικής ακολουθίας παράγει υποκείμενα, αλλά και αποκείμενα. Δεδομένου ότι με βάση αυτήν την ακολουθία διαμορφώνεται το ανθρωπίνως διανοητό, οποιοδήποτε υποκείμενο εκτός αυτής είναι ακατάληπτο (Butler, 1993).

Με άλλα λόγια, παράγουμε το σώμα, και στη διαδικασία αυτή εισέρχεται η έννοια της επιτελεστικότητας. Βλέπουμε, πως «η Butler θέτει σε αμφισβήτηση την υποτιθέμενη φυσική σταθερότητα του διπολικού συστήματος του φύλου και τις ετεροσεξιστικές συνδηλώσεις αυτού του καθεστώτος αλήθειας» (Αθανασίου, 2011: 257). Το βιολογικό και το κοινωνικό φύλο δεν είναι παρά επιτελέσεις, οι οποίες αποκτούν ισχύ και εξουσία μέσω των επαναλαμβανόμενων πράξεων των υποκειμένων. Κατά συνέπεια, φύλο δεν είναι αυτό που είμαστε, αλλά αυτό που επιτελούμε. Όπως η Simone de Beauvoir λέει ότι «γυναίκα δεν γεννιέσαι, γίνεσαι», η Butler υποστηρίζει πως βρισκόμαστε σε ένα διαρκές γίνεσθαι της έμφυλης κατάστασης στην οποία συνεχώς γινόμαστε, αλλά ποτέ δεν είμαστε.

Η επιτελεστικότητα βασίζεται στην κανονιστική δύναμη της επανάληψης. Συνεπώς, το φύλο είναι:

μια ταυτότητα που συγκροτείται [...] μέσα από υφολογική τυποποίηση (στυλιζάρισμα) του σώματος, και επομένως πρέπει να το εννοήσουμε ως τον καθημερινό τρόπο με τον οποίο οι χειρονομίες, οι κινήσεις του σώματος και οι κάθε είδους παραστασιακές εκδηλώσεις κατασκευάζουν την ψευδαισθηση ενός έμφυλου εαυτού (Butler, 2004: 382).

Το φύλο διαρθρώνεται ως όρος για να γινόμαστε κατανοητά ως υποκείμενα. Δεν είναι ούτε ουσία ούτε ιδιότητα, είναι δρώμενο και μέσω της δράσης του συγκροτούνται τα υποκείμενα εντός ενός καθορισμένου συνεχούς ετεροκανονικότητας. Οι επιτελέσεις του φύλου στοχεύουν στη διατήρηση της διπολικότητας στο κανονιστικό πλαίσιο και των μυθοπλασιών που το επικυρώνουν. Οι επαναλαμβανόμενες πράξεις, ωστόσο, μπορεί να έχουν ασυνέχειες και λάθη, καθώς υφίστανται δυνατότητες ρωγμών που διασπούν το συνεχές. Αυτό σημαίνει

ότι η ιδεώδης ταυτότητα του φύλου αποτελεί και αυτή μια μυθοπλασία. Βασιζόμαστε σε πλασματικά ρευστά αντίγραφα άνευ πρωτοτύπων για να επιτελέσουμε το φύλο με το να μιμούμαστε κάτι που δεν ξέρουμε ακριβώς τι είναι.

Σύμφωνα με τα παραπάνω δεν ξέρουμε ποια είναι η «τέλεια» εκδοχή της θηλυκότητας, αφού δεν αποτελεί ενιαία και αδιάσπαστη έννοια. Με άλλα λόγια, αφού οι επιτελέσεις είναι παραστασιακές, τότε δεν προϋπάρχει μία συγκεκριμένη θηλυκότητα ή αρρενωπότητα. Οι θεωρούμενες ως ιδεατές θηλυκότητες και αρρενωπότητες συντελούν στην κανονιστική μυθοπλασία και στην εδραίωση μιας επίπλαστης σταθερότητας.

A.3. Θηλυκότητες και αρρενωπότητες

Οι θηλυκότητες δεν μπορούν να ειδωθούν από μόνες τους ως ουσιοκρατική κατηγορία, αλλά σε αντιπαράθεση με τις αρρενωπότητες, και δεν είναι ενιαίες. Οι θηλυκότητες, δηλαδή, κατασκευάζονται συναρτήσει των αρρενωποτήτων και αντίστροφα, και η πολλαπλότητά τους ενέχει την ιεραρχία τους (Connell & Messerschmidt, 2005). Στο υποχρεωτικό διπολικό σχήμα της ετεροφυλοφιλίας το να είναι κανείς άνδρας σημαίνει εξίσου το να μην είναι γυναίκα, άρα η αρρενωπότητά του συναρτάται εξίσου από τη μη θηλυκότητά του, και, αντίστροφα, το να είναι κάποια γυναίκα σημαίνει ότι *δεν είναι άνδρας*. Η θηλυκότητα ορίζεται ως έλλειψη αρρενωπότητας (Kessler & McKenna, 1978). Όπως σε κάθε διπολικό σχήμα οι σχέσεις εξουσίας ενυπάρχουν ανάμεσα στις δύο πλευρές και, επομένως, οι θηλυκότητες είναι πάντα υποτελείς των αρρενωποτήτων.

A.3.1. Αρρενωπότητες

Θα μιλήσουμε πρώτα, λοιπόν, για τις αρρενωπότητες. Η δυσκολία που διακρίνεται αρχικά είναι ότι η έννοια *αρρενωπότητα* σχετίζεται με την επιτέλεση αρρενωπών πρακτικών, αλλά δεν ξέρουμε ποιες ακριβώς είναι αυτές μιας και ποικίλουν από άτομο σε άτομο αναλόγως και από το ιστορικό και πολιτισμικό πλαίσιο (Connell, 1995). Σύμφωνα με την Connell «η *αρρενωπότητα* [...] είναι ταυτόχρονα μέρος των έμφυλων σχέσεων εξουσίας, οι πρακτικές μέσω των οποίων οι άνδρες και οι γυναίκες εμπλέκονται με αυτή τη σχέση, και τα αποτελέσματα

αυτών των πρακτικών ως σωματικών εμπειριών, προσωπικότητας και κουλτούρας» (1995: 71). Αυτό σημαίνει ότι οι άνδρες *κάνουν* τις αρρενωπότητες και οι γυναίκες *κάνουν* τις θηλυκότητες επιτελώντας το να *κάνουν τις γυναίκες* (doing women) (West & Zimmerman, 1987).

Η Connell θέτει την *ηγεμονική αρρενωπότητα* (hegemonic masculinity) ως το κέντρο των αρρενωποτήτων, η οποία ηγείται των άλλων αρρενωποτήτων και επιβάλλεται όλων των θηλυκοτήτων. Δεν σχετίζεται μόνο με τις σχέσεις εξουσίας ανδρών-γυναικών, αλλά με τις ίδιες τις σχέσεις των αρρενωπών ή λιγότερο αρρενωπών ταυτοτήτων μεταξύ τους. Έχει να κάνει, λοιπόν, με το πώς ακριβώς η επιτέλεση συγκεκριμένων έμφυλων πρακτικών τοποθετεί στην κορυφή της πυραμίδας τον «πολιτισμικά ιδανικό αρρενωπό χαρακτήρα» (Connell 1990: 83), τον λευκό ετεροφυλόφιλο άνδρα που κυριαρχεί στον ανταγωνισμό των αρρενωποτήτων. Οι αρρενωπότητες των οποίων ηγείται η ηγεμονική αρρενωπότητα, είναι οι *υποτελείς αρρενωπότητες*, οι *συνεργατικές* και οι *αρρενωπότητες διαμαρτυρίας*. Οι υποτελείς αποτελούν την κατώτερη βαθμίδα των αρρενωποτήτων, καθώς φέρουν το στίγμα της *εκθήλυνσης* της ομοφυλοφιλίας. Η συνεργατική αρρενωπότητα ενώ δεν είναι ηγεμονική, καρπώνεται τα οφέλη της ανδρικής κυριαρχίας, οπότε με την επιτέλεση πρακτικών αρρενωπότητας, ακόμα και αν δεν είναι ηγεμονική, συνεργεί έναντι της υποτέλειας των γυναικών. Οι αρρενωπότητες διαμαρτυρίας αναφέρονται και ως *περιθωριοποιημένες* και είναι αντιθετικές της ηγεμονικής. Αντιστέκονται στις κυρίαρχες ταυτότητες ενός ηγεμονικού ανδρισμού μέσω εναλλακτικών επιτελέσεων αρρενωπότητας (Roberts, 2012).

A.3.2. Θηλυκότητες

Από την άλλη, οι θηλυκότητες είναι ακόμα πιο δύσκολο να κατηγοριοποιηθούν, καθώς δεν κατασκευάζονται με τον ίδιο τρόπο με τις αρρενωπότητες. Οι θηλυκότητες είναι ότι *δεν* είναι οτιδήποτε χαρακτηρίζεται ως αρσενικό. Ως εκ τούτου, δεν μπορούν να ασκήσουν εξουσία ούτε να είναι ηγεμονικές. Στην «κορυφή» των θηλυκοτήτων είναι για αυτόν τον λόγο η *εμφατική* θηλυκότητα, η οποία επικυρώνει στην ουσία την ηγεμονική αρρενωπότητα και αντικατοπτρίζεται σε αυτήν με το να είναι υποτελής της. Οι *αμφίθυμες*

θηλυκότητες, ενώ ενέχουν μορφές αντίστασης στην ουσία δεν αμφισβητούν την ηγεμονική αρρενωπότητα, αλλά συναινούν έμμεσα για την κυριαρχία της (Howson, 2005). Στον αντίποδα, οι *θηλυκότητες διαμαρτυρίας* έρχονται σε ρήξη με τις άλλες θηλυκότητες, αλλά κυρίως ως προς την ηγεμονική αρρενωπότητα, αμφισβητώντας τις «ισορροπίες» που δημιουργούνται από τις σχέσεις εξουσίας στο διπολικό σχήμα. Πρόκειται για τις δυναμικές που αναπτύσσονται στο πλαίσιο της κατασκευής αρρενωποτήτων σε συνάρτηση με τις θηλυκότητες, οι οποίες συνιστούν την έννοια της *ηγεμονικής ετεροφυλοφιλίας* σύμφωνα με την Judith Butler (2006).

A.3.2.1. Θηλυκότητες του παρία

Μέσα από το πρίσμα αυτής της αντιθετικής σχέσης αρρενωποτήτων και θηλυκοτήτων, η Mimi Schippers με μια κριτική ματιά στο σχήμα της Connell αναφέρεται στην «*εξιδανικευμένη σχέση*» μεταξύ τους και με βάση αυτή εισάγει μία νέα έννοια: τις «*θηλυκότητες του παρία*» (*pariah femininities*) (2007: 94-95). Στηριζόμενη στην έννοια της *αρρενωπής θηλυκότητας* της Judith Halberstam (1998), η Schippers διακρίνει το «παράταιρο» φαινόμενο εναλλακτικών επιτελέσεων θηλυκοτήτων, το οποίο ανατρέπει τις ισορροπίες της έμφυλης ηγεμονίας των αρρενωποτήτων. Οι γυναίκες που επιτελούν θηλυκότητες «απειλητικές» για την επικύρωση του ετεροφυλικού συνεχούς στιγματίζονται, όπως οι άντρες που επιτελούν πρακτικές ταυτισμένες με τη θηλυκότητα. Οι γυναίκες αυτές επιτελούν ηγεμονικές αρρενωπότητες προκαλώντας έτσι ρωγμές στην ανδρική ηγεμονία. Τονίζοντας τη σημασία των συμβολικών κατασκευών, η Schippers (2007) θεωρεί ότι η αντίσταση σε οποιαδήποτε νόηση θηλυκότητας με στοιχεία που νοηματοδοτούνται ως *αρσενικά* είναι αναπόφευκτη στο πλαίσιο της έμφυλης ηγεμονίας. Με άλλα λόγια, βασικός άξονας για τη Schippers είναι η σχετικότητα αρρενωποτήτων και θηλυκοτήτων, οι ιεραρχίες που δημιουργούνται στη βάση των συμβολισμών και γι' αυτό σε αντίθεση με την Connell, διαχωρίζει τις θηλυκότητες σε ηγεμονικές, αντί σε εμφατικές. Η ηγεμονική θηλυκότητα είναι υποτελής των αρρενωποτήτων, αλλά σε σχέση με τις *θηλυκότητες του παρία* είναι πάντα ανώτερη.

Αρρενωπότητες αντίστοιχα του παρία δεν υπάρχουν από τη στιγμή που «εκθηλυμένες» ταυτότητες, όπως των ομοφυλόφιλων ανδρών, δεν νοούνται ως υποτελείς με βάση το μοντέλο της *έμφυλης ηγεμονίας*. Αντί να επιτελούν υποτελή αρρενωπότητα, εμπίπτουν στην κατηγορία των ηγεμονικών θηλυκοτήτων, καθώς χαρακτηριστικά όπως η ερωτική επιθυμία για άνδρες συγκροτείται ως θηλυκή (Schippers, 2007: 96) και ο άνδρας που την επιτελεί θηλυκοποιείται, π.χ. «αδελφή», εκτός αν αυτή η επιθυμία αποκρύπτεται. Μάλιστα, ο Eric Anderson (2005) αναφέρει περιπτώσεις ομοφυλόφιλων αθλητών που επιδεικνύουν μια *ορθόδοξη αρρενωπότητα* (Anderson & McGuire, 2010), έχοντας εξαιρετικές αποδόσεις, άρα μύες και δύναμη (σύμβολα αρρενωπότητας) και συμμετοχή στο σεξιστικό λόγο των συναθλητών τους επιδιώκοντας να είναι και αυτοί «ένας από τα αγόρια», ώστε να μην ξεχωρίζουν. Βλέπουμε ότι και πάλι οι υποτελείς αρρενωπότητες, όπως και όλες οι αρρενωπότητες, δεν είναι μια αδιάσπαστη συμπαγής κατηγορία. Έτσι, προτείνεται ένα μοντέλο «συμπεριληπτικής αρρενωπότητας» (Anderson et al., 2010: 250).

Η δόμηση και η οριοθέτηση των αρρενωποτήτων (και συγχρόνως των θηλυκοτήτων) δεν είναι πρακτική, αν σκεφτούμε την δυσκολία να ορίσουμε τι είναι «αληθινά» ή μη αρσενικό, δηλαδή *μη θηλυκό* και αντίστροφα, εντός μιας λογοθετικής *πραγματικότητας*. Δεν είναι τόσο απλό να πούμε τι ακριβώς «κάνουν» οι άνδρες και τι οι γυναίκες. Έτσι, ο Michael Moller (2007) αμφισβητεί τη χρησιμότητα της ηγεμονικής αρρενωπότητας ως θεωρητικό εργαλείο, καθώς ισχυρίζεται ότι υπεραπλουστεύει την πολυπλοκότητα και πολλαπλότητα των επιτελέσεων αρρενωπότητας. Συν τοις άλλοις, πρέπει να δούμε τις σχέσεις ιεραρχίας ανάμεσα στις αρρενωπότητες, οι οποίες ξεπερνούν την έμφυλη διάσταση (Moller, 2007: 274), καθώς παράγοντες όπως η φυλή και η κοινωνική τάξη είναι σημαντικές για μια πολυπρισματική προσέγγιση των αρρενωποτήτων και θηλυκοτήτων (Schippers, 2007). Η σχετικότητα αυτών των δύο και της εσωτερικής τους ποικιλότητας (αρρενωπότητες με αρρενωπότητες και θηλυκότητες με θηλυκότητες) είναι κρίσιμο στοιχείο για την κατανόηση της ηγεμονικής σχέσης των φύλων. Οι θηλυκότητες του παρία μπορούν να σταθούν ως οι εναλλακτικές

θηλυκότητες που εμπεριέχονται στα αθλητικά πλαίσια τα οποία κατεξοχήν ενισχύουν αρρενωπές ταυτότητες και περιθωριοποιούν τις θηλυκές.

Ποιες είναι όμως αυτές οι θηλυκότητες που εισάγει η Schippers ως εναλλακτική κριτική ματιά γύρω από τις θεωρίες για τις σχέσεις εξουσίας αρρενωποτήτων και θηλυκοτήτων της Connell και του Messerschmidt (2005); Η Schippers χρησιμοποιεί τον όρο θηλυκότητες του *παρία* αντί των υποτελών θηλυκοτήτων εννοιολογώντας τις ως εκείνες τις επιτελέσεις που «μολύνουν» την σχέση εξουσίας ανάμεσα στην αρρενωπότητα και τη θηλυκότητα (2007: 95). Ως εκ τούτου πρακτικές και χαρακτηριστικά που όταν επιτελούνται από γυναίκες στιγματίζονται και θηλυκοποιούνται, ενώ οι αντίστοιχες πρακτικές όταν επιτελούνται από άνδρες χαρακτηρίζονται ως στοιχεία ηγεμονικής αρρενωπότητας, μπορούν σύμφωνα με τη Schippers θεωρηθούν θηλυκότητες του *παρία*, γιατί δεν είναι ότι νοηματοδοτούνται ως υποδεέστερες τόσο, όσο ως «απειλητικές» του ετεροκανονικού συνεχούς και της ανδρικής κυριαρχίας. Στο πλαίσιο των θηλυκοτήτων του *παρία* όποιο υποκείμενο αναπαράγει ηγεμονικά χαρακτηριστικά που δεν συνάδουν με το φύλο στο οποίο "ανήκει" αυτόματα κατατάσσεται σε υποδεέστερη κατηγορία, ως επικίνδυνο για την έμφυλη ισορροπία και την ανδρική ηγεμονία, αλλά και πάντα ως θηλυκό (Schippers, 2007: 96).

B. Βιβλιογραφική επισκόπηση

B.1. Γυάλινη οροφή

Οι γυναίκες, σε γενικές γραμμές καταλαμβάνουν τις χαμηλότερες θέσεις ιεραρχικά στην εργασία. Ακόμα και σε επαγγέλματα όπου υπερισχύουν αριθμητικά οι ανώτερες θέσεις, τείνουν να καταλαμβάνονται από άνδρες συναδέλφους τους. Στη δημόσια διοίκηση οι γυναίκες παγκοσμίως αντιπροσωπεύουν το 40% του εργατικού δυναμικού, αλλά κατά μέσο όρο καταλαμβάνουν το 10% των θέσεων management. Ο αριθμός αυτός μειώνεται ακόμα περισσότερο όσο ανεβαίνουμε στο διοικητικό επίπεδο. Για παράδειγμα, σε επίπεδο νομοθετών οι γυναίκες αποτελούν μειοψηφία σε όλες τις χώρες της ΕΕ: διαφέρουν, κατά μέσο όρο, μεταξύ 20% και 30%, αλλά στην Ιταλία το αντίστοιχο ποσοστό είναι μόλις 15% (Carlson, 2000). Σύμφωνα με τον Carlson (2000) οι γυναίκες αισθάνονται λιγότερα κίνητρα να αναλάβουν πόστα με αυστηρά καθορισμένες ευθύνες σε διοικητικό επίπεδο και βασίζονται περισσότερο σε όρους συνεργασίας παρά σε όρους ανταγωνισμού. Λαμβάνοντας υπόψη το γενικό ποσοστό γυναικών που εργάζονται στην Ευρωπαϊκή Ένωση, το οποίο ανέρχεται σε περίπου 40%, δεν υπάρχει αμφιβολία ότι οι γυναίκες αποτελούν μεγάλο μέρος του εργατικού δυναμικού. Ωστόσο ο αριθμός αυτός δεν αντικατοπτρίζεται σε αντίστοιχα ποσοστά στις ανώτερες βαθμίδες του κάθε επαγγέλματος, στις οποίες είναι εμφανής η ανδρική κυριαρχία.

Το παραπάνω φαινόμενο είναι γνωστό ως «γυάλινη οροφή». Από τη συγκεκριμένη σκοπιά οι ομάδες που είναι υπο-εκπροσωπούμενες (με βάση φύλο, τάξη, κ.ά.) σε ένα επάγγελμα είναι εξαιτίας της αδυναμίας να αναρριχηθούν σε υψηλότερες επαγγελματικές θέσεις. Τα διάφορα «αόρατα» ή τεχνητά εμπόδια που εγείρονται περιορίζουν την επαγγελματική ανέλιξη των γυναικών (Clorton & Sagas, 2009). Σύμφωνα με τους Shiner και Arnold (1998), αυτά τα τεχνητά εμπόδια στηρίζονται σε προκαταλήψεις και συμπεριφορές που είναι αποτρεπτικές για τις γυναίκες, και τις μειονοτικές ομάδες. Ένα από αυτά τα εμπόδια που συμβάλλουν στο φαινόμενο αυτό είναι η «περιορισμένη εργασιακή κινητικότητα των γυναικών» (Taylor, 2010: 191) και η έλλειψη υποστηρικτικών δομών από τον εργασιακό τους χώρο, αλλά και τους συναδέλφους τους.

Ένα άλλο μη «ορατό» εμπόδιο για τον κάθετο εργασιακό διαχωρισμό αποτελεί η διακοπτόμενη συχνά επαγγελματική πορεία των γυναικών και τα έμφυλα στερεότυπα που τις «φορτώνουν» με την ανάληψη των οικογενειακών υποχρεώσεων (Αμίτσης, Δήμου, Μολιώτη & Προφύρη, 2008). Η ύπαρξη παιδιών επηρεάζει αντιστρόφως τους δείκτες απασχόλησης ανδρών και γυναικών με τον μεγαλύτερο αριθμό παιδιών στους άνδρες να συνοδεύεται με μεγαλύτερο ποσοστό απασχόλησης από τους άνδρες χωρίς παιδιά, και αντίθετα για τις γυναίκες (Κρητικίδης, 2004· LFS, 2017). Από τα στατιστικά δεδομένα της Eurostat (LFS, 2017) για το έτος 2016 αναδεικνύεται ότι στην ηλικιακή βαθμίδα 25-49 οι γυναίκες ήταν οικονομικά ανενεργές λόγω της φύλαξης άλλων ατόμων στο σπίτι σε ποσοστό 10.4%, ενώ ο αντίστοιχος αριθμός για τους άνδρες στις ίδιες ηλικίες είναι μόλις 0.6%. Το γεγονός αυτό εκφράζει τις κοινωνικές αντιλήψεις για επιτελέσεις θηλυκοτήτων που να συμβαδίζουν με τις αντιλήψεις για τον ρόλο των γυναικών στην οικιακή εργασία.

Οι αντιλήψεις αυτές πηγάζουν από το έμφυλο συνεχές των διχοτομήσεων. Μέσα στον υποχρεωτικό χαρακτήρα της συμμόρφωσης με τους εκάστοτε κανόνες θηλυκότητας ή αρρενωπότητας, και οι άνδρες υπόκεινται σε έναν καταπιεστικό μηχανισμό. Έτσι, ενώ αρκετές μελέτες έχουν εστιάσει στις γυναίκες που ασκούν επαγγέλματα σε ανδροκρατούμενους κλάδους, είναι πολύ ενδιαφέρουσα η αντιπαράθεση ερευνών για τη συμμετοχή ανδρών σε επαγγέλματα «τυπικά» γυναικείων (Williams, 1992; Taylor, 2010). Εν αντιθέσει με το φαινόμενο της γυάλινης οροφής, εισάγεται η έννοια της «γυάλινης σκάλας» (glass escalator) ή της «γυάλινης κυλιόμενης σκάλας» καλύτερα. Η Christine Williams (1992) αντιπαραθέτει τα αόρατα εμπόδια με τα οποία έρχονται αντιμέτωπες οι γυναίκες για την προαγωγή τους με τις αόρατες πιέσεις προς τους άνδρες να «ανέβουν» επαγγελματικά. Οι άνδρες χρειάζεται να *παλέψουν* για να διατηρήσουν μία θέση φαινομενικά κατώτερου κύρους. Χαρακτηριστικά αναφέρει ότι «σαν να κινούνται σε μια κυλιόμενη σκάλα, πρέπει να δουλέψουν για να παραμείνουν στη θέση τους» (Williams 1992: 256), κυρίως όταν αυτή θεωρείται με βάση τα έμφυλα στερεότυπα μία θέση *γυναικεία*. Αυτή η «αναγκαστική» ώθηση των ανδρών για επαγγελματική ανέλιξη σχετίζεται με τις κοινωνικές νόρμες για το τι είναι ανδρικό και τι γυναικείο

(Taylor, 2010) και στηρίζεται από αντιλήψεις σχετικά με την ιεραρχία των ικανοτήτων ως έμφυλων χαρακτηριστικών. Οι γυναίκες θεωρούνται λιγότερο ικανές σε επαγγέλματα ανδροκρατούμενα, ενώ οι άνδρες σε γυναικοκρατούμενα επαγγέλματα χαίρουν θερμότερης υποδοχής, ίσως γιατί ο ρόλος τους γίνεται αντιληπτός ως φορέας «μεγαλύτερου στάτους σε ένα επάγγελμα κυριαρχούμενο από γυναίκες» (Taylor, 2010: 195).

Συνεπώς, σε ένα διχοτομικό μοντέλο οξύνονται οι διαφορές που κατασκευάζονται γύρω από πεποιθήσεις για το τι μπορούν να κάνουν οι άνδρες και τι οι γυναίκες. Αυτή η διαφορά ενέχει και την ιεραρχία των φύλων και άρα των επαγγελμάτων που ταυτίζονται με το φύλο. Έτσι, εξηγείται γιατί η παρουσία γυναικών σε ανδροκρατούμενους κλάδους έχει αρνητικό πρόσημο, ενώ των ανδρών σε κατεξοχήν γυναικεία επαγγέλματα λαμβάνεται ως θετική διαφορά. Αποτέλεσμα είναι ένα εργασιακό περιβάλλον λιγότερο υποστηρικτικό για τις γυναίκες που εισέρχονται σε χώρους όπου οι άνδρες κυριαρχούν (Taylor, 2010).

B.2. Αθλητισμός και αποκλεισμός

Η κυριαρχία αυτή των ανδρών εκτείνεται σε όλους σχεδόν τους κοινωνικούς τομείς. Το φαινόμενο αυτό δε φαίνεται περίεργο αν εξετάσουμε την πορεία των πρώτων νομοθεσιών που απέδιδαν τον κοινωνικό έλεγχο αποκλειστικά σε άνδρες, με αποτέλεσμα οι γυναίκες να μην έχουν δικαίωμα στην ιδιοκτησία, στις εμπορικές επιχειρήσεις, στην πολιτική ψήφο (Coakley, 2001). Ο αθλητισμός δεν αποτέλεσε εξαίρεση σε σχέση με τον αποκλεισμό των γυναικών, μιας και ελέγχεται και ρυθμίζεται από άνδρες (Cashmore, 2000), αλλά, κυρίως, αποτελεί έναν πολιτισμικό θεσμό με ευρεία επιρροή που έχει συντελέσει στην κατασκευή και ενίσχυση των έμφυλων ανισοτήτων (Messner, 1988).

Οι γυναίκες άργησαν πολύ να συμμετάσχουν επίσημα σε αθλήματα από τη στιγμή που στα περισσότερα από αυτά η συμμετοχή τους απαγορευόταν ρητά, και ακόμα και όταν κατέρριπταν το εμπόδιο συμμετοχής η αντίσταση που συναντούσαν

ήταν χαρακτηριστική². Συνέπεια, της ανδρικής κυριαρχίας στον αθλητισμό είναι ο περιορισμός και συχνά ο αποκλεισμός των γυναικών από αυτόν (Sage, 1998). Σε περιπτώσεις όπως της πρώτης επίσημης μαραθωνοδρόμου στη Βοστώνη, Katherine Switzer, αλλά και της συνεχώς αυξανόμενης συμμετοχής γυναικών και κοριτσιών στα σπορ από τα τέλη του εικοστού αιώνα, οι ισορροπίες φαίνεται να μην αλλάζουν ποιοτικά. Οι γυναίκες σπάνε πιο εύκολα το έμφυλο εμπόδιο, όμως και πάλι είτε αποτελούν μειονότητα είτε προβάλλονται πολύ λιγότερο σε σχέση με τους άνδρες από τα αθλητικά μέσα ενημέρωσης (Kinkema & Harris, 1998; Messner, Duncan & Jensen, 1993; Sherry, Osborne & Nicholson, 2015).

Ιστορικά, σύμφωνα με το άρθρο των Pedersen και Warren (2005), οι άνδρες έχουν σχεδόν αποκλειστικά τον έλεγχο των σπορ (Coakley, 2001). Για παράδειγμα, οι πρώτοι Ολυμπιακοί Αγώνες απαγόρευσαν τη συμμετοχή των γυναικών και η πρώτη φορά που σε όλα τα «βασικά» αθλήματα των θερινών ΟΑ συμμετείχε έστω και μία γυναίκα ήταν μόλις το 2012 στο Λονδίνο.³ Αν και αυτός ο έλεγχος είναι εμφανής στους ίδιους τους αθλητικούς χώρους ως δημόσιους χώρους (Sage, 1998) και στην κάλυψη των αθλητικών γεγονότων από τα μέσα ενημέρωσης (Kinkema και Harris, 1998), είναι εξίσου εμφανής και στις διοικητικές θέσεις του αθλητισμού (Coakley, 2001). Οι επίσημοι αριθμοί των ΟΑ δείχνουν και πάλι αυτήν την έλλειψη ισορροπίας. Από τη μία στους χειμερινούς Αγώνες του 2014 βλέπουμε πώς οι συμμετοχές ανδρών και γυναικών έχουν σχεδόν εξισορροπηθεί (59.7% έναντι 40.3%), αλλά τα ποσοστά των Διεθνών Ολυμπιακών Επιτροπών είναι εμφανώς άνισα με μόλις το 26.7% των θέσεων να κατέχεται από γυναίκες.⁴

² Αξίζει να αναφερθεί η περίπτωση της Katherine Switzer, της πρώτης γυναίκας που πήρε επίσημα μέρος στον Μαραθώνιο της Βοστώνης το 1967, στον οποίο συμμετείχαν αποκλειστικά άνδρες. Η ίδια προκάλεσε τα μέχρι τότε δεδομένα και αντιλήψεις ότι οι γυναίκες δεν έχουν την αντοχή να τρέξουν σε έναν μαραθώνιο αγώνα δρόμου. Για την ακρίβεια προκάλεσε αρχικά τον προπονητή της ο οποίος δεν το πίστευε μέχρι να του το αποδείξει στην προπόνηση. Πήρε μέρος με τη συμπαράσταση του προπονητή της και του συντρόφου της, ο οποίος μάλιστα απώθησε την επίθεση που η ίδια δέχτηκε από έναν από τους κριτές της διοργάνωσης, όταν λίγο μετά την εκκίνηση συνειδητοποίησε πως είναι γυναίκα. Από τότε η Switzer συνεχίζει μέχρι σήμερα να συμμετέχει σε αγώνες και έχει αφιερωθεί στην δημιουργία προγραμμάτων που προωθούν την ισότητα των φύλων στον αθλητισμό. Για περισσότερα βλ. Pauline, Gina. (2014), Women's Participation in Endurance Events: An Example of How Far We Have Come, *Journal of Physical Education*, vol. 85, no. 1, pp. 4-6.

³ Ανακτήθηκε από https://kamenasoutien.com/2014/11/01/ekpompi53_01-11-14/

⁴ Women in sport: STATISTICS (χ.η.). Ανάκτηση από <https://www.olympic.org/women-in-sport/background/statistics> στις 19/2/2018.

Παρά το ανδρικό μονοπώλιο στις θέσεις ηγεσίας στον αθλητισμό (Burton, 2015), οι γυναίκες ενίοτε λαμβάνουν θέσεις (αθλητικής) εξουσίας. Η εξουσία αυτή στα αθλήματα – είτε σε ομαδικά είτε σε ατομικά– απαντά σε δύο θέσεις εντός του χώρου παιχνιδιού: στους προπονητές και τις προπονήτριες, και στους διαιτητές και διαιτήτριες ή τους/τις κριτές. Η θέση της διαιτησίας ασκεί το μεγαλύτερο έλεγχο κατά τη διάρκεια ενός παιχνιδιού.⁵ Οι διαιτητές/δραιτήτριες ενός αγώνα αναλαμβάνουν τον πειθαρχικό έλεγχο, ώστε να διεξαχθεί το παιχνίδι με βάση τους επίσημους κανονισμούς. Από αυτήν την άποψη, ο ρόλος τους, πέρα από σημαντικό, είναι αναγκαίος. Σε μια τόσο σημαντική και δυναμική θέση εντός ενός ανδροκρατούμενου πεδίου, κάποιες γυναίκες έχουν καταφέρει να κάνουν, όχι απλά αισθητή την παρουσία τους, αλλά και να παρουσιάσουν αξιοσημείωτη εξέλιξη «υπερπηδώντας» έμφυλα εμπόδια (Rainey, 1995; Antunovic, 2014). Εξετάζοντας τη βιβλιογραφία θα δούμε ότι αυτή η πλευρά δεν είναι η κυρίαρχη και απέχουμε από μία συμμετοχή και αντιμετώπιση των διαιτητριών επί ίσοις όροις με τους διαιτητές συναδέλφους τους.

B.3. Διαιτησία ως ερευνητικό πεδίο

Η αορατότητα, λοιπόν, των γυναικών στη διαιτησία δεν μας κάνει εντύπωση, αλλά εκτείνεται και στις έρευνες. Η διαιτησία αποτελεί μείζονος σημασία παράγοντα του αθλητισμού. Για το λόγο αυτό δεν είναι καθόλου περίεργη η πληθώρα ερευνών γύρω από το συγκεκριμένο πεδίο. Η Claire Schaepkerkoetter (2017) αναφέρει ένα ευρύ φάσμα ερευνών για τη διαιτησία σε πέντε διαφορετικές κατευθύνσεις ως προς τη: α) φιλοσοφική διάσταση, β) ψυχολογική και σωματική υγεία, γ) λήψη αποφάσεων και κριτική ικανότητα, δ) ψυχολογική πίεση και, τέλος, ε) τη διαιτησία ως μια επαγγελματική επιλογή σε αναφορά με τις σχέσεις εξουσίας και το φύλο.

Αν και το φάσμα των ερευνητικών προσεγγίσεων είναι ευρύ, διακρίνουμε μία τάση να εξετάζεται η διαιτησία ως ένα πόστο ευθύνης και ψυχολογικής

⁵ Οι κριτές των αγώνων συντελούν στην κρίση της τεχνικής κυρίως των αθλητών/αθλητριών σε αγωνίσματα ατομικά και συνήθως δεν υπάρχει το στοιχείο της αλληλεπίδρασης με τα φυσικά πρόσωπα που συμμετέχουν στους αγώνες. Η εξουσία που ασκούν στο παιχνίδι θα λέγαμε ότι είναι λιγότερο διαδραστική και έντονη από αυτήν των διαιτητών/δραιτητριών.

δυσκολίας. Μέχρι πρόσφατα βρίσκουμε έρευνες που εστίαζαν κυρίως στους παράγοντες που ωθούν τους διαιτητές και τις διαιτήτριες να συνεχίζουν ή να αποχωρούν από το χώρο της διαιτησίας, χωρίς να λαμβάνεται σοβαρά υπόψη ο παράγοντας του φύλου. Για παράδειγμα, η μελέτη των Kellet και Shilbury (2007) για τον ρόλο της βίας προς τους διαιτητές (ή και διαιτήτριες) αγώνων ράγκμπι στην Αυστραλία, ώστε να εγκαταλείψουν τη διαιτησία, φαίνεται να εξετάζει ακριβώς μόνο διαιτητές και όχι διαιτήτριες, ή, αν κάποια από τα 22 άτομα του δείγματος είναι γυναίκες, δεν αναφέρεται καθόλου.

Επιπλέον, η έρευνα των Kellet και Warner (2011) εστιάζει στις θετικές εμπειρίες μόνο ανδρών διαιτητών του αυστραλιανού ράγκμπι με σκοπό την ανάπτυξη πρακτικών που αποτρέπουν την παραίτηση από τη διαιτησία. Στην έρευνα των Rainey και Hardy (1999) εξετάζονται οι παράγοντες που προκαλούν έντονο στρες, burnout και την πρόθεση να διακόψουν την καριέρα τους διαιτητές και διαιτήτριες από την Ουαλία, τη Σκωτία και την Αγγλία. Υπάρχουν γυναίκες στο δείγμα, όμως αυτές είναι ελάχιστες (57 διαιτήτριες ράγκμπι σε σύνολο 682) και το φύλο δεν κρίνεται ως διακριτός παράγοντας για τις εμπειρίες διαιτητών/διαιτητριών. Το συγκεκριμένο γεγονός μπορεί να οφείλεται στον συγκριτικά με τους άνδρες μηδαμινό αριθμό γυναικών στον χώρο. Η μη λήψη όμως της έμφυλης διαφοράς ως σημαντικής προς έρευνα ίσως διαιωνίζει έναν φαύλο κύκλο ανισότητας και ασημαντότητας για τις –έστω και λίγες – γυναίκες που συμμετέχουν σε αυτόν.

B.4. Ποδόσφαιρο και διαιτησία

Το ποδόσφαιρο θεωρείται το πιο δημοφιλές άθλημα στον κόσμο και συχνά με δικαιολογία του *πόσο σκληρό μπορεί να γίνει*, αναφέρεται ως παιχνίδι μόνο για άνδρες. Φυσικά αυτό δε σημαίνει ότι δεν υπάρχουν γυναίκες που συμμετέχουν ενεργά σε αυτό. Μάλιστα, στις αρχές του 20^{ου} αιώνα στη Μ.Βρετανία (χώρα προέλευσης του ποδοσφαίρου) πολλοί αγώνες γυναικών ήταν πόλος έλξης αρκετών θεατών, ελλείπει αγώνων ανδρών εξαιτίας του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου. Άλλωστε, όπως μαθαίνουμε από τον Gabriel Khun (2011) το ποδόσφαιρο ήταν αρχικά άθλημα για τους άνδρες, αλλά όχι κατ' αποκλειστικότητα. Γυναίκες είχαν

συμμετάσχει σε ποδοσφαιρικούς αγώνες σε διάφορα βρετανικά χωριά, αλλά τους απαγορεύτηκε η συμμετοχή από τη στιγμή που έγινε αποκλειστικό άθλημα για τα σχολεία αρρένων στα τέλη του 19^{ου} αιώνα. Σταδιακά, λοιπόν, λόγω και της λειψανδρίας που απορρέει από τον πόλεμο άρχισαν να διοργανώνονται ξανά γυναικείοι αγώνες σε μια περίοδο που ο μέσος όρος θεατών σε ανδρικούς αγώνες ήταν μικρότερος πλέον. Το 1921 λόγω της «απειλητικής» τάσης του γυναικείου ποδοσφαίρου έναντι του ανδρικού η Αγγλική Ποδοσφαιρική Ομοσπονδία απαγόρευσε να παίζεται γυναικείο ποδόσφαιρο σε γήπεδα που τελούσαν υπό την επίβλεψή της με αποτέλεσμα την πλήρη αποθάρρυνση της οργάνωσης των γυναικείων σωματείων και της εξάπλωσής του στον γυναικείο πληθυσμό⁶. Βλέπουμε ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα δράσης επίσημων αθλητικών θεσμών ενάντια στην ταύτιση της θηλυκότητας με αθλητικά στοιχεία, όπως η δύναμη και η ταχύτητα που απαιτούνται στο ποδόσφαιρο.

Σε αυτή την ιδιότυπη «τραμπάλα» του ανδρικού και του γυναικείου ποδοσφαίρου επικράτησε το ανδρικό με το ειδικό βάρος που του δίνει η *ανδρική ηγεμονία*. Εκτός της *επικράτησης* του ανδρικού ποδοσφαίρου σε αυτήν την «ενδοοικογενειακή» μάχη, παρατηρούμε την κυριαρχία του ποδοσφαίρου έναντι των άλλων αθλημάτων. Βασικός συντελεστής στην *ποδοσφαιρική κυριαρχία* είναι η σημαντική θέση που λαμβάνει για το παιχνίδι ο ρόλος των διαιτητών/διαιτητριών (Webb, 2014). Αυτό γίνεται κατανοητό αν αναλογιστούμε ότι οι αποφάσεις τους μπορούν να έχουν τόσο έντονη επιρροή σε έναν αγώνα, ώστε να αλλάξουν εντελώς τη ροή του παιχνιδιού (MacMahon & Mildenhall, 2012). Θα μπορούσαμε να πούμε χωρίς υπερβολή ότι δεν υπάρχει παιχνίδι που κάποια στιγμή να μην αμφισβητηθεί μία διαιτητική απόφαση είτε από τους θεατές, είτε από τους παίκτες/τις παίκτριες και τους πάγκους των ομάδων. Εξηγείται, έτσι, η ευχή των παραγόντων του ποδοσφαίρου, ειδικά πριν από σημαντικά ματς, να κυλήσει «ομαλά» ο αγώνας και «ο διαιτητής να περάσει απαρατήρητος».⁷ Τα λάθη θεωρούνται μέρος του

⁶ Για παραπάνω πληροφορίες σχετικά με την ιστορία του γυναικείου ποδοσφαίρου στην Αγγλία και την απαγόρευσή του από την επίσημη αγγλική ομοσπονδία βλ. Σπανομανώλης, Γ. (2015) *Η άγνωστη ιστορία του γυναικείου ποδοσφαίρου*. Ανακτήθηκε από: <http://www.England365.gr/article/77757>

⁷ Χρησιμοποιώ επίτηδες μόνο την καθιερωμένη default εκδοχή του διαιτητή, μιας και στον δημόσιο αθλητικό λόγο της Ελλάδας εικάζω ότι δε θα τύχει –μέχρι σήμερα τουλάχιστον– να ακουστεί η φράση αυτή διαφορετικά.

παιχνιδιού και οι Choi και Chiu (2017) μελετούν πόσο σχετίζεται η επαγγελματική ικανοποίηση με την καλύτερη επιτέλεση της διαιτησίας ενός αγώνα. Και σε αυτήν την έρευνα το δείγμα αποτελείται αποκλειστικά από (172) άνδρες.

Παρ' όλα αυτά, η μέγιστη σημασία που κατέχει η θέση των διαιτητών/διαιτητριών, δεν είναι αντίστοιχη του αριθμού τους. Ο αριθμός διαπιστευμένων διαιτητών/διαιτητριών του ποδοσφαίρου τα τελευταία χρόνια παρουσιάζει μείωση (Parsons & Bairner, 2015). Στην Αγγλία, το πρόβλημα αυτό κατέδειξε η έρευνα των Dell, Gervis και Rhind (2016) σχετικά με τις αιτίες που οι διαιτητές και οι διαιτήτριες της αγγλικής ποδοσφαιρικής ομοσπονδίας αποφασίζουν να σταματήσουν την καριέρα τους. Οι παράγοντες στους οποίους εστίασαν σχετίζονται, όπως και στη γενικότερη βιβλιογραφία για τη διαιτησία σε άλλα αθλήματα (Rainey & Hardy, 1999), με α) την έλλειψη υποστηρικτικών δομών στην οργάνωση, β) την τάση για διακοπή της καριέρας, γ) την λεκτική και σωματική βία και την έλλειψη σεβασμού κατά τη διάρκεια των αγώνων. Και πάλι, η έρευνα ενώ αφορά άνδρες και γυναίκες, δεν εστιάζει στη διαφορά του φύλου.

Δεδομένου του κενού που παρατηρείται στη βιβλιογραφία σχετικά με τις έμφυλες εμπειρίες διαιτητριών στο ποδόσφαιρο, κρίθηκε σκόπιμο να εξεταστούν στο πλαίσιο της ελληνικής περιφέρειας οι προσωπικές μαρτυρίες *γυναικών, διαιτητριών ποδοσφαίρου* που είτε είναι ακόμα ενεργές, είτε έχουν σταματήσει. Βασική κατευθυντήρια γραμμή για τη μελέτη αυτή θα αποτελέσουν οι αναλυτικές κατηγορίες που απορρέουν από τις πρόσφατες έρευνες των Forbes, Edwards και Fleming (2015), και των Kim και Hong (2016).

Γ. Μεθοδολογία

Γ.1. Σχεδιασμός έρευνας

Βασικό ερώτημα της παρούσας έρευνας είναι ποια είναι η πορεία των διαιτητριών ποδοσφαίρου στο ελληνικό ποδόσφαιρο και πώς εκφράζονται οι θηλυκότητες μέσα στο συγκεκριμένο ανδροκρατούμενο πλαίσιο. Βασική υπόθεση της έρευνας είναι η συσχέτιση της πορείας των διαιτητριών και των θηλυκοτήτων τους με το *φαινόμενο της οροφής*.

Αφορμή για την έρευνα αυτή στάθηκε τόσο η ψηλάφηση των θεωριών του φύλου και η επαφή με τις έννοιες των αρρενωποτήτων και θηλυκοτήτων στο πλαίσιο του μαθήματος «Κοινωνικό Φύλο και Κοινωνικό Κεφάλαιο» στο α' εξάμηνο σπουδών μου, όπως επίσης και η συνέντευξη που πήρα στο πλαίσιο του μαθήματος «Μεθοδολογία Έρευνας στο εκπαιδευτικό και κοινωνικό πλαίσιο». Τότε προσπάθησα να ανακαλύψω τυχόν πρακτικές έμφυλων διακρίσεων στο ποδόσφαιρο. Ούσα η ίδια λάτρης του αθλητισμού και μάλιστα, έχοντας περάσει από την θέση της εκπαιδευόμενης για το δίπλωμα διαιτησίας, θέλησα να εξετάσω τις εμπειρίες άλλων υποκειμένων με κοινό τους γνώρισμα το κοινωνικό φύλο σε έναν χώρο καθαρά ανδροκρατούμενο. Το ότι όλα τα υποκείμενα της έρευνας είναι γυναίκες δε σημαίνει ότι επιτελούν τις ίδιες θηλυκότητες, ότι ακολουθούν τις ίδιες πρακτικές ορατότητας στο συγκεκριμένο αθλητικό και συγχρόνως επαγγελματικό πλαίσιο ή ότι ζουν με παρόμοιο τρόπο τη θηλυκότητά τους γύρω από την ανδρική κυριαρχία του ποδοσφαίρου. Αυτό και μόνο θέτει ως βασικό σκοπό της παρούσας εργασίας την ανάδειξη των τρόπων που οι γυναίκες επιτελούν τη διαιτησία και των τρόπων που επιτελούν θηλυκότητες εντός αυτού του πλαισίου. Είναι σαφές ότι έχοντας στο νου μου τις προσωπικές μου εμπειρίες και αντιλήψεις, αλλά και γνωρίζοντας την πολλαπλότητα των ερμηνειών και των πραγματικοτήτων των υποκειμένων, προσπάθησα να προσεγγίσω το θέμα αυτό με συγκεκριμένη ρότα.

Σε αντίθεση με τον εμπειρισμό, όπου η ερευνήτρια/ο ερευνητής μέσω της μελέτης του υποκείμενου της έρευνας καλείται να αποτυπώσει την αντικειμενική πραγματικότητα, αποκρύπτοντας υπό το πρίσμα της ουδετερότητας το ιδεολογικό της/του υπόβαθρο, η ερμηνευτική προσέγγιση στηρίζει την άποψη ότι δεν υπάρχει

μια αντικειμενική πραγματικότητα που να μπορεί ο/η ερευνητής/ερευνήτρια να αποδώσει ολικά. Σύμφωνα με τον φυσικό επιστήμονα Thomas Kuhn (1970) η ίδια η εμπειρία εξαρτάται από τη θεωρία και υπάρχουν τόσες κοινωνικές πραγματικότητες όσες και οι θεωρίες, οπότε καταρρίπτεται η ιδέα της απόλυτης αλήθειας του εμπειρισμού. Θεωρεί, εν ολίγοις, πως «η θεωρία που υιοθετούν οι επιστήμονες για το αντικείμενο της μελέτης τους καθορίζει τον τρόπο με τον οποίο το προσλαμβάνουν» (Κυριαζή, 2011: 23).

Οι νοησιαρχικές προσεγγίσεις δίνουν έμφαση στη σημασία των όρων, τα νοήματα, στο πολιτισμικό πλαίσιο των υποκειμένων (ερευνητών/-τριών και ερωτώμενων) και τις αντιλήψεις τους για τον κόσμο. Ως τέτοια η θεωρία της συμβολικής αλληλόδρασης στις βάσεις της ερμηνευτικής προσέγγισης επιλέχθηκε ως το κατάλληλο μεθοδολογικό εργαλείο για την έρευνά μου. Αυτό γιατί η συμβολική αλληλόδραση δίνει έμφαση στα πρόσωπα και στα πράγματα και το πώς δρουν εννοιολογώντας τον κόσμο γύρω μας. Δεν στεκόμαστε μόνο στην λειτουργία της γλώσσας ως φορέα μετάδοσης νοημάτων αδιαφορώντας για το ρόλο του υποκειμένου, όπως συναντάμε στον δομισμό (Smith, 2006), αλλά έχει σημασία η δράση και η σκέψη των υποκειμένων της έρευνας. Αναφερόμαστε σε ένα δρων υποκείμενο που εννοιολογεί τον κόσμο και ανάλογα δρα, έννοια που διαχωρίζει τον δομισμό από τη συμβολική αλληλόδραση.

Θεωρώντας ότι το άτομο ευθυγραμμίζει τη δράση του σε σχέση με τη δράση άλλων ατόμων δίνοντας συνεχώς μία παράσταση και βρισκόμενο σε μια συνεχή διαπραγμάτευση σχεδίασα τους βασικούς άξονες των ερωτημάτων της έρευνάς μου. Ούτε εγώ ως ερευνήτρια μπορώ να δράσω ξέχωρα από τις ερωτώμενες ούτε εκείνες από την αλληλεπίδραση μαζί μου στο πλαίσιο της συνέντευξης, όπως και ξέχωρα από την αλληλεπίδραση στην καθημερινότητά τους όσον αφορά στο πλαίσιο παρατήρησης και εστίασης της έρευνας στην ιδιότητά τους ως διαιτήτριες.

Γ.2. Πληθυσμός έρευνας και δεοντολογία

Για την παρούσα εργασία από το διάστημα 12/1/2018 έως 31/5/2018 πήρα 9 συνεντεύξεις από εννιά γυναίκες που είτε έχουν διατελέσει στο παρελθόν στη θέση της διαιτητριάς ή της βοηθού είτε συνεχίζουν ακόμα. Συγκεκριμένα οι 5 έχουν παύσει να διαιτητεύουν, οι δύο κιόλας σχετικά πρόσφατα, και οι υπόλοιπες 4 συνεχίζουν ακόμα, με τη μία να σταματάει σύντομα λόγω εγκυμοσύνης. Ο πληθυσμός της έρευνας που αποτελεί το πρώτο βασικό βήμα για να υλοποιηθεί η έρευνα. Σύμφωνα με την Κυριαζή (2011) ο πληθυσμός μιας έρευνας είναι το σύνολο των ατόμων που μπορούν εν δυνάμει να αποτελέσουν δείγμα από τη στιγμή που ικανοποιούν τα βασικά κριτήρια, δηλαδή πληρούν τα χαρακτηριστικά εκείνα που θέλει να μελετήσει ο ερευνητής ή η ερευνήτρια.

Βάσει των ερωτημάτων και των σκοπών της έρευνας ο πληθυσμός που επιλέχθηκε είχε ως βασική προϋπόθεση να είναι γυναίκες που έχουν επιτελέσει ή επιτελούν το επάγγελμα της διαιτησίας στον ελλαδικό χώρο. Αρχικά τα δύο πρώτα υποκείμενα της έρευνας από τα οποία πήρα συνέντευξη τα είχα στο νου μου από την αρχή της διαδικασίας του σχεδιασμού μιας και λόγω προσωπικών ενδιαφερόντων γνώριζα δύο κοπέλες που είναι στον χώρο της διαιτησίας. Από αυτές έψαξα να βρω άλλα άτομα που να ενδιαφέρονται για να τους πάρω συνέντευξη και προχώρησα με τη μέθοδο της χιονοστιβάδας, μια μέθοδο μη πιθανοτικής δειγματοληψίας. Όπως αναφέρει ο Earl Babbie στο βιβλίο του *Εισαγωγή στην Κοινωνική Έρευνα* ο όρος αυτός «αναφέρεται στη διαδικασία της συσσώρευσης, καθώς κάθε υποκείμενο συστήνει άλλα υποκείμενα» (2011: 292).

Όλες οι ερωτώμενες πήραν μέρος εις γνώσιν τους σε πανεπιστημιακή έρευνα χωρίς να τους αποκρύψω τον λόγο της συνέντευξης, αλλά δεν τους έδωσα λεπτομέρειες που θα μπορούσαν να τις προκαταβάλλουν προς συγκεκριμένη κατεύθυνση, όσο αυτό είναι εφικτό. Για την προστασία των προσωπικών τους δεδομένων τις διαβεβαίωσα ότι θα τους αλλάξω τα ονόματα και ότι είναι στην ευχέρειά τους να σταματήσουμε την εγγραφή με μαγνητόφωνο ανά πάσα στιγμή. Όσα ονόματα έχω χρησιμοποιήσει είναι ψευδώνυμα. Ονόματα φίλων τους ή συναδέλφων όπου αναφέρθηκαν, εκτός από πολύ διάσημες προσωπικότητες που η αναφορά τους δεν επηρεάζει την ιδιωτικότητα κανενός υποκειμένου, τα άλλαξα

επίσης . Δεν υπογράψαμε κάποιο έγγραφο πέρα από την προφορική συγκατάθεση για αμοιβαίο σεβασμό των προσωπικοτήτων και των προσωπικών τους αφηγήσεων. Όλες οι συνεντεύξεις έγιναν στον προσωπικό χώρο των ερωτώμενων, ώστε να μη χρειαστούν επιπλέον χρόνο προσαρμογής ή περαιτέρω άγχος, αλλά και για να κυλήσει η διαδικασία με τις λιγότερο δυνατές εξωτερικές παρεμβολές. Η μία λόγω δυσκολιών και συνεχών αναβολών έγινε μέσω Skype, μιας και η Σταυρούλα ζει στην Καλαμάτα, στην οποία ήμασταν έκαστη στον οικιακό μας χώρο.

Οι δύο πρώτες συνεντευξιζόμενες ήταν κοινές γνωστές μου με τις οποίες δεν είχα ιδιαίτερες επαφές. Η Μιχαέλα ήταν η πρώτη την οποία γνώριζα από κοινό εκπαιδευτικό σεμινάριο στο οποίο παραβρεθήκαμε και προθυμοποιήθηκε η ίδια να της πάρω συνέντευξη, όταν στην κουβέντα μας της είπα ότι ψάχνω γυναίκες που να σχετίζονται με τη διαιτησία. Η Δήμητρα ήταν η δεύτερη. Με την ίδια είχαμε συναντηθεί άλλες δυο φορές σε κοινωνικό χώρο ακτιβιστικής φεμινιστικής ομάδας και η καλή μας επικοινωνία και το κοινό ενδιαφέρον για τον αθλητισμό, συνετέλεσαν στο να επιλέξω τη συγκεκριμένη. Στην ουσία δεν γνωριζόμαστε καλά, αλλά η μικρή πρωτύτερη επαφή θεωρώ ότι αποτέλεσε εφελκυστικό ώστε να υπάρξει αμοιβαία εμπιστοσύνη, στοιχείο σημαντικό και που αλλάζει από τη μία συνέντευξη στην άλλη, όπως και ο έλεγχος του συνεντευκτή (Cohen, Manion & Morisson, 2008: 450). Το θετικό κλίμα και με τις δύο νομίζω αποτέλεσε σημαντικό στοιχείο για να τις ωθήσει να με φέρουν σε επαφή με άλλα άτομα για τις επόμενες συνεντεύξεις.

Γ.3. Μέθοδος. Επιλογή ερευνητικού εργαλείου

Ως ερευνήτρια έχοντας διαρκώς υπόψη με βάση τα προαναφερθέντα ότι δεν υπάρχει αποκλειστικά μία αλήθεια, θέλησα να επικεντρωθώ στην αλήθεια των υποκειμένων της έρευνας, ή, κατά το δυνατόν, να προσεγγίσω αυτό που οι ίδιες θα μου έδιναν ως αλήθεια τους, καθώς δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι όπως αναφέρει ο Plummer στο *Telling Sexual Stories* (1995) πως υπάρχουν ιστορίες που λέμε και ιστορίες που δεν λέμε και εξαρτάται από τον δρώντα κάθε φορά το ποια ιστορία θα επιλέξει να πει. Συνεπώς, δεν μπορούσα να ξέρω εκ των προτέρων ούτε και στη συνέχεια τη σημασία των όσων πιθανώς μου απέκρυψαν τα υποκείμενα της έρευνάς μου ή όσα δεν ειπώθηκαν, γιατί απλά η αλληλεπίδραση κατά τη διάρκεια

της συνέντευξης και η πορεία της δεν έδωσε το έρεισμα για να ειπωθούν. Το σίγουρο όμως με τη διαδικασία της συνέντευξης είναι ότι κάτι θα ειπωθεί –ρητά ή άρρητα– και πως η κοινωνική διάδραση συνεντεύκτριας-ερωτώμενης παίζει σημαντικό ρόλο παράγοντας νοήματα.

Η επιλογή του ποιοτικού εργαλείου της συνέντευξης, συγκεκριμένα της ημι-δομημένης, έγινε ακριβώς για τους παραπάνω λόγους στηριγμένη στην υπόθεση ότι «τα δεδομένα παράγονται μέσω της διάδρασης, επειδή η πηγή των δεδομένων είναι είτε ο ερωτώμενος [...] είτε αυτή καθαυτή η διάδραση» (Mason, 2003: 90). Ο Goffman (2006), εστιάζοντας στο δρών υποκείμενο, ανέλυσε τις κοινωνικές συναντήσεις ως μια απόρροια στρατηγικών εντυπώσεων των υποκειμένων. Τόνισε την ρευστότητα των αντιδράσεων των υποκειμένων αναλόγως τα κοινωνικά συμφραζόμενα, που πηγάζουν από την προαναφερθείσα διάδραση όχι απλά εντός μιας ερευνητικής διαδικασίας, αλλά στην καθημερινή ζωή μας. Η υποκειμενική πραγματικότητα, λοιπόν, της συνεντευξιαζόμενης έγινε προσπάθεια να αναλυθεί με βάση τα λεγόμενά της σε σχέση με τις αλληλεπιδράσεις της ίδιας με τους άλλους στον χώρο της διαίτησας.

Γ.4. Μεθοδολογικά πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα

Η συνέντευξη ως μέθοδος παραγωγής ερευνητικών δεδομένων παρουσιάζει σημαντικά πλεονεκτήματα, αλλά και αδυναμίες. Η ποιοτική συνέντευξη δίνει τη δυνατότητα να διερευνηθούν σε βάθος αντιλήψεις, απόψεις και αξίες, αλλά και να αντιληφθούμε την πολυπλοκότητα της ανθρώπινης εμπειρίας και συμπεριφοράς. Κρίθηκε έτσι ως ο πιο κατάλληλος τρόπος για να παρατηρήσω το υπό μελέτη φαινόμενο μέσα από τα «μάτια» των ερωτώμενων και να αναδείξουν οι ίδιες τη «φωνή» τους.

Από την άλλη είναι μια μέθοδος εξαιρετικά απαιτητική και χρονοβόρα όχι μόνο ως προς τη διεξαγωγή της αλλά και ως προς τον σχεδιασμό και την ανάλυση των δεδομένων. Απαιτεί σημαντικές ικανότητες, επικοινωνιακές δεξιότητες, εμπειρία, την οποία σίγουρα δε διέθετα, και ιδιαίτερη ευελιξία. Δεν αποτελεί εύκολη επιλογή, σε αντίθεση με τη συχνά επικρατούσα άποψη, ότι δηλαδή δεν απέχει και πολύ από καθημερινές συζητήσεις, οι οποίες μπορούν εύκολα και χωρίς

ερευνητικό σχεδιασμό να πραγματοποιηθούν από οποιονδήποτε (Mason, 2003). Ίσως έχουν χαθεί εξαιτίας της έλλειψης εμπειρίας σημαντικές στιγμές που τα υποκείμενα μπορεί να ακολουθούσαν μια διαφορετική οδό για να πουν τις ιστορίες τους και να έδωσαν μια «διαστρεβλωμένη» ματιά, όπως κατεύθυνα τις ερωτήσεις και τις αλλαγές θεμάτων.

Επιπλέον, κάνοντας εκ των υστέρων μια κριτική παράλληλα με την ημι-δομημένη συνέντευξη έκρινα πως θα ήταν βοηθητικό σε ένα δεύτερο επίπεδο ανάλυσης, που αν υπήρχε ο απαραίτητος χρόνος θα αποτελούσε το πρώτο επίπεδο, η συμμετοχική παρατήρηση των υποκειμένων της έρευνας. Αυτό βέβαια θα είχε αλλάξει εφ' όλης της ύλης τη σύσταση του πληθυσμού της έρευνας, καθώς δε θα ήθελα καθόλου διαιτήτριες που έχουν σταματήσει να κάνουν διαιτησία. Σε μια μελλοντική έρευνα ωστόσο θα μπορούσε να ληφθεί σοβαρά υπόψη ως πιθανό μεθοδολογικό εργαλείο.

Η συμμετοχική παρατήρηση είναι ένα μεθοδολογικό εργαλείο των ποιοτικών ερευνών πολύ χρήσιμο, καθώς βασίζεται στη συλλογή δεδομένων σχετικά με τη μη λεκτική συμπεριφορά. Δεν είναι απλή παρατήρηση, αλλά απαιτεί συστηματική καταγραφή έχοντας για αυτό το πλεονέκτημα της εις βάθος αναλύσεως των υποκειμένων σε ένα μεγάλο χρονικό διάστημα που επιτρέπει πιο στενών και άτυπων σχέσεων με τους παρατηρούμενους (Cohen & al., 2008: 321). Βέβαια και πάλι παίζει ρόλο η υποκειμενικότητα του ίδιου του παρατηρητή/-τριας και το πού επιλέγει να στρέψει τον παρατηρητικό «φακό» του/της. Ανεξαρτήτως εστίασης η συστηματική παρατήρηση στο πλαίσιο του γηπέδου και της προετοιμασίας πριν από τους αγώνες την εποχή που η συνεντευξιαζόμενες της έρευνας έπαιζαν, ή για αυτές που συνεχίζουν, θα «ξεκλείδωνε» διαστάσεις ίσως κρίσιμες των διαδράσεων, των σχέσεων και των γεγονότων που εκτυλίσσονταν μέσα σε αυτό (Mason, 2003). Ειδικά στο συγκεκριμένο πεδίο έρευνας που αφορά τον τρόπο διαιτησίας, την εκφορά των σωμάτων και την έμφυλη έκφραση τους, στην ουσία δηλαδή την επιτέλεση διαιτησίας και την επιτέλεση του φύλου των ερωτώμενων, είναι μάλλον εύλογο ότι θα βοηθούσε η παρατήρησή τους στον χώρο της διαιτησίας. Τόσο στο γήπεδο όσο και πριν. Αυτό όμως σε μια μελλοντική έρευνα που θα εστίαζε και πάλι σε διαιτήτριες θα ήταν και πάλι δύσκολο. Πέρα από τη δυσκολία του να βρεθούν

υποκείμενα η ερευνήτρια/ο ερευνητής θα πρέπει να λάβουν υπόψη τους ότι θα ήταν καλύτερο να μπουν και οι ίδιοι στον επαγγελματικό χώρο ή να αποκρύψουν την ακριβή τους ερευνητική ταυτότητα για να μπορέσουν να πλησιάσουν και στις επιμορφωτικές συναντήσεις της διαιτησίας.

Γ.5. Πίνακας Διαιτητριών

Διαιτήτρια	Ηλικία	Ιδιότητα	Καταγωγή	Σπουδές	Τόπος κατοικίας	Τόπος καταγωγής
Μιχαέλα	32	Εκπαιδευτικός πρωτοβάθμιας	Ελληνική	Παιδαγωγικά (ΑΕΙ)	Αθήνα	Λάρισα
Έφη	22	Φοιτήτρια	Ελληνική	Κοινωνική Εργασία (ΤΕΙ)	Αιγάλεω	Χανιά
Δήμητρα	25	Ναυαγοσώστρια/Φοιτήτρια	Ελληνική	Δημόσιες Σχέσεις (ΤΕΙ)	Νέο Ηράκλειο	Νάξος
Άννα	22	Φοιτήτρια	Γερμανική /Ελληνική	Κοιν/γία (ΑΕΙ)/ Ψυχολογία (Ιδιωτικό)	Καλλιθέα	Λευκάδα/ Πειραιάς
Γιάννα	25	Ψυχολόγος	Ελληνική	Ψυχολογία (ΑΕΙ)	Αθήνα	Βόλος
Σταυρούλα	35	Γυμνάστρια	Ελληνική	ΤΕΦΑΑ	Καλαμάτα	Καλαμάτα
Μαρία	25	Μεταπτυχιακή φοιτήτρια	Ελληνική	Αγγλική Φιλοσοφία (ΑΕΙ)	Αθήνα	Κρήτη/Αθήνα
Χριστίνα	27	Γραμματέας Δικηγορικού Γραφείου	Ελληνική	Αρχειονομία, Βιβλιοθηκονομία & Μουσειολογία (ΑΕΙ)	Καλλιθέα	Ρέθυμνο
Φωτεινή	36	Εκπαιδευτικός Πρωτοβάθμιας	Ελληνική	ΤΕΦΑΑ	Αθήνα	Πειραιάς

Βλέποντας τον παραπάνω πίνακα πιθανώς υπάρχουν απορίες για το πώς κατέληξαν οι ερωτώμενες της συνέντευξης σε διάφορες περιπτώσεις από εντελώς άλλης κατεύθυνσης αντικείμενο ασχολίας ή σπουδών, να ασχολούνται με τη διαιτησία. Θα αναφερθώ εδώ με λίγα λόγια στην εξήγηση αυτής της επιλογής τους.

Η Μιχαέλα μπήκε στη διαιτησία μετά από προτροπή ενός γυμναστή συναδέλφου τής στο σχολείο για να το κάνουν μαζί ως δραστηριότητα. Ενώ δεν είχε

καμία σχέση με το ποδόσφαιρο, της άρεσε ακριβώς το γεγονός ότι θα μάθαινε νέα πράγματα και το είδε σαν πρόκληση. Όταν μεταφέρθηκε στην Αθήνα, το διέκοψε.

Η Έφη επίσης δεν είχε μικρή κάποια ιδιαίτερη σχέση με το ποδόσφαιρο, αν και της άρεσαν πάντα οι αθλητικές δραστηριότητες. Έχει όμως μεγαλύτερη αγάπη προς τον χορό. Με τη διαιτησία ασχολήθηκε από μικρή ηλικία, λόγω του πατέρα της που ήταν διαιτητής και την παρακίνησε. Της άρεσε και το συνέχισε και στα πρώτα φοιτητικά της χρόνια ως οικονομική διέξοδο, αλλά δεν την κράτησε όπως ο χορός.

Η Δήμητρα έχει από μικρή πάθος με το ποδόσφαιρο. Οι σπουδές της να μην σχετίζονται με φυσική δραστηριότητα, ωστόσο κατά τη διάρκειά τους ξεκίνησε να ασχολείται με τη διαιτησία, γιατί δεν έβρισκε γυναικεία ομάδα στην Καστοριά. Επιστρέφοντας στην Αθήνα σταμάτησε.

Η Άννα επίσης αγαπάει πολύ το ποδόσφαιρο, έπαιζε ως παιδί στη Γερμανία και από ένα σημείο και έπειτα σπούδασε και διαιτησία. Όταν είχε πια επιστρέψει στην Ελλάδα και μετά από τραυματισμούς, σταμάτησε το ποδόσφαιρο, αλλά συνέχισε στη διαιτησία μέχρι να διακόψει κι εκεί.

Η Γιάννα από μικρή ηλικία ασχολείται με το ποδόσφαιρο, ο πατέρας της είναι αθλητικογράφος και αυτό τη βοήθησε. Από τα 16 μέχρι να ξεκινήσει τις σπουδές της στην Αθήνα, ασχολήθηκε με τη διαιτησία. Ήθελε να συνεχίσει, αλλά δεν τα κατάφερε.

Η Σταυρούλα σπούδασε γυμναστική. Ωστόσο η αρχική της αθλητική ασχολία από μικρή ήταν το τρέξιμο. Είχε σοβαρό τραυματισμό ως αθλήτρια στίβου. Κατά τη διάρκεια της αποθεραπείας της, όπου άρχισε να τρέχει, αλλά πλέον σε πολύ πιο ήπιους ρυθμούς, της προτάθηκε να ασχοληθεί με τη διαιτησία. Χωρίς να έχει πρότερη επαφή με το ποδόσφαιρο, τελικά η διαιτησία της άρεσε και σταματάει φέτος λόγω εγκυμοσύνης.

Η Μαρία ασχολήθηκε με τη διαιτησία ως διέξοδο για την ανάγκη της να είναι κοντά στο ποδόσφαιρο. Δεν έβρισκε ποδοσφαιρική ομάδα κοντά της και έτσι αποφάσισε παράλληλα με τις σπουδές της να μπει στη διαιτησία ως εναλλακτική λύση. Ακόμα δεν έχει σταματήσει, αν και το σκέφτεται.

Η Χριστίνα αγαπούσε πολύ από μικρή τα αθλήματα. Στην Κρήτη δεν έβρισκε ποδοσφαιρική ομάδα, αλλά όταν πήγε στην Κέρκυρα για σπουδές μετά από

προτροπή δύο φίλων της ξεκίνησε με τη διαιτησία και τελικά της αρέσει πολύ. Συνεχίζει ακόμα.

Η Φωτεινή σπούδασε κι αυτή γυμναστική και από μικρή έπαιζε και παρακολουθούσε ποδόσφαιρο, αλλά ποτέ σε ομάδα. Όταν ήταν στη σχολή τους πρότεινε ένας καθηγητής να δούνε τη σχολή διαιτησίας, αποφάσισε να πάει και τελικά το εκμεταλλεύτηκε πρώτη φορά, όταν πήγε για Erasmus στην Ιταλία. Τελικά, επιστρέφοντας κάποια στιγμή στην Ελλάδα αποφάσισε να το κυνηγήσει και ξεκίνησε να διαιτητεύει κανονικά ως και τώρα.

Λίγες παραπάνω πληροφορίες για τις ερωτηθείσες παρατίθενται στο παράρτημα «Δημογραφικά Χαρακτηριστικά».

Δ. Ανάλυση συνεντεύξεων

Μετά τη συλλογή του εμπειρικού υλικού ακολούθησε η απομαγνητοφώνηση των συνεντεύξεων και η κωδικοποίηση των απαντήσεων με βάση τους άξονες ανάλυσης. Η διαιτησία αποτελεί χώρο τόσο αθλητισμού όσο και επαγγελματικό. Αυτή η διαπλοκή των δύο κατηγοριών δεν είναι πάντα εμφανής, μιας και θέλαμε να εξετάσουμε τις θηλυκότητες και τις έμφυλες διακρίσεις που τυχόν συντελούνται τόσο στη διαιτησία και το ποδόσφαιρο εν γένει ως αθλητικό πεδίο όσο και στη διαιτησία ποδοσφαίρου ως επαγγελματικό πεδίο. Αυτό με προέτρεψε στο να διακρίνω δύο βασικούς άξονες. Ο πρώτος άξονας ανάλυσης αφορά τις θηλυκότητες και τον αθλητισμό, πώς οι ερωτώμενες προσλαμβάνουν την ανδρική κυριαρχία στον αθλητισμό και πώς επιτελούν το φύλο τους μέσα σε αυτόν. Ο δεύτερος άξονας ανάλυσης επικεντρώνεται στις θηλυκότητες και την επιτέλεση της διαιτησίας. Σε αυτόν επίσης εξετάζεται το πώς προσλαμβάνουν το φύλο τους τα ερευνητικά υποκείμενα. Επικεντρώνομαι κυρίως στο πώς το λαμβάνουν και οι *σημαντικοί άλλοι* και πώς είναι η επαγγελματική τους πορεία. Σημαντικό στοιχείο στον άξονα αυτόν είναι η ίδια η εξέταση της διαιτησίας ως επάγγελμα από τη ματιά των διαιτητριών.

Δ.1. Θηλυκότητες και αθλητισμός

Στις περισσότερες ερωτηθείσες η πορεία προς τη διαιτησία ήρθε να μεν «*τυχαία*», όπως χαρακτηριστικά λένε, όμως στις 7 από τις 9 μπορούμε να εντοπίσουμε ένα κοινό έντονο αθλητικό παρελθόν ήδη από τα παιδικά τους χρόνια. Στην Έφη και τη Μιχαέλα μόνο μπορούμε να διακρίνουμε μία εικόνα από την παιδική ηλικία που δεν είχε τόσο έντονο ενδιαφέρον για τον αθλητισμό. Η Έφη δείχνει να ήταν ένα πολυάσχολο παιδί, αλλά όχι τόσο φαν των αθλημάτων για να την κρατήσουν, αν και προτάσσει και τον οικονομικό παράγοντα ως αιτία παύσης πολλών από τις δραστηριότητές της. Φαίνεται ως τρόπο εκγύμνασης να προτιμάει τον χορό και στη χρονική στιγμή της συνέντευξης είναι ξανά ενεργή με τον χορό. Ωστόσο η ενασχόληση με τη διαιτησία της άρεσε ιδιαίτερα παρά το γεγονός ότι όπως ανέφερε δεν μπορεί ούτε να κλωσήσει την μπάλα. Το μεγαλύτερο πρόβλημά της μάλλον θα λέγαμε ότι ήταν η έντονη προσπάθεια και προπόνηση που χρειάζεται για τα πιο απαιτητικά παιχνίδια, ενώ προτιμάει ως έντονη άσκηση τον χορό. Η Μιχαέλα δοκίμασε τη διαιτησία μετά από προτροπή φίλου της γυμναστή και το

θεωρεί μια εναλλακτική λύση για απασχόληση στον ελεύθερο χρόνο που συνδυάζει άθληση και οικονομικό όφελος. Παρατηρείται ότι παρά την τυχαία επιλογή αυτής της πορείας προς τη διαιτησία, είτε είχαν πρότερη σχέση με τον αθλητισμό είτε όχι, παραμένει μια συνειδητή επιλογή, γνωρίζοντας πως θα αναμειχθούν σε ένα πεδίο ανδροκρατούμενο. Αυτό είναι όμως και μια πρόκληση που θέλουν ή έστω δε φοβούνται να την αντιμετωπίσουν.

Βλέπουμε, ότι ακόμα και οι κοπέλες που δεν έχουν επαφή με τον αθλητισμό διακρίνουν στη διαιτησία έναν τρόπο άθλησης. Όλες οι υπόλοιπες, εκτός της Σταυρούλας που ήταν δρομέας ταχυτήτων στο στίβο, έχουν ακόμα πιο έντονη επαφή από μικρές με το ποδόσφαιρο ως άθλημά τους. Μπορεί λοιπόν η διαιτησία να μην είναι ακριβώς το ίδιο με το να παίζει κάποιος/κάποια ποδόσφαιρο και δεν μπορούμε να τη χαρακτηρίσουμε ακριβώς ως άθλημα, καθώς δεν απαιτεί με τα δεδομένα του ελλαδικού χώρου την ίδια έντονη και επίπονη άσκηση (όπως θα δούμε και παρακάτω), αλλά σίγουρα μπορούμε να την χαρακτηρίσουμε ως τρόπο άθλησης. Οι ερωτώμενες, λοιπόν, της έρευνας αυτής μπορούμε να πούμε πως λίγο ή πολύ έχουν συμμετάσχει ή συνεχίζουν να συμμετέχουν στον αθλητισμό. Θα δούμε έτσι τη διαιτησία ως αθλητισμό, αν και οι ίδιες δεν είναι αθλήτριες. Στην ενότητα αυτή θα εξετάσουμε πως οι ίδιες αντιμετωπίζουν τους εαυτούς τους μέσα σε ένα αθλητικό και ανδροκρατούμενο πλαίσιο.

Δ.1.1. Ανδρική κυριαρχία. Χρήση αρσενικού ως καθολικού υποκειμένου.

Είτε παίζουν από μικρές ποδόσφαιρο είτε όχι, διαφαίνεται από τα λόγια τους ότι η θέση τους μέσα στη διαιτησία και τον χώρο του ποδοσφαίρου αμφισβητείται έντονα όχι μόνο άμεσα από την κερκίδα, αλλά και έμμεσα από τους ανθρώπους του χώρου. Συχνά θα λέγαμε, λοιπόν, ότι υπάρχει μια εικόνα που μας δείχνει ότι οι γυναίκες πρέπει να αποδείξουν ότι μπορούν να ανήκουν ενεργά στην ποδοσφαιρική πραγματικότητα. Σε κάποιες περιπτώσεις αυτή η ανάγκη αποδείξεως ξεκινάει από την παιδική ηλικία, όπως για παράδειγμα στην περίπτωση της Μαρίας. Η συμμετοχή σε ένα άθλημα που έχει ταυτιστεί με την ανδρική υπεροχή (Messner, 1988) θεωρείται δεδομένη από τα αγόρια, αλλά δεν αποτελεί το ίδιο για τα κορίτσια.

Η Μαρία, όταν μιλάει για τα χρόνια του δημοτικού και του γυμνασίου που έπαιζε μπάλα με τους συμμαθητές της, αναφέρει:

«ποτέ δεν το σκέφτηκα πως να είμαι και τι να κάνω ούτε σκεφτόμουν ότι δεν μπορώ γιατί είμαι κορίτσι. [...] Ήταν δεδομένο, φυσικό. Από τους συμμαθητές μου έγινε δεδομένο μετά από καιρό. Και κάθε φορά που έβρισκα καινούργια παρέα που δε με είχαν ξαναδεί να παίζω έπρεπε και πάλι να αποδείξω ότι ξέρω⁸» (25, 3/5/2018).

Στο απόσπασμα αυτό διακρίνει από νεαρή ηλικία ότι τη βλέπουν ως το κορίτσι που δεν ανήκει σε έναν ανδρικό χώρο, πως όντως διαφέρει, μιας και δεν αισθάνεται ούτε θέλει να είναι αγόρι⁹, αλλά είναι κορίτσι ανάμεσα σε αγόρια. Μπαίνοντας στη διαιτησία παραμένει διαφορετική μιας και στην πρώτη της εκπαίδευση, είναι μία γυναίκα ανάμεσα σε 51 νέους άντρες. Την εικόνα των γυναικών «εισβολέων» σε έναν καθαρά ανδρικό χώρο την παρατηρώ, αλλά θα μου κάνει εντύπωση ότι συχνά και σε αχρείαστες περιπτώσεις χρησιμοποιούν συγκεκριμένη γλώσσα, ώστε επικυρώνει ακριβώς αυτήν την ανδρική κυριαρχία στην οποία προκαλούν ρήγματα με την παρουσία τους. Έτσι από τη μία, υπάρχει έντονη αυτοπεποίθηση από όλες πως ανήκουν και μπορούν να είναι ενεργές στο ποδοσφαιρικό στερέωμα. Από την άλλη, διακρίνουν συχνά την έντονη λεκτική βία προς τις ίδιες κυρίως με βάση το φύλο τους. Όμως, συχνά παρατηρώ στις συνεντεύξεις να αναφέρονται σε ένα καθολικό αρσενικό υποκείμενο τη στιγμή μάλιστα που αναφέρονταν καθαρά σε δικές τους εμπειρίες. Θα αναφέρω εδώ μερικά μικρά αποσπάσματα ως παραδείγματα από την καθημία.

Σύμφωνα με την Έφη, ενώ μόλις αναφέρει την αρνητική στάση των παικτών της απέναντι στα παιχνίδια που έκανε στην ΕΠΣ Χανίων και της ζητάω να μου πει αντίστοιχα για την εμπειρία της στα παιχνίδια της ΕΠΣ Πειραιά, ισχυρίζεται ότι δεν την απασχολεί καθόλου πως την βλέπουν στον Πειραιά μιας και δεν τους ξέρει προσωπικά, αλλά και γιατί όλοι οι διαιτητές και όλες οι διαιτητρίες θα κάνουν κάποιο λάθος. Ενώ αναφέρεται σε καθαρά δική της εμπειρία και από τη δική της σκοπιά στο πώς διαχειρίζεται την όποια στάση των παικτών και του εαυτού της, δεν

⁸ Η υπογράμμιση είναι δική μου.

⁹ Τουλάχιστον δε μου δείχνουν κάτι τέτοιο τα λεγόμενά της.

επιλέγει ως επίθετο το αλάνθαστη, αλλά «αλάνθαστος». Παρόμοια λεκτικά σφάλματα παρατηρούνται σχεδόν σε όλες τις συνεντεύξεις. Η Μιχαέλα αναφέρει ότι είχε συνεχώς αυτοπεποίθηση και άγνοια κινδύνου. Η ίδια αναφέρει πως οφείλει να είναι ήρεμη και δυνατή στο παιχνίδι, αλλά επιλέγει ως δρων υποκείμενο της διαιτησίας να είναι κάποιος «αλάνθαστος». Ο τρόπος αυτός θα μπορούσε από μια ματιά να θεωρηθεί ως η επιβεβαίωσή της και συνάμα αποδοχή ότι η ίδια αποτελεί την εξαίρεση εντός της ανδροκρατούμενης διαιτησίας. Είναι ενδιαφέρον περισσότερο αν σκεφτούμε ότι είναι από τις ερωτηθείσες στις οποίες ανέφερα την λέξη διαιτήτρια αντί διαιτητής που αναφέρουν όλοι/όλες στον χώρο διαιτησίας και για τις γυναίκες. Μάλιστα η Μιχαέλα έδειξε να της αρέσει και να θέλει να χρησιμοποιήσει τον όρο *διαιτήτρια*. Το χρησιμοποιεί και η Άννα, η οποία στη συνέντευξη δείχνει έντονη ευαισθησία τόσο για το ηθικό μέρος του ποδοσφαίρου όσο και για τη συμμετοχή γυναικών. Ωστόσο, δεν το κάνει αυτό συνέχεια και σίγουρα σε όλη τη συνέντευξη τείνει να χρησιμοποιεί β' και γ' ενικό πρόσωπο αποφεύγοντας να μιλήσει θέτοντας την ίδια ως υποκείμενο, ακόμα και όταν μιλάει για μια καθαρά προσωπική της εμπειρία, όπως θα δούμε στο επόμενο απόσπασμα. Αναφερόμενη σε ένα περιστατικό σχετικά με τον προπονητή της μίας ομάδας λέει:

«όταν ήμουν ενεργή, ήταν ο προπονητής μου στη γυναικεία ομάδα στον Πειραιά [...]. Μάλιστα με αυτούς που γνωρίζεις είναι πιο δύσκολο, γιατί πρέπει να γίνεσαι πιο σκληρός, αφού έχουν ένα παραπάνω θάρρος»
(Άννα, 22, 20/2/2018).

Στην ουσία αναφέρεται σε κάτι που αφορούσε την ίδια και δεν λέει σκληρή, αλλά σκληρός. Θα μπορούσαμε να δούμε αυτήν την επιλογή κιάλας ως ασυνείδητη σύνδεση του συγκεκριμένου χαρακτηριστικού με ανδρικά στοιχεία, όπως και γενικά της αρχηγικής ικανότητας με ανδρικούς όρους και της συμπεριληπτικής χρήσης του αρσενικού αντί του θηλυκού, ενώ ρώτησα συγκεκριμένα για γυναίκες.

Η στάση αυτή μπορεί να εξηγηθεί αν εξετάσουμε στο σύνολο τις επιλογές των λέξεων και της ίδιας, αλλά και των άλλων διαιτητριών. Γενικές εκφράσεις που δείχνουν πώς πρέπει να είναι μέσα και εκτός της διαιτησίας, παίρνουν συχνά επίθετα σε αρσενικό, παρότι μιλάνε για τις ίδιες ή για φίλες τους. Υπερισχύει στον λόγο τους η παρουσία των αντρών, ακριβώς όπως και στον χώρο, και

συμπεριλαμβάνουν τις ίδιες και τις συναδέλφους τούς στο σύνολο της διαιτησίας μεν, αλλά υπό την χρήση αρσενικών προσδιορισμών και αντωνυμιών. Ακόμα και τα γενικά χαρακτηριστικά που πρέπει να έχει κάποιος ή κάποια που ασχολείται με τη διαιτησία παίρνουν ανδρική υπόσταση γραμματικά. Όπως παρατηρείται σε πολλά σημεία οι ερωτηθείσες, τοποθετούν τον εαυτό τους ως εξαίρεση μέσα στο ποδόσφαιρο και συνεπώς, ούσες ο «μειονεκτικός» κρίκος και εκείνες που διαφέρουν σε σχέση με την πλειοψηφία. Επιλέγουν να εξομοιωθούν με τους πολλούς και να είναι μία από αυτούς που κυριαρχούν. Η επιλογή των αρσενικών λέξεων που χαρακτηρίζουν και τη δουλειά των ίδιων, φαίνεται να είναι λογική «απόρροια», καθώς βρίσκονται πράγματι σε έναν χώρο που μειοψηφούν.

Η χρήση της λέξης διαιτητής αντί διαιτήτριας πιθανόν είναι και η αιτία που και οι γυναίκες και οι άντρες στο ποδόσφαιρο βλέπουν μόνο το διαιτητή και ως επισήμανση του φύλου λένε πάντα «γυναίκα διαιτητής», «γυναίκα βοηθός» ή ακόμα και «γυναίκα επόπτης» αντί επόπτρια. Έτσι, λοιπόν, η χρήση των λέξεων *διαιτητής* και *επόπτης* από τις διαιτήτριες ακόμα και όταν αναφέρονται στις ίδιες ή άλλες γυναίκες στο χώρο, είναι το σύνηθες. Άλλωστε μέσα στην ίδια τους την εκπαίδευση, αλλά και το επαγγελματικό τους περιβάλλον μετά ως διαιτήτριες, έρχονται σε επαφή μονάχα με τη λέξη «διαιτητής». Από τα όρια που τίθενται από τη χρήση συγκεκριμένων λέξεων, η Άννα εναλλάσσοντας συχνότερα τα γραμματικά γένη, αλλά προτιμώντας το αρσενικό σε συγκεκριμένα αποσπάσματα, όπως το παραπάνω, δίνει την εντύπωση ότι βλέπει τον εαυτό της ως περισσότερο ουδέτερη και απαλλαγμένη κατά κάποιον τρόπο από την έμφυλη διάστασή της ως υποκείμενο εντός του ποδοσφαιρικού κόσμου.

Σε αντίθεση με τα παραπάνω, η Δήμητρα αν και έχει την πιο «ανδρική» εμφάνιση, κάτι που αναφέρει από μόνη της στις εμπειρίες της ως βοηθός στην Καστοριά, δεν γενικεύει με τη χρήση αρσενικού. Αντιθέτως, αναφέρει μιλώντας για τη σημασία του παρουσιαστικού των διατητών/-τριων ότι δεν παίζει ρόλο απλά ο σωματότυπος του καθενός ή της καθεμίας, όσο η ίδια η έκφραση και η στάση του σώματος εντός του παιχνιδιού. Οι διαιτητές και οι διαιτήτριες οφείλουν σε αυτόν τον ποδοσφαιρικό αγώνα εξουσίας με την έννοια της πειθαρχικής επιβολής στο παιχνίδι να είναι οι κινήσεις τους τέτοιες που να δείχνουν δύναμη, σοβαρότητα και

αυτοπεποίθηση, ακόμα και αν υστερούν σε σχέση με τους παίκτες ή τις παίκτριες. Έτσι η ίδια η Δήμητρα είναι και αυτή που όταν μιλάει για την γενική στάση που βοηθάει μια διαιτήτρια/έναν διαιτητή δεν αποκλείει με τον λόγο της τη γυναικεία υπόσταση στο επάγγελμα ούτε εξομοιώνεται με τους διαιτητές. Θέλοντας να μιλήσει λιγότερο γενικά με βάση τις δικές της εμπειρίες χρησιμοποιεί, λοιπόν, λέξεις που αντιστοιχούν στην ίδια ως δρών υποκείμενο.

Όταν της ζητάω τα χαρακτηριστικά μιας καλής βοηθού, αφού το σκέφτεται για λίγο λέει:

«πρέπει να μην ξεχνάς ότι οι άλλοι δε σε ξέρουν σαν άνθρωπο για αυτούς πρέπει να είσαι απρόσωπη και συγχρόνως όχι σκύλα εντελώς»
(Δήμητρα, 25, 16/2/2018).

Στην προκειμένη περίπτωση εν αντιθέσει με τις προηγούμενες, χρησιμοποιεί το θηλυκό για να μιλήσει για το πως πρέπει να στέκεται στο γήπεδο, ακόμα και με το γενικευτικό β' ενικό. Χρησιμοποιεί αρσενικό στη συνέντευξή της είναι μόνο όταν λέει σε πληθυντικό το τι κάνουν οι διαιτητές γενικώς. Είναι διακριτό ότι για την ίδια το γεγονός ότι μια γυναίκα διαφέρει από την πλειοψηφία του σώματος της διαιτησίας, είναι απλά ένα γεγονός που παίζει σαφέστατο ρόλο για τους άλλους - και την ίδια-, αλλά παραμένει απλά ένα γεγονός με το οποίο έρχεται αντιμέτωπη. Στην περίπτωση της Δήμητρας η διαφοροποίησή της πιθανότατα σχετίζεται με την γενικότερη στάση της και εκτός του αθλητικού χώρου, από τη στιγμή που λόγω παρουσιαστικού, λόγω του τρόπου που επιτελεί το φύλο της, έρχεται συχνά αντιμέτωπη και σε άλλες πτυχές της ζωής της με τα έμφυλα στερεότυπα γύρω της. Έχοντας συγκεκριμένες εμπειρίες, μοιάζει να έχει αποδομήσει τη σημασία που παίζει η έμφυλη διαφορά της στο χώρο της διαιτησίας. Έτσι, δε διστάζει ούτε στη χρήση θηλυκών επιθετικών προσδιορισμών ούτε στη λέξη σκύλα που είναι αρνητικά φορτισμένα κοινωνικά. Η ίδια την χρησιμοποιεί για να δείξει την ισορροπία και τη δυσκολία, και πιθανώς και το «γερό στομάχι», την αυστηρότητα που χρειάζεται για να διευθύνει κάποιος/κάποια έναν ποδοσφαιρικό αγώνα. Ο λόγος της Δήμητρας πέρα από τις προσωπικές αναφορές που πάντα παίρνουν θηλυκό πρόσημο, σε στιγμές που γενικεύει για το επάγγελμα της διαιτησίας είναι

συμπεριληπτικός. Αυτό φαίνεται να είναι και η εξαίρεση σε σχέση με τις υπόλοιπες συνομιλήτριες που ο λόγος τους δίνει μια έμφαση στην ανδρική παρουσία.

Ανεξαρτήτως ηλικίας, κοινωνικής προέλευσης, εκπαιδευτικής βαθμίδας και χρόνου εμπειρίας στη διαίτησία, βλέπουμε ότι ασυνείδητα ο λόγος επικυρώνει την κυριαρχία του ανδρικού υποκειμένου, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι αναιρούν την υπόστασή τους ως γυναίκες ή τη θηλυκότητά τους. Ακριβώς επειδή αντιλαμβάνονται την έμφυλη διαφορά τους σε ένα ανδροκρατούμενο πεδίο, δηλώνουν την επιθυμία τους για βελτίωση του γυναικείου ποδοσφαίρου και του ποδοσφαίρου γενικότερα. Οι περισσότερες επιζητούν την είσοδο νέων γυναικών στον χώρο, έχοντας τη γνώση ότι θα μπουν και εκείνες σε «ξένα νερά». Αυτά τα ξένα νερά που υποδεικνύουν το ανδροκρατούμενο πλαίσιο της διαίτησίας που είναι σχετικά αφιλόξενο. Συμμετέχοντας σε ένα τέτοιο πλαίσιο συχνά αφαιρείται από το λόγο τους η θηλυκή υπόσταση είτε συνειδητά είτε ασυνείδητα. Στη μόνη περίπτωση που η ερωτώμενη δεν ακολούθησε αυτό το μοτίβο είναι εκείνη που μοιάζει να αμφισβητεί περισσότερο από όλες τα έμφυλα στερεότυπα με την επιτέλεση του φύλου της, η Δήμητρα. Το πώς την έβλεπαν (και) οι γυναίκες στη διαίτησία με το να «σπάει» το διπολικό σχήμα (Butler, 1993) το πως κυκλοφορούσε εκτός αγώνων, μιας και εντός του παιχνιδιού υπάρχει ομοιομορφία που δεν τις ενοχλεί¹⁰, ήταν επιλογή της ακριβώς γιατί δεν την ενδιέφερε να ακολουθήσει μια συγκεκριμένη νόρμα. Ενώ, λοιπόν, η Δήμητρα είναι αυτή που επιτελεί την πιο έντονη αρρενωπότητα και «περνάει» ως αγόρι, επιμένει στη χρήση θηλυκών προσδιορισμών και συμπεριληπτικού λόγου. Αντίθετα, οι διαιτήτριες που φαίνονται περισσότερο «ορατές» ως θηλυκότητες συνηθίζουν να προτιμούν ως δρων υποκείμενο το αρσενικό.

Δ.1.2 Αγοροκόριτσο. Μια θηλυκότητα του παρία ή της καλής διαιτήτριας;

Η παρουσίαση του εαυτού τους και ο τρόπος που οι ίδιες ή/και οι άλλοι/άλλες στον αθλητισμό λαμβάνουν το φύλο των υποκειμένων της έρευνας είναι αυτό που θα αναλυθεί εδώ. Σε έναν χώρο που παίρνει έμφυλα

¹⁰ «Δεν είναι για καμία θηλυκό το να φοράει παπούτσια ποδοσφαιρικά αλλά το κάνουν» (Δήμητρα, 25, 16/2/2018).

χαρακτηριστικά και το φύλο είναι κυρίαρχο, αλλά σχεδόν πάντα αρσενικό (όπως είδαμε), οι γυναίκες που είναι ιδιαίτερες αθλητικές χαρακτηρίζονται από ιδιότητες που στο διπολικό κανονιστικό σχήμα κατατάσσονται σε εκφράσεις αρρενωπότητας. Έτσι, βλέπουμε συχνά η κοπέλα που ασχολείται από παιδί με το ποδόσφαιρο να στιγματίζεται με την ταμπέλα του αγοροκόριτσου. Αυτό δε σημαίνει ότι οι ίδιες λαμβάνουν τον εαυτό τους ως *λιγότερο κορίτσι* ή *λιγότερο γυναίκα*, αλλά σχετίζεται με τη ματιά των *σημαντικών* άλλων που μπορεί να επηρεάσει, ώστε να επιλέγουν είτε να ενισχύσουν την εικόνα αυτή της «λιγότερο γυναίκας» ή αντίστροφα του «περισσότερο αγοριού» είτε να «εξαφανίσουν» την όποια τους διαφορά.

Σε αντίθεση με τα αγόρια τα κορίτσια έχουν να αποδείξουν κατά κάποιον τρόπο την ικανότητά τους στο να παίξουν μπάλα.

«Όσο πιο «αγοράκια» ήμασταν τόσο πιο λογικό ήταν που παίζαμε καλά. Αυτήν την εικόνα είχα» (Μαρία, 25, 3/5/2018),

αναφερόμενη στη συμμετοχή της σε ποδοσφαιρικά παιχνίδια με συνομήλικούς της. Αναγνωρίζει από μικρή ηλικία πως είναι γυναίκα σε αντρικό χώρο και παρουσιάζει μια στερεοτυπική ματιά που αντιμετωπίζει από τότε. Απέναντι σε αυτή τη ματιά, θεωρεί ότι ανήκει στον χώρο αυτό, αν και χρησιμοποιεί στοιχεία περισσότερο θηλυκής αρρενωπότητας θα λέγαμε για να μετατοπίσει τη σημασία που δίνεται στο φύλο της στη σημασία των ικανοτήτων της ως διαιτήτριας. Για παράδειγμα θεωρεί πως για τους άντρες συναδέλφους της¹¹ η παρουσία της ως γυναίκα εκεί τους ήταν παράταιρη, καθότι έφεραν σύμφωνα με τα λεγόμενά της την στερεοτυπική αντίληψη ότι οι γυναίκες δεν έχουν το ίδιο ενδιαφέρον με τους άντρες για τον αθλητισμό και οτιδήποτε σχετίζεται με αυτόν. Στη φράση να είναι «όσο πιο αγοράκια» φαίνεται, λοιπόν, η αποδοχή κατά κάποιον τρόπο της αριθμητικής - τουλάχιστον- ανισότητας και η ανάγκη να ειπωθεί ως ένα από τα αγόρια. Στην επαγγελματική της πορεία αναζητά όχι το να ειπωθεί ως ένας από τους άντρες συναδέλφους της, όσο να είναι τόσο συνηθισμένη η παρουσία της που να τους περνάει απαρατήρητη η έμφυλη διαφορά, ως «*μια αδιάφορη εξαίρεση*». Γεγονός παρόμοιο, ωστόσο διαφορετικό, από την αίσθηση του να πρέπει να διεκδικήσει ως

¹¹ Έτυχε και σε μια σειρά εκπαιδεύσεων με 51 άντρες και εκείνη μόνη της.

παιδί τη θέση της ανάμεσα στα αγόρια. Ως παιδί είναι ιδιαίτερα σημαντικό πιστεύω ότι βλέπουμε πως διακρίνει το πόσο βοηθάει και είναι κρίσιμο για τους άλλους να την δουν ως «δική τους», ως αγόρι, ενώ στη διαιτησία δεν επιζητεί να τη δουν ως άντρα, αλλά απλά να μην είναι τόσο έντονη η έμφυλη διαφορά της. Για τον λόγο αυτό φαίνεται από στοιχεία, όπως η επιλογή ντυσίματος που δεν προσιδιάζει σε εμφατικές θηλυκότητες¹² ή η αποτροπή συναδέλφων της να τη δουν ερωτικά, ότι προσπαθεί να πάρει τους προβολείς από τη θηλυκότητά της και την ανάγκη «επιβεβαίωσής» της στα πλαίσια των επίσημων συναντήσεών τους. Βλέπουμε πως το να είναι *όσο πιο αγοράκι* στην διαιτητική της καριέρα έχει αντικατασταθεί από μια προσπάθεια να είναι λιγότερο «θηλυκή».

Πέρα από την επιτέλεση θηλυκοτήτων και αρρενωποτήτων στο ποδόσφαιρο αξίζει να σταθούμε στο πόσο σημαντική είναι αυτή η «συνήθεια» του να βλέπουν γυναίκες στον χώρο που σίγουρα επηρεάζει την ματιά των άλλων και αναφέρεται συχνά. Όσο πιο στενός είναι ο κύκλος των διαιτητών/διαιτητριών στο σύνολό τους και των ποδοσφαιρικών οργανισμών σε μία ποδοσφαιρική Ένωση και όσες πιο πολλές γυναίκες υπάρχουν σε ένα ήδη μικρό πλαίσιο, κάνει πιο εύκολο το να μη λαμβάνεται ως ένα «περίεργο» θέαμα το να διαιτητεύει γυναίκα. Είναι γεγονός, ωστόσο, ότι η παρουσία των γυναικών λαμβάνεται ως *de facto* μία κατάσταση εξαίρεσης από τον κανόνα, που όσο πιο συχνά τη βλέπουμε τόσο λιγότερο εντύπωση κάνει, αλλά δεν παύει να παραμένει εξαίρεση. Επικυρώνεται, έτσι, ο διαχωρισμός στο νοηματικό πεδίο ανδρών και γυναικών σε μια ασχολία *ανδρική* που μπορεί να θέτει την θηλυκότητα εκτός ορίων της, ακριβώς γιατί είναι κοινωνικά κατασκευασμένη. Για το λόγο αυτό η ύπαρξη γυναικών είναι κάτι που «συνηθίζεται» στο πρότυπο της αποκλειστικά αρρενωπής ταυτότητας εντός του ποδοσφαίρου.

Σε έναν ανδροκρατούμενο και επίσης δομημένο με καθαρά ετεροκανονικά πρότυπα χώρο η διάσπαση του πλαισίου αυτού επιτυγχάνεται με την επιτέλεση συμπεριφορών που θεωρούνται αρρενωπές και, συνεπώς, οριοθετούν υποκείμενα

¹² Η ίδια αναφέρει ότι ο τρόπος που ντύνονται στις συναντήσεις εκτός των παιχνιδιών, αλλά και γενικά ο τρόπος συμπεριφοράς των διαιτητριών πριν και μετά τους αγώνες, αναμένεται να είναι συγκεκριμένος και όσο πιο προσεγμένος και γυναικείος γίνεται. Κάτι με το οποίο η ίδια κάνει σαφές ότι δε συμμορφώνεται.

μη θελκτικά για τους άντρες. Η Μαρία τους απέτρεπε με τη (μάλλον αρρενωπή) στάση της, όσον αφορά το ουδέτερο ντύσιμό της εκτός προπονήσεων. Μάλιστα ως προς την επίσημη γραμμή να πηγαίνει στις συναντήσεις αρκετά «θηλυκά» και περιποιημένα, διακρίνουμε με έντονο τρόπο την αντίστασή της στις συστάσεις ντυσίματος με φορέματα. Όπως και οι υπόλοιπες διαιτήτριες, έτσι και η ίδια, βρίσκει έναν τρόπο στο πώς λειτουργεί για την ίδια το να κινείται στο σε ένα ανδροκρατούμενο πεδίο. Δεν είναι η τακτική όλων των διαιτητριών να απορρίπτουν στοιχεία τα οποία μπορεί να τους αποδώσουν περισσότερη θηλυκότητα, αλλά είναι μια πρακτική που ακολουθείται συχνά, άλλοτε εντονότερα, άλλοτε λιγότερο. Η Μαρία είναι στην κατηγορία εκείνη που επιλέγει εντός του πεδίου της διαιτησίας να ταυτίζει τον τρόπο έκφρασής της με στοιχεία περισσότερο αρρενωπά, «αγορίστικα», όπως το εκφράζει η ίδια. Αυτή η προσπάθεια οικειοποίησης χαρακτηριστικών που θεωρούνται περισσότερο αρρενωπά δεν γίνεται μόνο στη συγκεκριμένη περίπτωση και εξηγείται, όπως θα δούμε αμέσως παρακάτω.

Οι διαιτήτριες για να διεκδικήσουν επί ίσοις όροις τη συμμετοχή τους πρέπει να αποβάλουν τη θηλυκότητά τους, γιατί αυτή θεωρείται ότι δε συμβαδίζει με τον αθλητισμό και δη με το *αντρικό* ποδόσφαιρο που φέρει στοιχεία αρρενωπότητας: π.χ. σκληράδα, δύναμη, αποφασιστικότητα, πειθαρχία, στοιχεία που αναφέρθηκαν στην προηγούμενη ενότητα. Αυτή η επιθετικότητα και η δύναμη είναι από τις αξίες που διαπνέουν το ποδόσφαιρο και τη διαιτησία. Μαζί με τον ανταγωνισμό και τη γενναιότητα οι παραπάνω αξίες που χαρακτηρίζουν συχνά τον αθλητισμό είναι συνδεδεμένες στη «δυτική» κοινωνία με αρρενωπότητα (King & Chi, 1979). Με βάση αυτά δεν μας προκαλεί εντύπωση ούτε η χρήση αρσενικών επιθέτων από τις διαιτήτριες ούτε συχνά η προσπάθειά τους (ηθελημένη ή μη) να «εξαφανίζονται». Όσο πιο «αντρικά» παίζουν και σε όσους περισσότερους αγώνες, «εξαφανίζεται» το φύλο τους. Ωστόσο, μοιάζει να οφείλουν συγχρόνως εκτός των αγώνων να επιτελούν εμφατικές ή σύμφωνα με τη θεωρία της Schippers (2007) ηγεμονικές θηλυκότητες. Πρόκειται για μια διπλή πίεση συμμόρφωσης με συγκεκριμένα πρότυπα εντός και εκτός των αγώνων. Όταν συμμετέχουν οφείλουν να είναι καλές διαιτήτριες και να προσπερνούν οι ίδιες και οι άλλοι το φύλο τους, αλλά εκτός του

αγώνα πρέπει να ξαναντυθούν με ένα «έμφυλο ένδυμα» που «επαναφέρει» τη θηλυκότητά τους.

Αυτό ακριβώς το πλέγμα της υποχρεωτικής ετεροκανονικότητας, αλλά και η ταύτιση του ποδοσφαίρου και του αθλητισμού γενικότερα με ανδρικές ταυτότητες και αρρενωπότητα, φαίνεται από τη Γιάννα που επισημαίνει την αρρενωπή ταυτότητα που οι άλλοι της δίνουν μιας και η θηλυκότητα δε λογίζεται ως συμβατή με την «υπερβολική» ενασχόληση με το ποδόσφαιρο και τις γνώσεις της γύρω από αυτό με αποτέλεσμα να της δημιουργούνται προβλήματα στις διαπροσωπικές της σχέσεις με άντρες. Αυτή η προτίμηση για το ποδόσφαιρο διαβάζεται ποικιλοτρόπως όπως αναφέρει η ίδια, αλλά είναι σε κάθε περίπτωση *απορριπτέα*. Από τη μία το ποδόσφαιρο ως κατεξοχήν συνυφασμένο με την ανδρική υπεροχή και τις μάτσο συμπεριφορές συνεπάγεται στην κρίση πολλών άλλων από τον κοινωνικό περίγυρο των υποκειμένων ως δραστηριότητα που τις κάνει λιγότερο θηλυκές και, συνεπώς, αμφισβητείται ακόμα και η σεξουαλικότητά τους. Αφενός, έχουν να αποδείξουν με διάφορους τρόπους ότι το φύλο τους είναι ανεξάρτητο των αθλητικών (και διαιτητικών) ικανοτήτων τους παρουσιάζοντας συχνά έναν πιο αρρενωπό εαυτό. Αφετέρου, αυτό το ίδιο είναι μια κατακριτέα συμπεριφορά, καθώς κάνει τις γυναίκες που ασχολούνται με ποδόσφαιρο «*λιγότερο γυναίκες*».

Έτσι, αναπαράγονται στερεοτυπικές απόψεις. Για παράδειγμα:

«τα αθλήματα, το γυμνασμένο σώμα είναι αντρική υπόθεση και εκ των πραγμάτων η γυναίκα που ασχολείται με αυτά είναι λιγότερο γυναίκα ή ασχολείται με αυτά γιατί θέλει να γίνει αρεστή σε κάποιον ή βλέπει μπάλα για κάποιον άντρα» (Γιάννα, 25, 3/3/2018).

Βλέπουμε εδώ την άρνηση της ανδρικής υπεροχής να συμπεριλάβει εντός των ορίων των σπορ τις γυναίκες. Τόσο η ομοφυλόφιλη γυναίκα όσο και η ετεροφυλόφιλη δεν έχουν την ίδια αθλητική υπόσταση από μόνες τους. Οι μεν πρώτες δεν είναι «αρκετά γυναίκες», οι δε δεύτερες ακριβώς επειδή είναι (αρκετά) γυναίκες «πρέπει» το αθλητικό τους ενδιαφέρον να σχετίζεται με κάποιον άντρα. Κατά πάσα πιθανότητα ο ετεροπροσδιορισμός αυτός έχει κέντρο κάποιον λευκό ετεροφυλόφιλο και αρτιμελή άντρα που είναι το κυρίαρχο υποκείμενο γύρω από τον κόσμο των αθλημάτων (Messner, 1988: 2011, Γιαννακόπουλος, 2005). Στην

περίπτωση της Γιάννας ο ετεροπροσδιορισμός αυτός έρχεται από τη ματιά της ανδρικής κυριαρχίας στον αθλητισμό, αλλά αυτό δε σημαίνει ότι περιορίζεται μόνο από άνδρες -συναδέλφους τής ή μη. Τόσο άνδρες όσο και γυναίκες φαίνεται να την ορίζουν ως λιγότερο θηλυκή. Η θηλυκότητα της Γιάννας γίνεται αντιληπτή διαστρεβλωμένα από τα άτομα που την περιβάλλουν ακόμα και εντός του αθλητικού χώρου, μιας και η έκφραση του φύλου της θεωρείται «λάθος» λόγω του έντονου ενδιαφέροντός της για το ποδόσφαιρο χωρίς αυτό να συνάδει με μια αντρική ταυτότητα ή/και συνεπώς σεξουαλικότητα που αναμένεται να έχει ένας ετεροφυλόφιλος άντρας. Το αποτέλεσμα είναι να νιώθει αμήχανα ακόμα και με συναδέλφους τής γυναίκες με ομοερωτικό σεξουαλικό προσανατολισμό, οι οποίες προβάλλουν πάνω της το σχήμα πως η έλξη για το ποδόσφαιρο ισούται με αρρενωπότητα και άρα με ερωτικό ενδιαφέρον για άτομα που επιτελούν θηλυκότητες, κατά βάση γυναίκες.

Είναι καταφανής η ταύτιση της αθλητικότητας με αρρενωπότητα. Εντός ενός ετεροκανονικού πλαισίου ανάγνωσης τόσο από άντρες όσο και από γυναίκες, το *αρρενωπό* υποκείμενο συνεπάγεται με την έλξη από γυναίκες. Και ενώ για τη Γιάννα η περιποίηση του εαυτού της και τα μακριά μαλλιά ερμηνεύονται από την ίδια επίσης από μια ματιά ετεροκανονικότητας, φαίνεται να επιτελεί το φύλο της με ενέργειες που τις θεωρεί και η ίδια περισσότερο αρρενωπές (αναφέρεται στον εαυτό της για παράδειγμα ως *αντρούτσο*), που «καταρρίπτουν» τα εξωτερικά «θηλυκά» χαρακτηριστικά της. Από τη μία μεριά δηλαδή βλέπουμε την εξωγενή πίεση που δέχεται να είναι *περισσότερο γυναίκα*, από την άλλη η ίδια εμπλέκεται ενεργά σε αυτό το παιχνίδι των έμφυλων στερεοτύπων προσπαθώντας να αναπαραγάγει για τον εαυτό της την εικόνα της γυναίκας διαιτήτριας και ποδοσφαιρόφιλης, που χάνει όμως λίγη από τη θηλυκότητά της. Όμως το ότι βλέπει τον εαυτό της τόσο με αρρενωπά όσο και με θηλυκά στοιχεία, δε σημαίνει ότι υιοθετεί την ματιά των άλλων για το πόσο και πώς μπορεί να συμμετέχει στο ποδόσφαιρο και γενικά σε ένα αθλητικό πλαίσιο, αλλά τον αυτοπροσδιορισμό της με δικούς της όρους σε ένα πλαίσιο «εχθρικό».

Από την άλλη μεριά, η Δήμητρα έχει ένα πιο αρρενωπό παρουσιαστικό ή όπως λέει η ίδια πιο «αγορίστικο» τρόπο ντυσίματος, ο οποίος γνωρίζει ότι από τον

περίγυρο λαμβάνεται ως κατά βάση αρνητικός και ότι διασπάει τις ισορροπίες της δυαδικής σχέσης και της ιεραρχίας των φύλων. Συνεπώς βλέπουμε μια διακύμανση στις επιτελέσεις των διαιτητριών. Είτε έχουμε υποκείμενα που επιτελούν μια θηλυκότητα με αρκετά αρρενωπά στοιχεία (Γιάννα), είτε επιτελούν μια περισσότερο αρρενωπή θηλυκότητα (Δήμητρα), είτε υποκείμενα που υιοθετούν έναν περισσότερο θηλυκό τρόπο και αποτελούν εξαιρέσεις που πρέπει να τις «συνηθίσουν» (Μιχαέλα, Σταυρούλα). Δεν είναι απλά το *αγοροκόριτσο* που τις κάνει «επικίνδυνες», όσο η έμφυλη διαφορά τους σε έναν ανδροκρατούμενο χώρο. Με το να είναι για παράδειγμα πολύ αυστηρές (Μαρία), γεμάτες αυτοπεποίθηση (Έφη, Μιχαέλα), γενικά πολύ δυνατές, πειθαρχημένες, σκύλες όπως λέει η Δήμητρα, αναπαράγουν ηγεμονικά χαρακτηριστικά που δεν «ανήκουν» στο φύλο τους. Ίσως η λέξη «σκύλα» δε χρησιμοποιείται τυχαία, εφόσον η επιτέλεση αυστηρότητας από μια γυναίκα παίρνει αρνητική χροιά και παραμένει θηλυκή, όπως στις θηλυκότητες του παρτί. Αξίζει να σημειωθεί ότι οι δύο (Δήμητρα, Γιάννα) από τις τρεις που ταυτίζονται περισσότερο με το *αγοροκόριτσο* έχουν σταματήσει και η τρίτη (Μαρία) το σκέφτεται. Ενώ σε νεαρότερη ηλικία ίσως να μπορούσαν να συμμετέχουν στο ποδοσφαιρικό παιχνίδι ευκολότερα επιτελώντας μια θηλυκότητα αγοροκόριτσου, τώρα δε φαίνεται να έχουν θέμα συμμετοχής στη διαιτησία, αλλά ο συγκεκριμένος τρόπος έκφρασης του φύλου τους τις τοποθετεί στην κατηγορία των 'περίεργων' που ανήκουν σε υποδεέστερη κατηγορία (Schippers, 2007) δεχόμενες κριτική ακόμα και από άλλες γυναίκες του χώρου. Ωστόσο, φαίνεται να μην σταμάτησαν γι' αυτό.

Ακριβώς έτσι λοιπόν, για τη Μαρία δεν έχει σημασία πώς τη βλέπουν και ως θεωρεί η ίδια ότι και μόνο που συμμετέχει σε κάτι τόσο έντονα κυριαρχούμενο από άντρες κάνει τον τρόπο της «αντρικό», αντιλαμβάνεται το εξής για εκείνους που την παρατηρούν:

«φαντάζομαι θα είναι γυναικείος ο τρόπος μου στα πάντα ή κάτι το ενδιάμεσο γιατί "οκ γυναίκα είναι αλλά αυτό που κάνει δεν είναι γυναικείο"» (Μαρία, 25, 3/5/2018).

Από μόνη της βλέπουμε πώς η ίδια κατηγοριοποιεί την επιτέλεση της διαιτησίας σε μια κλίμακα θηλυκότητας. Ήδη πριν αναφερθεί στον *γυναικείο τρόπο*

αντιλαμβάνεται το γεγονός ότι διαιτητεύει, αλλά και το πώς το κάνει αυτό, ως μια δραστηριότητα που ναι μεν μπορεί να κάνει, αλλά θεωρείται αντρική. Στη σκέψη της, η οποία διαμορφώνεται εντός της υποχρεωτικής δυαδικότητας των φύλων και της ταύτισης των δραστηριοτήτων με το ένα ή το άλλο, το να ασχολείται με τη διαιτησία κάνει αυτόματα τον τρόπο της περισσότερο «αντρικό», αλλά καθότι παραμένει γυναίκα δεν μπορεί παρά να είναι «γυναικείο» οτιδήποτε κάνει. Υπάρχει, λοιπόν, εδώ μια παράδοση διαπλοκή των έμφυλων επιτελέσεων και κυρίως του πώς η ίδια και οι γύρω της τις αντιλαμβάνονται. Το θέμα είναι ότι η ίδια ούσα γυναίκα σε ανδροκρατούμενο χώρο σπάει τα έμφυλα όρια του χώρου και τελικά φτάνει σε κάτι «ενδιάμεσο», γιατί δεν μπορεί να είναι απόλυτα αντρικό αυτό που κάνει από τη στιγμή που είναι γυναίκα, ούτε απόλυτα γυναικείο αφού την βλέπουν ως θηλυκότητα που παρεκκλίνει. Αποκτά μια πιο ουδέτερη, σχεδόν άφυλη υπόσταση με την ιδιότητα της διαιτήτριας (βοηθού) που ελέγχει όπως κάθε «κοράκι»¹³ το παιχνίδι έτοιμη «να τους αδικήσει». Όπως ψηλαφήσαμε πρωτίτερα τις έννοιες των θηλυκοτήτων και την «αναστάτωση» που επιφέρουν ως προς τις έμφυλες σχέσεις εξουσίας στο ανδροκρατούμενο ποδόσφαιρο, εδώ για άλλη μια φορά η επιτέλεση στοιχείων αρρενωπότητας είναι υποδεέστερη, εφόσον μένει και πάλι *θηλυκή* επιτελούμενη από γυναίκες.

Δ.1.3. Έλλειψη γυναικών και γυναικείου ποδοσφαίρου.

Οι ερωτώμενες της έρευνας, είτε πρόκειται για γυναίκες που δεν είχαν πρότερη σχέση με τον αθλητισμό είτε πρόκειται για γυναίκες που βλέπουν το ποδόσφαιρο ως ευχάριστο «μικρόβιο», συμφωνούν στην παρατήρηση του μικρού αριθμού γυναικών στη διαιτησία του ποδοσφαίρου και στο ελλειπές σε πλείστους τομείς γυναικείο ποδόσφαιρο στη χώρα μας. Μάλιστα η σύγκριση με άλλες χώρες δεν αποφεύγεται. Έτσι, λοιπόν, είναι παραπάνω από εύλογο ότι σε αρκετές περιπτώσεις είδαμε τις ερωτώμενες να έχουν ανοίξει την πόρτα της διαιτησίας ναι μεν τυχαία, αλλά κυρίως ως εναλλακτική λύση, αφού δεν είχαν πρόσβαση σε κάποια γυναικεία ομάδα ποδοσφαίρου. Για παράδειγμα τόσο η Δήμητρα, όσο και η Χριστίνα και η Φωτεινή, όταν ήταν μικρότερες είχαν εκφράσει την επιθυμία τους να

¹³ Περισσότερο με μια υποτιμητική χροιά, αν και όχι πάντα, χρησιμοποιείται ο όρος κοράκι για να χαρακτηρίσει τον ρόλο των διαιτητών/-τριων. Έχει επικρατήσει από τις παλαιότερες δεκαετίες, όπου πάντα τα ρούχα της διαιτησίας ήταν ολόμαυρα, από τις κάλτσες μέχρι

ενταχθούν σε κάποια ποδοσφαιρική ομάδα, αλλά στις περιοχές που βρίσκονταν εκείνες τις χρονικές περιόδους η ενασχόληση αυτή δεν υπήρχε ούτε ως επιλογή. Συχνά η ένταξη στη διαίτησία έρχεται ως αποτέλεσμα ενός αδιεξόδου μιας και ήταν/είναι είτε ευκολότερο είτε η μοναδική διέξοδος να ασχοληθούν με το ποδόσφαιρο από αυτήν την πλευρά.

Το γυναικείο ποδόσφαιρο στην Ελλάδα χωλαίνει. Το πρόβλημα δεν είναι η έλλειψη ενδιαφέροντος από τα κορίτσια στην Ελλάδα όσο η έλλειψη δομών.

«Στο εξωτερικό το γυναικείο ποδόσφαιρο συνεχώς εξελίσσεται και το επίπεδο είναι πολύ υψηλό. Είναι κρίμα που δεν έχουμε δώσει περισσότερες ευκαιρίες στο γυναικείο ποδόσφαιρο στην Ελλάδα»
(Φωτεινή, 36, 31/5/2018).

Η Φωτεινή έχει τη μεγαλύτερη εμπειρία από τις διαιτήτριες που έδωσαν συνέντευξη και έχει δει τον χώρο της διαίτησίας και συνεπώς του ποδοσφαίρου σε μεγαλύτερη κλίμακα και εκτός των γεωγραφικών συνόρων της Ελλάδας. Το ενδιαφέρον της για το ποδόσφαιρο υπήρχε πάντα και παρατηρούμε στον λόγο της μια πικρία για το συμπέρασμα ότι, αν και έχει περάσει καιρός από τότε που η ίδια ήταν μικρή και δεν έβρισκε ομάδα να παίξει, η κατάσταση του γυναικείου ποδοσφαίρου στην Ελλάδα δεν έχει βελτιωθεί πολύ. Συγκριτικά με άλλες χώρες που έχουν κάνει άλματα από το επίπεδο των ακαδημιών ποδοσφαίρου μέχρι και τα επαγγελματικά πρωταθλήματα γυναικών, εμείς είμαστε ακόμα σε βασικό στάδιο. Όπως χαρακτηριστικά λέει η Φωτεινή, αυτό που χρειάζεται είναι περισσότερες ευκαιρίες και άρα περισσότερη ορατότητα και χώρος θα λέγαμε για να αρχίσει να είναι περισσότερο αυτονόητο αντί για παράταιρο φαινόμενο οι γυναίκες στον ποδοσφαιρικό ελλαδικό χώρο. Βέβαια έχει σημασία ότι μιλάνε οι περισσότερες για τις παιδικές και εφηβικές τους χρονικές στιγμές οι οποίες ήταν αρκετά χρόνια πριν. Σταδιακά ίσως μέχρι σήμερα έχουν γίνει μερικά παραπάνω βήματα για τα σημερινά κορίτσια που βρίσκονται στη θέση τους¹⁴.

¹⁴ Η ΕΠΟ έχει ως στόχο στην επίσημη ιστοσελίδα της την ανάπτυξη του γυναικείου ποδοσφαίρου στον ελληνικό χώρο σύμφωνα με το πρόγραμμα της UEFA "Women's Football Development", στο οποίο έχει ενταχθεί ήδη. Αναφέρεται ότι βασικός στόχος της Ομοσπονδίας είναι να παρουσιάσει σε όλη του τη διάσταση στην ελληνική κοινωνία το γυναικείο ποδόσφαιρο, ιδιαίτερα στα κορίτσια που πηγαίνουν σχολείο, από την ηλικία των 6 ετών και άνω. Επί του

Αυτή η έλλειψη ποιοτικού γυναικείου ποδοσφαίρου από μια άλλη οπτική μπορεί να είναι χρήσιμη για την παραμονή γυναικών στη διαίτησία. Η διαρροή διαιτητών και διαιτητριών είναι θέμα αρκετών ερευνών (Parsons et al., 2015; Dell et al., 2016; Rainey et al., 1999). Οι ερωτηθείσες συχνά αναφέρονται και σε άντρες που σταματούν πρόωρα τη διαιτητική τους πορεία, γιατί τους αρέσει εν τέλει περισσότερο το ίδιο το παιχνίδι και η θέση του παίκτη. Οι γυναίκες έχουν πιθανώς ένα πλεονέκτημα από αυτήν τη χαμηλή ποιότητα και ποσότητα γυναικείων ποδοσφαιρικών αναμετρήσεων. Το πλεονέκτημα έγκειται στο ότι ειδικά εκείνες που βρίσκονται από παιδιά κοντά στον αθλητισμό έχουν αρκετές πιθανότητες να συνεχίζουν στο χώρο της διαίτησίας από αγάπη προς το άθλημα και αναγκαστικά μόνη (ή πιο συμφέρουσα) επιλογή τους, αφού το να παίξουν έστω ημι-επαγγελματικά ποδόσφαιρο αποτελεί μη ρεαλιστική για τις περισσότερες επιλογή.

Δ.2. Θηλυκότητες και διαίτησία

Δ.2.1. Διαίτησία ως επάγγελμα. Βραδεία πορεία και γυάλινη οροφή.

Η διαίτησία για όλες τις ερωτηθείσες της παρούσας έρευνας θεωρείται ένας επαγγελματικός χώρος πέρα από αθλητικός. Ίσως καλύτερος όρος να είναι ο ημι-επαγγελματικός. Σίγουρα πάντως από τη στιγμή που για όλες είναι ένας καλός τρόπος συνδυασμού άθλησης και επιπλέον εισοδήματος, μπορεί να θεωρηθεί ένας χώρος επαγγέλματος και όχι μόνο αθλήματος. Υπό αυτή τη σκοπιά στην παρούσα ενότητα εξετάζεται ο τρόπος που «κάνουν διαίτησία» οι διαιτήτριες, ο τρόπος που το βλέπουν ως επάγγελμα και τις ίδιες μέσα σε έναν ανδροκρατούμενο επαγγελματικό χώρο.

Για κάθε μία από τις συνομιλήτριες είναι σημαντικό να τονιστεί ότι θεωρείται επαγγελματικός χώρος, αλλά με χαλαρούς δεσμούς. Περισσότερο θεωρείται χόμπι που επιφέρει ένα νέο εισόδημα. Δεν είναι η αιτία για αυτό το γεγονός ότι η διαίτησία δεν απαιτεί επίπονες προπονήσεις –σίγουρα όχι τόσο

παρόντος στην Ελλάδα υπάρχουν 85 αναγνωρισμένα σωματεία και οι αθλήτριες που αγωνίζονται σε αυτά ξεπερνούν τις 1.300. Βλ. ΓΥΝΑΙΚΕΙΟ ΠΟΔΟΣΦΑΙΡΟ. ΓΥΝΑΙΚΕΙΑ ΥΠΕΡΟΧΗ. (χ.η.). Ανακτήθηκε από https://www.epo.gr/CompetitionInfo.aspx?a_id=42377# στις 19/2/2018.

Ευχόμαστε να μην ισχύουν πλέον τα λόγια της Δήμητρας που κάμποσα χρόνια πριν εξέλαβε την εντύπωση μιας υποκριτικής, όπως ανέφερε, στάσης πρόωθησης γυναικών και στη διαίτησία σύμφωνα με τις επιταγές της Ευρωπαϊκής Ομοσπονδίας Ποδοσφαίρου (UEFA).

έντονες όσο των αθλητών/-τριών– και δεν επιφέρει χρηματικό όφελος. Όμως, μιλώντας για το ελληνικό πλαίσιο μπορούμε να πούμε ότι θεωρείται για τις περισσότερες ένα επισφαλές και ψυχοφθόρο επάγγελμα, αφού δεν προσφέρει σταθερότητα και κυρίως δεν επιφέρει αρκετά κέρδη, ώστε να μπορεί κάποια/κάποιος να ζήσει μόνο από αυτό. Είναι περισσότερο μια διέξοδος ως χαρτζιλίκι, ιδανικό για τη φοιτητική ζωή, αλλά όχι για να σταθεί μόνο του ως επαγγελματική λύση. Η οπτική εξαρτάται ωστόσο και από τα έτη εμπειρίας.

«Είναι ένα κανονικό επάγγελμα που μπορείς να το κάνεις μόνο του και να σε γεμίζει κιόλας ίσως παραπάνω από τις περισσότερες δουλειές, γιατί όπως και να το κάνουμε η άσκηση είναι ευεργετική και ειδικά αν δεν έχεις θέματα extreme απόδοσης, όπως οι απαιτήσεις των αθλητών. Είναι σαν χόμπι που μπορείς να το κάνεις κανονικά για δουλειά. Απλά όχι στην Ελλάδα» (Φωτεινή, 36, 31/5/2018).

Δεν είναι μια απασχόληση «ελαφριά» που δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ως επάγγελμα. Απλά στην Ελλάδα η μόνη κατηγορία στην οποία οι χρηματικές ανταμοιβές είναι ικανοποιητικές είναι η Super League, η πιο υψηλή από τις επαγγελματικές κατηγορίες. Το να φτάσει κανείς εκεί ανεξαρτήτως φύλου είναι θέμα πολλών συγκυριών και καθόλου εύκολο. Ακόμα και σε αυτό το επίπεδο όμως είναι επισφαλές το να αποτελεί μοναδική επαγγελματική απασχόληση. Για τον λόγο αυτό ακόμα και η Φωτεινή που έχει προχωρήσει αρκετά και έχει μια πορεία μακρόχρονη από μία συγκαταλέγει τη διαιτησία ως κανονικό επάγγελμα, όχι τόσο με βάση τη χρηματική ανταμοιβή, αλλά με βάση την επαγγελματική συνέπεια που απαιτείται, αλλά και τα πνευματικά και σωματικά οφέλη που αποφέρει ως επαγγελματική απασχόληση. Στην ουσία το αναφέρει ως επάγγελμα που μπορεί να λειτουργεί ως χόμπι, λόγω της ευχαρίστησης που προκύπτει από αυτό. Είναι όμως ξεκάθαρο και στα δικά της λεγόμενα ότι κάτι τέτοιο στην Ελλάδα δεν υφίσταται, μιας και η χρηματική δεν είναι επαρκής για να κάνουν μόνο αυτό ούτε και η οργάνωση του χώρου ως επαγγελματικός κλάδος, όπως θα δούμε στη συνέχεια.

Πάντως σχετικά με την επαγγελματική ευχαρίστηση που αναφέρεται, βασική προϋπόθεση είναι να τους αρέσει αυτό που κάνουν πέρα από το όποιο χρηματικό

κίνητρο. Στις κοπέλες που παραμένουν ενεργές¹⁵ είναι κοινή η ικανοποίηση που παίρνουν από τον χώρο αυτόν λόγω της χρηματική τους ανταμοιβής σε συνδυασμό με την ευεξία του αθλητισμού (Σταυρούλα) και της ενασχόλησης με ένα άθλημα που τους αρέσει και ήταν το «απωθημένο» τους να ασχοληθούν (Μαρία, Χριστίνα, Φωτεινή). Για τη Γιάννα και τη Δήμητρα είναι κοινό στοιχείο ότι σταμάτησαν όταν ήρθαν στην Αθήνα, όπως και η Έφη. Ενώ τους άρεσε, διάφορα εμπόδια τις έκαναν να σταματήσουν. Για παράδειγμα η αγάπη για τη διαιτησία, ενώ πριν δεν είχε καμία επαφή με το ποδόσφαιρο, είναι για την Έφη ισχυρότερη από το χρηματικό αντίτιμο.

«Παίζεις απλά γιατί σ' αρέσει να παίζεις και θέλεις να το κάνεις αυτό. Είναι πάρα πολλοί που το κάνουν γιατί γουστάρουν. Σίγουρα είναι και τα λεφτά. Γιατί κάνεις και σε πιο μεγάλη κατηγορία που παίρνεις και καλά λεφτά. Είναι συν και δουλειά να έχεις. Είναι ένας μισθός που έρχεται από το πουθενά και το κάνεις με ευχαρίστηση (Έφη, 22, 28/1/2018).

Θα έλεγα ότι στη συγκεκριμένη περίπτωση η Έφη εγκατέλειψε τη διαιτησία λόγω συνδυασμού δυσμενέστερων συνθηκών (δυσκολότερες μετακινήσεις στην Αττική, διαφορετικό κλίμα από της Κρήτης, λιγότερος χρόνος) και μεγαλύτερης αγάπης για τον χορό. Συμπεραίνουμε ότι από τη μία τα λεφτά είναι ένας θελκτικός παράγοντας, αλλά από τη στιγμή που δεν είναι τόσα πολλά στο επίπεδο που παίζουν οι περισσότερες, όπως αυτό που είχε φτάσει η Έφη, δεν είναι και ο σημαντικότερος λόγος για να μείνουν ή καλύτερα ο μόνος λόγος. Παίζει σημαντικό ρόλο η έφεση σε αυτό, η αντοχή ή απλά η επιθυμία. Η επιθυμία προκύπτει στη συγκεκριμένη περίπτωση από το πόσο της άρεσε τελικά να είναι ενεργή στη διαιτησία, χωρίς να έχει κάποιο ποδοσφαιρικό παρελθόν, όπως άλλες διαιτήτριες. Παρόλα αυτά δεν ήταν αρκετό για να την κρατήσει στο χώρο, αφού άρχισε να της γίνεται όλο και πιο δύσκολο να συμμετέχει. Αφήνει να εννοηθεί ότι αν της άρεσε παραπάνω, η χρηματική ανταμοιβή θα ερχόταν σε δεύτερη μοίρα.

Εν αντιθέσει, η Μιχαέλα που εξίσου δεν είχε κάποια επαφή προηγουμένως με το άθλημα και της άρεσε ως εμπειρία, δεν βρήκε ούτε τα χρήματα ούτε κάποια ιδιαίτερη ικανοποίηση από τη διαιτησία, ώστε να είναι αρκετά να την κρατήσουν.

¹⁵ Συμπεριλαμβάνω τη Σταυρούλα που ο λόγος παύσης της ήρθε λίγο καιρό μετά τις συνεντεύξεις για την εγκυμοσύνη της.

Αυτό που δυσκόλεψε την ίδια δεν ήταν τόσο θέμα χειρότερων συνθηκών. Αντιθέτως, έδειξε σαν αλλαγή περιβάλλοντος να ήταν πολύ πιο ικανοποιημένη στη δεύτερη ΕΠΣ. Για εκείνη τροχοπέδη στο να συνεχίσει ήταν οι ακαδημαϊκές της υποχρεώσεις, όταν κατέβηκε Αθήνα και το γενικότερο κλίμα βίας και κακής ποιότητας του ελληνικού ποδοσφαίρου, σε συνδυασμό πάντα με τις χαμηλές απολαβές.

Όπως οι λόγοι που θα/έχει σταματήσει κάποια είναι ποικίλοι, έτσι είναι και οι πορείες τους. Σημασία σε αυτήν φαίνεται να παίζει και το πόσο σοβαρά το παίρνουν, αλλά και το πόσο σοβαρό (δεν) είναι το επίπεδο στην ελληνική πραγματικότητα. Για το επίπεδο που αναφέρθηκε, σχετίζεται με το πόσο σοβαρά επαγγελματικά μπορεί να ληφθεί ως χώρος με εργασιακά δικαιώματα και ασφάλεια. Η Γιάννα αναφέρει και εκείνη, όπως η Φωτεινή, τη μεγάλη διαφορά στον τομέα αυτόν σε σχέση με τα δεδομένα άλλων χωρών του εξωτερικού, όπου υπάρχει πλήρης ασφάλιση και σταθερός μισθός στις επαγγελματικές κατηγορίες, κάτι που εκλείπει στην Ελλάδα. Με βάση αυτά τα δεδομένα φαίνεται λογικό να το βλέπουν περισσότερο ως ένα χόμπι που αποφέρει ένα μικρό οικονομικό κέρδος, αλλά όχι ως επάγγελμα με σταθερό εισόδημα και επαγγελματική ασφάλεια. Για τη Χριστίνα, που έχει μια όλο και περισσότερο ανοδική πορεία, ακριβώς επειδή η διαιτησία στην Ελλάδα δεν είναι στο ίδιο επίπεδο επαγγελματικά με το εξωτερικό, πρέπει για τα εσωτερικά δεδομένα να έχει ευκολότερα αγωνιστικά τεστ. Μάλιστα, επισημαίνει ότι εκτός του σταθερού μηνιαίου μισθού που παίρνουν σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες, είναι τόσο πιο εντατικά τα προγράμματά τους και οι απαιτήσεις που παρομοιάζει τους/τις διαιτητές/-τριες «σαν αθλητές επαγγελματίες» (Χριστίνα, 27, 17/5/2018). Ανάλογα την πείρα, την πορεία και τις προτεραιότητες της κάθεμίας είναι πάντα επαγγελματικός χώρος σε ένα ελαστικό πλαίσιο, για άλλες πιο σοβαρός και για άλλες λιγότερο.

Βραδεία πορεία

Από τις συνεντεύξεις ανιχνεύεται μια κοινή αίσθηση βραδείας πορείας στις διαιτητρίες είτε παίζουν ως πρώτες είτε ως βοηθοί. Η αλήθεια είναι ότι η βραδεία πορεία φαίνεται να χαρακτηρίζει γενικά τον χώρο αναλόγως και την ΕΠΣ στην οποία ανήκουν και, πιθανώς, επηρεάζει και τους άντρες σε έναν μικρότερο βαθμό.

Ξεκινούν από τη θέση των βοηθών γραμμών σε παιδικά και εφηβικά παιχνίδια για να ενταχθούν στο κλίμα με τα πρώτα παιχνίδια να είναι αμισθί. Στη συνέχεια και τα πρώτα τους παιχνίδια ως διαιτητές/διαιτήτριες είναι επίσης σε παιδικά, ακόμα και αν έχουν παίξει σε μεγαλύτερες κατηγορίες ως βοηθοί. Οι περισσότερες επιλέγουν και τις έχουν επιλέξει ταυτόχρονα (είναι σαν μια διαδικασία αλληλόδρασης) τη θέση βοηθού. Όταν αναφέρω στην παρένθεση αλληλόδραση εννοώ αυτό που είπε η Χριστίνα ότι επιλέγουν τι τους αρέσει και συγχρόνως τις/τους επιλέγουν για ποια θέση κάνουν. Δηλαδή, για παράδειγμα, αν κάποιο άτομο δηλώσει ότι θέλει να πάει για βοηθός, θα παίξει σε όλες τις θέσεις και αν δουν ότι κάνει για ρέφερι, θα το προτείνουν και αν θέλει θα δοκιμαστεί περισσότερο σε αυτή τη θέση. Με βάση τη δική της εμπειρία η τοποθέτηση σε παιχνίδια ως βασικής διαιτήτριας αντί βοηθού έρχεται έπειτα από ένα διάστημα περίπου ενάμιση χρόνου. Η Χριστίνα βρίσκεται στα 27 της με 7 χρόνια εμπειρίας και είναι μόλις τα τελευταία 2 χρόνια Βοηθός Γ' ανδρών και Α' γυναικών. Η πορεία προς τα πάνω δε φαίνεται να είναι τόσο εύκολη και βασικά γρήγορη. Βέβαια σε αυτήν την αργή πορεία φαίνεται να παίζουν διάφοροι παράγοντες ρόλο. Ένας από αυτούς είναι ότι αναγκάστηκε να μετακομίσει. Οπότε από την ΕΠΣ Κέρκυρας που έκανε τα πρώτα ερασιτεχνικά της βήματα και το κλίμα ήταν πιο οικογενειακό και φιλικό, μεταφέρθηκε στον Πειραιά όπου δεν ήξερε κανέναν και ήταν σαν να ξεκίνησε «σχεδόν από το μηδέν» μέχρι να δείξει και πάλι τις ικανότητές της και να κερδίσει την εμπιστοσύνη των υπευθύνων. Πάντως, δεν πρέπει να παραβλέψουμε στην όλη της πορεία τη διάσταση του φύλου. Δεν μπορούμε να μετρήσουμε το πόσο ρόλο έχει παίξει το φύλο και ο τρόπος που το επιτελεί, αλλά με βάση τα λεγόμενά της μπορούμε να διακρίνουμε την έμφυλη διάκριση προτίμησης αντρών για διαιτητές και γυναικών για βοηθούς. Σύμφωνα με την ίδια παρατηρεί να υπάρχει μία τάση οι άντρες να θεωρούνται πιο κατάλληλοι για να διαχειριστούν ένα παιχνίδι και να ελέγξουν τους/τις συμμετέχοντες/συμμετέχουσες πιο άμεσα σε σχέση με τις γυναίκες. Άρα, με βάση αυτή τη νοοτροπία, είναι καταλληλότερος ένας διαιτητής από μια διαιτήτρια, ενώ στη θέση του/της βοηθού δεν υπάρχει κάποιο πρόβλημα.

Η Σταυρούλα μπήκε στους πίνακες των βοηθών της Β' Εθνικής Ανδρών έπειτα από τέσσερα χρόνια. Αν και πληρούσε τα κριτήρια νωρίτερα, δεν είχε συμπληρώσει όσα παιχνίδια χρειαζόταν στη Γ' Εθνική, ώστε να κάνει αίτηση για τη

Β'. Πάντως, ισχυρίζεται ότι δεν είναι εύκολο να διακριθεί το πόσο γρήγορα προχωράει κανείς σε σχέση με άλλους (και άλλες). Μιλάει κυρίως για άντρες μιας και στην ΕΠΣ Μεσσηνίας στην δωδεκάχρονη εμπειρία της σπάνια είχε γυναίκες. Με όσους ξεκίνησε μαζί είναι δύσκολο πάντα να συγκριθεί πέρα από το γεγονός ότι οι περισσότεροι έχουν σταματήσει. Είναι θέμα και πόσων παιχνιδιών παίζουν, αλλά και τι παιχνιδιών. Ένας παράγοντας επιλογής είναι η συστηματική παρουσία που αναφέρθηκε νωρίτερα. Ωστόσο μια εξήγηση της αργής πορείας αποτυπώνεται σε μια προσπάθεια να την «προστατέψουν», όπως ανέφερε, εξηγώντας πως είχε μια αίσθηση ότι τον πρώτο χρόνο απέφευγαν και καθυστέρησαν αρκετά να την βάλουν σε δύσκολα παιχνίδια ακόμα και σε σχέση με συναδέλφους της που είχαν δείξει να μην ενδιαφέρονται τόσο, και ας είχαν μπει την ίδια χρονιά.

Η έλλειψη εμπιστοσύνης που υποδηλώνεται παραπάνω έχει έναν έμφυλο χρωματισμό μιας και τη συγκρίνει με τη μεγαλύτερη εμπιστοσύνη στην προώθηση αντρών διαιτητών, ακόμα και με χαμηλότερες βλέψεις και διάθεση από τη δική της. Αυτή η έλλειψη εμπιστοσύνης παίρνει μια «μάσκα» προστασίας ως δικαιολογία. Πρόκειται για την «προστασία» που την τοποθετεί η ίδια σε εισαγωγικά απέναντι στη βία της κερκίδας. Η τοποθέτηση σε ένα είδος γυάλας δε φαίνεται να αποτελεί λύση του πραγματικού προβλήματος της (έμφυλης) ποδοσφαιρικής βίας. Σχετικά με αυτή την προστασία που περισσότερο φέρνει σε έμφυλη διάκριση και έντονη δυσπιστία λόγω φύλου αναφέρει:

«[...] η εμπειρία παίζει μεγάλο ρόλο, αλλά σε σχέση με άλλους διαιτητές τα πρώτα δύο-τρία χρόνια [...] εγώ ήμουν το «κοριτσάκι», το «Σταυρουλάκι» που θα μάθαινα σιγά σιγά δίπλα στους μεγαλύτερους και θα μπορούσα να γίνω καλή και να σταθώ στο πλάι τους. Είχα έντονη αυτήν την στάση από τους καθηγητές διαιτησίας ήδη που διατηρήθηκε για πολύ καιρό μέχρι την αναγνώριση. [...] σαν να ήμουν ένα στοίχημα του αν θα τα καταφέρω και πως αυτό θα είναι η μεγάλη ευχάριστη έκπληξη. Ήταν δεδομένο ότι ο Μιχάλης θα τα καταφέρει αργά ή γρήγορα, ενώ με εμένα τόνιζαν τόσο πολύ την πίστη τους που ήταν σαν να μην το πιστεύουν» (Σταυρούλα, 35, 23/4/2018).

Η έμφυλη διαφορά στη συγκεκριμένη περίπτωση φαίνεται ότι αποτελεί εμπόδιο για την άνοδο σε πίνακες διαιτησίας μεγαλύτερων κατηγοριών. Η θηλυκότητα της Σταυρούλας αποτελεί πρόβλημα από τη στιγμή που τη φέρνει στη θέση του να αποτελεί εξαίρεση σε μια ανδροκρατούμενη κατάσταση. Η βραδεία πορεία μπορεί να εξηγηθεί με τη βραδεία εμπιστοσύνη να μπουν οι νέοι διαιτητές και διαιτήτριες σε σημαντικά παιχνίδια. Τις λιγότερο έμπειρες φαίνεται να αργούν περισσότερο να τις εμπιστευτούν σχετικά με τους επίσης άπειρους διαιτητές. Έτσι, η Σταυρούλα δεν είναι απλά ένας άνθρωπος που έχει ισότιμη αξία και ευκαιρίες στη διαιτησία, όταν άρχισε να ασχολείται με αυτό. Το φύλο της παίζει σημαντικό ρόλο στο πώς την αντιμετωπίζουν το πρώτο χρονικό διάστημα σαν να περνάει από έναν συνεχή έλεγχο, ενώ ταυτόχρονα ξεκινάει από χαμηλότερη βαθμίδα όσον αφορά την εκτίμηση των ικανοτήτων της και την εμπιστοσύνη που της δείχνουν σε σχέση με τους άντρες συναδέλφους της. Τον συνάδελφό της, Μιχάλη, που ήταν στην ίδια σειρά εκπαίδευσης και ξεκίνησαν μαζί δεν τον αντιμετώπισαν με την ίδια δυσπιστία, ούτε ως άπειρο «αγοράκι» που πρέπει πρώτα να παίξει σε πάρα πολλά *ήρεμα* παιχνίδια για να προαχθεί σε πιο σημαντικά. Αντίθετα, η Σταυρούλα αντιμετωπίζεται σαν το «κοριτσάκι» που είναι πιο «ριψοκίνδυνο» να την εμπιστευτούν, οπότε εμποδίστηκε έτσι η εξέλιξή της, αφού άργησε να πάρει μέρος σε σημαντικούς αγώνες.

Οι ερωτηθείσες που αναφέρονται στη βραδεία πορεία είναι/ήταν όλες βοηθοί διαιτήτριες. Είναι σημαντικό να δούμε και τις εμπειρίες των γυναικών που διετέλεσαν ή συνεχίζουν από τη θέση της διαιτήτριας. Η Φωτεινή θα υποστεί το πιο καταφανές περιστατικό έμφυλης διάκρισης σχετικά με την επαναφορά της στους πίνακες για την οποία έκανε καταγγελία. Παρ' όλα αυτά δείχνει να λαμβάνει υπόψη της για την πορεία της που πάει «*με ρυθμούς χελώνας*» (Φωτεινή, 36, 31/5/2018), πέρα από το φύλο της, την ίδια τη θέση της στη διαιτησία. Η ίδια διαιτητεύει σε αγώνες Football League και έχει συμμετάσχει και σε διεθνείς αγώνες της UEFA. Χωρίς να είναι απόλυτα συγκρίσιμα μεγέθη και καθώς πρόκειται για απλά μια υπόθεση, μπορούμε να έχουμε στο νου μας τη διαφορά των θέσεων της διαιτήτριας/του διαιτητή με αυτή των βοηθών. Η βραδεία πορεία σε κάποιες περιπτώσεις, λοιπόν, μπορεί να είναι πιο έντονη για τις διαιτήτριες και τους

δαιτητές. Άλλωστε, όπως αναφέρθηκε, οι θέσεις τους είναι λιγότερες και άμα υπάρχει ζήτηση ο ανταγωνισμός δυσκολεύει τις πιθανότητες ανόδου. Ωστόσο, η Φωτεινή δεν παύει να πιστεύει ότι αν ήταν άντρας, η πορεία της θα είχε προχωρήσει λίγο ταχύτερα.

Από την άλλη, στην επαγγελματική ανέλιξη στον διαιτητικό χώρο φαίνεται να παίζει βασικό ρόλο και το θέμα των γνωριμιών. Ίσως δεν είναι το κυριότερο, γιατί η γνωριμία δεν μπορεί να εξαλείψει εντελώς την ανάγκη μιας δεδομένης ικανότητας να ανταπεξέλθουν στον αγώνα οι διαιτητές/διαιτήτριες. Εκείνη που φαίνεται να έχει και σημαντικές γνωριμίες, αλλά και να δίνει μεγάλη βάση στο πόσο ρόλο παίζει αυτό στο ποδόσφαιρο και την γενικότερη διαφθορά που επικρατεί είναι η Άννα. Αν λάβουμε υπόψη ότι μέσα σε δύο χρόνια διαιτησίας στην Ελλάδα έφτασε να παίζει μέχρι και στη Γ' Εθνική, ενώ σε άλλες έχει πάρει χρόνια, μας κάνει να μην παραβλέπουμε καθόλου τον παράγοντα *γνωριμίες*, τον οποίο αναφέρουν συχνά οι περισσότερες. Η ίδια το αναγνωρίζει αυτό και πιστεύει ότι διαιτητές και διαιτήτριες που θα άξιζαν πιο ανοδικές πορείες, μένουν πίσω από άλλους και άλλες που προωθούνται, γιατί τους γνωρίζουν.

Παίζει, λοιπόν, ρόλο το φύλο όσο και οι γνωριμίες στην εξέλιξή τους. Όμως, η πορεία εξαρτάται και από προσωπικές επιλογές και προτεραιότητες. Δεν έχουν όλες το ίδιο κίνητρο για να κυνηγήσουν μια επαγγελματική πορεία. Για την Έφη για παράδειγμα οι *θυσίες* που έπρεπε να κάνει στην προσωπική της ζωή, στερώντας από την ίδια πολύτιμο χρόνο με τις δύσκολες μετακινήσεις στην Αθήνα, της κόστιζαν περισσότερο από το κέρδος, οικονομικό και μη, που αποκόμιζε από τη διαιτησία. Για τον λόγο αυτό διέκοψε την πορεία της, αλλά αναφέρει ότι της προτείνουν, όποτε θέλει, να ξαναπαίξει σε αγώνες της Γ' κίολας κατηγορίας. Ενώ έχει μικρή εμπειρία, επιβεβαιώνεται ακριβώς η σημασία της γνωριμίας μιας και λόγω της θέσης του πατέρα της είναι πιο πιθανό να ανέβει «σκαλοπάτια» και να παίξει σε μια κατηγορία που υπό άλλες συνθήκες θα ήταν αδύνατο με τη δική της εμπειρία.

Γυάλινη οροφή

Πέρα από τον ρυθμό εξέλιξης στη διαιτησία, αξίζει να σταθούμε και στην εξέταση του μέχρι που «επιτρέπεται» στα υποκείμενα της έρευνας να φτάσουν. Αν

και κατά πόσο το φύλο λειτουργεί ως εμπόδιο που πρέπει να «υπερπηδήσουν» για να εξελιχθούν επαγγελματικά. Στην περίπτωση της Δήμητρας ίσως κρύβονται κίνητρα έμφυλης διάκρισης στην αντιμετώπισή της από την ΕΠΣ Αθηνών. Η ίδια αρνείται να το τονίσει και να σταθεί σε αυτά. Δε θεωρεί ότι η εξωτερική της εμφάνιση, αλλά και γενικώς το γεγονός ότι είναι γυναίκα, έπαιξε σημαντικό ρόλο στην αδιαφορία των υπευθύνων και στο να μην παίξει τελικά ποτέ στην Αθήνα. Αντίθετα, δίνει βάση στην έλλειψη οργάνωσης σε σχέση με την Καστοριά. Σίγουρα δεν μπορούμε να αμφισβητήσουμε την εμπειρία της όσον αφορά το διαφορετικό κλίμα και τρόπο λειτουργίας των δύο ΕΠΣ. Τοποθετεί, λοιπόν, την (αν)ικανότητα της ΕΠΣ στην διαχείριση του έμφυχου υλικού της ως βασική αιτία. Αναφέρει, ωστόσο, τις δυσκολίες ως μέρος της έμφυλης ταυτότητάς της και πως είναι εμφανής η προκατάληψη για την ενασχόληση των γυναικών στο ποδόσφαιρο, επιβεβαιώνοντας την πιθανότητα διαφορετικής αντιμετώπισης εξαιτίας του φύλου. Το γεγονός ότι *πολλοί άλλοι* θα διεκδικήσουν μία θέση και ποιο προτιμώνται πώς μπορούμε να ξέρουμε τελικά αν οφείλεται στο φύλο ή άλλα στοιχεία, άσχετα με την ικανότητα των διαιτητών/διαιτητριών;

Η Δήμητρα, λέει δεν την απασχόλησε το γεγονός ότι είναι γυναίκα. Αυτό όμως δεν αναιρεί το πως μας κρίνουν οι άλλοι δρώντες από την εμφάνιση και τα κοινωνικά χαρακτηριστικά που της προσδίδουν με βάση το σώμα. Μήπως πρόκειται για μια μετατόπιση του κέντρου του εαυτού εκτός του σώματος για να δικαιολογηθεί η στάση των άλλων, σε σημεία μη σωματικά; Η μικρή παύση και αμηχανία πριν απαντήσει ίσως αποκρύπτει διαμόρφωση προτύπων δράσης για την αποφυγή τοποθέτησης του εαυτού σε κατάσταση αμηχανίας εντός των κοινωνικών καταστάσεων (Goffman, 2006: 36), καθώς μπορεί και η ίδια να αμφιβάλλει τελικά για την στάση της ΕΠΣ, αλλά για διάφορους λόγους να έχει απωθήσει αιτίες με βάση το φύλο και να προχώρησε. Η *μη αναγνώριση της έμφυλης αντιμετώπισης* είναι επίσης μια αντίδραση που έχει παρατηρηθεί να ακολουθείται από γυναίκες σε ανδροκρατούμενα επαγγέλματα, όπως έδειξε έρευνα ανάμεσα σε φοιτήτριες και επαγγελματίες μηχανικούς και οικοδομικών επαγγελματιών στην Αγγλία (Powell & Sang, 2015).

Σε άλλες περιπτώσεις, οι διαιτήτριες βλέπουμε να έχουν μια αίσθηση «αόρατων» εμποδίων που εγείρονται και περιορίζουν την επαγγελματική πορεία τους (Clorton et al., 2009, Shinew et al., 1998). Τα εμπόδια αυτά πέρα από *αόρατα* είναι και *θηλυκά* με την έννοια ότι τίθενται κατά βάση λόγω της έμφυλης διαφοράς τους.

«Υπάρχει στον αέρα μια πίεση ότι εγώ θα πρέπει να σταθώ ισάξια απέναντι στον άντρα επόπτη και χωρίς να το κάνουν ποτέ εμφανές στην αξιολόγησή μας είναι ξέρεις από αυτά που δεν λέγονται. Τα νιώθεις. Υπάρχουν συμπάθειες και αντιπάθειες που παίζουν ρόλο και γνωριμίες για να παίξεις σε κάποια παιχνίδια με πρεστίζ που θα σε κάνουν να πάρεις κι άλλα και παραπάνω ματς είναι παραπάνω λεφτά» (Μαρία, 25, 3/5/2018).

Το θέμα των γνωριμιών είναι και πάλι εμφανές, όμως αυτό δεν το κάνει λιγότερο έμφυλο. Για τη Μαρία έπαιξε σημαντικό ρόλο να αρχίσουν να την υπολογίζουν από τα πρώτα παιχνίδια έχοντας τη γνωριμία του θείου της ως εφόδιο, αλλά το γεγονός αυτό δεν της εξασφάλισε την σιγουριά ότι έχει πλεονέκτημα σε σχέση με τους άντρες συναδέλφους τής. Και η ίδια όπως και η Άννα παρακάτω θεωρεί ότι η γνωριμίες παίζουν σημαντικό ρόλο, αλλά είναι πραγματικά πολύ πιο χρήσιμες στους άνδρες διαιτητές και βοηθούς, από τη στιγμή που είναι εξαρχής πιο *ορατοί* και ένα βήμα πιο μπροστά. Αυτή η πίεση που διαισθάνεται στον αέρα ότι θα πρέπει να σταθεί ισάξια απέναντι στον επόπτη σε ένα ουδέτερο πλαίσιο θα μας φαινόταν απλά λογική, εφόσον η ικανότητά τους στη διαιτησία οφείλει να ελέγχεται ανεξαρτήτως φύλου και συνεπώς οι διαιτησίες τους να κρίνονται όντως με το αν είναι ισάξιες. Ισάξιες με βάση απλά τις σωστές λήψεις αποφάσεων στον αγώνα. Στα λόγια της Μαρίας υπόρρητα υπάρχει η αίσθηση ότι η σωστή διαιτησία είναι εκείνη του άντρα επόπτη και πρέπει να τη μιμηθεί ως πρότυπο. Υπό αυτό το πρίσμα το εμπόδιο του φύλου υφίσταται ακόμα και έχοντας γνωριμίες. Για την Άννα ήταν ξεκάθαρο ότι ο μόνος τρόπος να τοποθετήσουν πιο γρήγορα σε σημαντικούς αγώνες μια γυναίκα από έναν άντρα που βρίσκεται στο ίδιο επίπεδο διαιτησίας, είναι να έχει η συγκεκριμένη διαιτήτρια κάποιον γνωστό στις λήψεις αποφάσεων, ώστε να την εμπιστευτούν. Όπως καταλαβαίνουμε από τα παραπάνω, οι γνωριμίες

και οι «κλίκες» παίζουν μεγάλο ρόλο, αλλά ακόμα και έχοντας το πλεονέκτημα της γνωριμίας δεν μπορεί να υπερκεραστεί το φύλο ως καίριος παράγοντας.

Η Σταυρούλα, ωστόσο, αρνείται να διακρίνει την οποιαδήποτε έμφυλη διάκριση στην επιλογή διαιτητών και διαιτητριών από την ΚΕΔ.

«δεν ήθελα ποτέ να μου τρώει το μυαλό μου ότι στην ΚΕΔ αποφασίζουν για τους ορισμούς των διαιτητών μεταξύ άλλων και βάσει φύλου»
(Σταυρούλα, 35, 23/4/2018).

Το γεγονός ότι δεν έχει δεχτεί ποτέ κάποια αρνητική συμπεριφορά ή προκατάληψη από τους συναδέλφους της, όπως επιλέγει να κρίνει ότι οι ορισμοί διαιτητών/-τριών δε βασίζονται σε διακρίσεις βάσει φύλου, μπορεί να είναι επίσης μια «μη αναγνώριση έμφυλης αντιμετώπισης» (Powell et al., 2015: 926). Η (μη) αναγνώριση εξηγείται με βάση τον μηχανισμό της *συμβολικής βίας*, που ανέλυσε ο Bourdieu, η οποία συντελεί ώστε οι γυναίκες να φυσικοποιούν την έμφυλη βία απέναντί τους με αποτέλεσμα να μην την διακρίνουν στις εμπειρίες τους (ό.π.: 928). Άλλωστε, όπως η ίδια δηλώνει, είναι χαρακτηριστική η αρχή της φράσης της ότι δεν ήθελε να της τρώει το μυαλό η πιθανότητα έμφυλης διάκρισης. Αυτή η έκφραση δείχνει ότι πράγματι είχε περάσει από τη σκέψη της ένα τέτοιο ενδεχόμενο και πως απλά δεν ήθελε να σταθεί σε αυτό για να μην την αποσυντονίζει από τον στόχο της του να συμμετέχει ενεργά στη διαιτησία. Έτσι, είναι φυσικό να μην προσμετρά ως έμφυλη διάκριση την όποια καθυστέρηση ή εμπόδιο στην εξέλιξή της. Εντούτοις, η ίδια αναφέρει ότι η μεγαλύτερη εθνική κατηγορία (Super League) τη στιγμή που έγινε η συνέντευξη είχε μόνο μία βοηθό τονίζοντας αφενός τη δυσκολία που υπάρχει σε αυτό το επίπεδο για όλους και όλες, αφετέρου την επιπλέον πίεση που δέχονται οι γυναίκες στον χώρο. Μπορεί να μην πιστεύει ότι γίνονται έμφυλες διακρίσεις στις επιλογές της ΚΕΔ, αλλά δεν παραβλέπει τη δυσκολία του να είναι γυναίκα σε αυτόν τον χώρο, καθώς κατά κάποιο τρόπο διανύει μεγαλύτερη απόσταση για να φτάσει στο ίδιο επίπεδο. Για τις διαιτήτριες κρίνοντας από όλες τις συνεντεύξεις χρειάζεται περισσότερη υπομονή και επιμονή, και κυρίως περισσότεροι αγώνες, για να ανελιχθούν επαγγελματικά στη διαιτησία, χωρίς πάντα να φτάνουν στο επιθυμητό σημείο.

Δ.2.2. Έμφυλη βία προς διαιτήτριες και διαιτητές.

Η έμφυλη βία είναι διακριτή στις βιωμένες γηπεδικές και εξωγηπεδικές καταστάσεις των υποκειμένων της έρευνας. Όπως είδαμε νωρίτερα, στη βιβλιογραφική επισκόπηση, η έλλειψη υποστηρικτικού περιβάλλοντος συντελεί στο φαινόμενο της γυάλινης οροφής (Taylor, 2010). Σε μία δεύτερη ανάγνωση των συνεντεύξεων το μη υποστηρικτικό έως και βίαιο περιβάλλον συντελούν όχι απλά στη γυάλινη οροφή, αλλά και στη δημιουργία μιας κακής εικόνας για το ποδόσφαιρο που δεν τους δίνει κίνητρα να συμμετέχουν. Στην παρούσα έρευνα βλέπουμε ποικίλες εμπειρίες και συμπεριφορές από τις Ενώσεις μέχρι τους συγγενείς, τους/τις συναδέλφους, την κερκίδα και τις ομάδες. Μεγαλύτερη διακύμανση παρατηρούμε στις απόψεις για τους συναδέλφους και μεγαλύτερη σύγκλιση στην εικόνα της κερκίδας. Οι αντιδράσεις των θεατών αποτελούν σημαντικό μέρος της διαιτησίας και διαπνέονται συχνά από βία είτε λεκτική είτε λιγότερο συχνά σωματική. Αυτή η βία μπορεί να χαρακτηριστεί ως έμφυλη, ενώ αφορά όλες και όλους που συμμετέχουν στη διαιτησία.

Πρόκειται για ένα φαινόμενο γνωστό με το οποίο έρχονται αντιμέτωποι και αντιμέτωπες διαιτητές και διαιτήτριες, ανεξαρτήτως φύλου (Rainey et al., 1999). Μάλιστα, οι γυναίκες (όπως και οι άντρες) μοιάζουν να είναι συνηθισμένες σε αυτήν την αρνητική πλευρά της διαιτησίας ως μία «φυσική» απόρροια του επαγγέλματος αυτού (Forbes et al., 2015; Kellet et al., 2007). Ωστόσο οι έρευνες που εστίασαν σε γυναίκες διαιτήτριες, καθιστούν σαφές ότι αυτή η «συνηθισμένη» βία, όταν απευθύνεται προς τις γυναίκες επικεντρώνεται κυρίως σε βρισιές σχετικά με το φύλο τους. Βασική διαφορά δηλαδή είναι η εστίαση των προσβολών και των επιθέσεων που θα δεχτούν οι διαιτήτριες τόσο από παίκτες όσο και από προπονητές και θεατές (Forbes et al., 2015; Kim et al., 2017). Όπως θα δούμε παρακάτω, τις ερωτηθείσες της έρευνας δεν τις βρίζουν με τον ίδιο τρόπο που θα το κάνουν στους άνδρες διαιτητές και βοηθούς, αλλά προσηλώνονται σχεδόν αποκλειστικά στο γεγονός ότι είναι γυναίκες.

Να σημειώσουμε εδώ πως στις υπάρχουσες έρευνες (στο ποδόσφαιρο και σε άλλα αθλήματα) οι γυναίκες συμμετέχουν σε έναν *κόσμο ανδρών* και εστιάζουν στις εμπειρίες των διαιτητριών σε παιχνίδια ανδρών και όχι γυναικών. Θεωρείται

απόλυτα συνηθισμένο για έναν άνδρα ρέφερι να διευθύνει ένα γυναικείο παιχνίδι, ενώ για μια γυναίκα να διαιτητεύσει σε ένα ανδρικό ματς είναι εντελώς απροσδόκητο (Casey, 1992). Βέβαια αυτό με τους φετινούς κανονισμούς της ΕΠΟ¹⁶ σύμφωνα με το άρθρο 32.2 δεν ισχύει, καθώς «οι γυναίκες διαιτητές εντάσσονται στην κατηγορία Γυναικών 1 (ΚΓ1) και στην κατηγορία Γυναικών 2 (ΚΓ2) των εθνικών διοργανώσεων, όπου μπορούν να συμμετάσχουν αποκλειστικά γυναίκες διαιτητές».¹⁷ Ο κανονισμός αυτός αναφέρεται στην επόμενη αθλητική σεζόν (2018-2019) από αυτήν των συνεντεύξεων (2017-2018). Σε κάποιες από τις συνεντεύξεις των υποκειμένων της έρευνας φαίνεται πάντως ότι ακριβώς δεν αποτελεί έκπληξη το να υπερισχύουν οι άνδρες στην διαιτητική τετράδα ακόμα και στα γυναικεία παιχνίδια. Η ανδρική κυριαρχία δεν επίκειται μόνο ως ζήτημα υπεροχής του αριθμού των αντρών και των αντρικών αναμετρήσεων στο ποδόσφαιρο, αλλά αφορά και στις σχέσεις εξουσίας που δημιουργούνται από αυτήν. Έτσι φαίνεται ότι τα παιχνίδια των αντρών έχουν αποκτήσει μεγαλύτερο κύρος και οι άντρες θεωρούνται αντίστοιχα η καταλληλότερη επιλογή για αυτά (και συνεπώς όλα) τα παιχνίδια. Έτσι το να μπει μια γυναίκα σε αντρικό ντέρμπι είναι σχεδόν απίθανο, παρά το γεγονός ότι θα μπορούσε να ανταπεξέλθει, ακόμα και άριστα, στο παιχνίδι.

¹⁶ ΣΥΣΤΗΜΑ ΔΙΑΙΤΗΣΙΑΣ ΠΟΔΟΣΦΑΙΡΟΥ. ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΣ ΥΛΟΠΟΙΗΣΗΣ ΚΑΙ ΕΦΑΡΜΟΓΗΣ (Ιούνιος 2018). Ανακτήθηκε από https://www.epo.gr/media/files/KATASTATIKO_KANONISMOI/2018_2019/Systima_Diatisias_Podosfairou_Kanonismos_Ylopoiisis_kai_Efarmogis_2018_2019_new2.pdf στις 19/2/2019.

¹⁷ Απόσπασμα συνέντευξης με την Έφη (22, 28/1/2018).στο οποίο μου εξηγεί ότι στις δικές της εμπειρίες και στα αντρικά και στα γυναικεία ματς υπερισχύουν αριθμητικά οι άντρες ρέφερι.

ΕΑ: Σου έχει τύχει ποτέ να παίξεις με γυναίκα πρώτη ρέφερι;

Μ: Όχι ποτέ. Είτε στη μία είναι επόπτης άντρας και διαιτήτρια είτε το ανάποδο. Επόπτρια και διαιτητής. Στα τζούνιор μόνο είχα παίξει κάποιες φορές να είμαστε οι δυο βοηθοί γυναίκες.

ΕΑ: Ούτε σε γυναικείο παιχνίδι;

Μ: Όχι δεν το κάνουνε. Είμαστε και λιγότερες. Πέρα από το ότι μπορεί όταν μας ορίζουν να σκέφτονται ότι μπορεί να είναι επικίνδυνο.

Επανάληθα για να τη ρωτήσω μετά τη συνέντευξη και μου εξήγησε ότι στα γυναικεία βάζουν γυναίκες ρέφερι, αλλά σε εκείνη δεν είχε τύχει να είναι επόπτρια, μόνο 4^η διαιτητής στα γυναικεία είχε υπάρξει. Ωστόσο, δε θυμόταν να μου πει αν σε όλα τα γυναικεία παιχνίδια διαιτητεύαν ως πρώτες πάντα γυναίκες και αν ίσχυε από τότε αυτό το άρθρο του Κανονισμού. Το σίγουρο είναι ότι από την πλειοψηφία των συνεντεύξεων διακρίνουμε πάντως μαρτυρίες για ελάχιστο έως ανύπαρκτο αριθμό γυναικείων αναμετρήσεων στις περιοχές τους, οπότε δεν έχουμε επαρκή στοιχεία.

Αυτό δε συμβαίνει γιατί θεωρείται ότι οι άνδρες δεν κάνουν λάθη κατά τη διάρκεια των αγώνων, όσο γιατί ακριβώς λόγω του κύρους που δημιουργείται σε αυτό πλέγμα εξουσίας, καθιστά διαφορετικό το να σφάλει ένας διαιτητής, ειδικά σε ένα ντέρμπι, από το να σφάλει μια διαιτήτρια.

Η αντιμετώπιση, λοιπόν, των διαιτητριών εξετάζεται σε σχέση με το πώς λαμβάνεται η θέση τους ανάμεσα σε άνδρες από τους ίδιους τους άνδρες. Ενώ τα λάθη των ανδρών είναι λάθη διαιτητών, τα λάθη των γυναικών δεν είναι λάθη διαιτητριών, αλλά λάθη γυναικών. Συγκεκριμένα, μια αγγλίδα διαιτήτρια αναφέρει ότι «το να είναι μια γυναίκα σχετικά καλή ρέφери πρέπει να είναι παραπάνω από σχετικά καλή, πρέπει να είναι καλύτερη από κάθε άνδρα» (Forbes κ.ά., 2015: 532). Αυτή η μετατόπιση της προσοχής από την ταυτότητά τους ως ρέφери στην υπόστασή τους ως γυναίκες αναδεικνύεται από τα παρακάτω:

«Δε με τρόμαξε που μπήκα πρώτη φορά και είδα τόσους. Σιγά σιγά από τα παιχνίδια γνώρισα και μερικές ακόμα κοπέλες. Όχι ότι ήταν αυτό το πρόβλημα. Απλά είχα ένα κοινό μαζί τους συν ότι στο γήπεδο εμάς θα μας βρίσουν γιατί είμαστε γυναίκες. Τους άλλους γιατί είναι διαιτητές¹⁸. Αυτό δεν μπορούν να το νιώσουν οι άντρες συνάδελφοί μου, γιατί δεν θα έρθει κανείς να τους βρίσει που είναι άντρες» (Μαρία, 25, 3/5/2018).

Η θέση των διαιτητών και διαιτητριών είναι για αμφότερες τις πλευρές δύσκολη και πιεστική δεδομένου του ότι αποτελούν κύριο στόχο των θεατών για τους/τις υπαίτιους/-ες ενός αρνητικού αποτελέσματος για την ομάδα τους. Η πίεση αυτή, πάντως, βασίζεται στα έμφυλα στερεότυπα που έχουμε αναφέρει και επικυρώνουν τη γυναικεία υποτέλεια. Έτσι, οι διαιτήτριες ως γυναίκες σε ένα ανδροκρατούμενο πεδίο έχουν μεγαλύτερες πιθανότητες να δεχθούν μειωτικά σχόλια εντός του επαγγελματικού τους χώρου (Miner & Eischeid, 2012). Ακριβώς όπως αναφέρει παραπάνω η Μαρία οι γυναίκες είναι εκείνες που θα υποστούν την επίθεση στο πρόσωπό τους όχι επειδή διαιτητεύουν λάθος, αλλά επειδή είναι γυναίκες που διαιτητεύουν. Συνυπάρχοντας με διαιτητές στον ίδιο χώρο που είναι διάχυτος από λεκτική κατά βάση βία, αναφέρει ότι τη διαφορά αυτή οι άνδρες συνάδελφοι δεν την αντιλαμβάνονται μιας και σε εκείνους είναι τρόπον τινά «αόρατη», αφού δεν

¹⁸ Δική μου υπογράμμιση.

συμβαίνει στους ίδιους. Το βίωμα των διαιτητριών να δέχονται λεκτική βία με βάση το φύλο τους, δεν επεκτείνεται και στους άνδρες που απλώς την αντιλαμβάνονται ως την «τυπική» βία των γηπέδων. Συνεπώς, η έμφυλη βία στην οποία υπόκεινται οι διαιτήτριες από θεατές, αθλητές και προπονητές είναι περισσότερο εμφανής από αυτή προς τους άντρες και, κυρίως, η λεκτική. Ενίοτε η βία αυτή προέρχεται και από γυναίκες. Βέβαια σε μία μόνο περίπτωση αναφέρεται μια τέτοια εμπειρία, από την Άννα που μαρτυράει την αρκετά βίαιη σωματική συμπεριφορά αθλήτριας απέναντί της. Ο μικρός αριθμός γυναικείων παιχνιδιών και η έλλειψη πιθανόν αντίστοιχα γυναικών αξιωματούχων (προπονήτριες ή βοηθοί προπονητών π.χ.) δεν μας επιτρέπει να το ελέγξουμε συγκριτικά. Με τα δεδομένα, λοιπόν, της παρούσας έρευνας οι διαιτήτριες όντως φαίνεται να είναι περισσότερο ευάλωτες σε έμφυλες διακρίσεις και λεκτική βία που εστιάζει στο φύλο τους, ενώ οι διαιτητές περισσότερο σε λεκτική βία που εστιάζει στη σωματική απειλή και την υγεία τους. Αυτή η βία προέρχεται κυρίως από τους θεατές και οι διακρίσεις κυρίως από ανωτέρους, αλλά απρόσωπα μιας και αφορούν τις επίσημες δομές (π.χ. ΚΕΔ) ή δεν κατονομάζουν κάποιο συμβάν από μόνο έναν ανώτερο. Συνήθως αναφέρονται σε γ' πληθυντικό ως προς τους υπεύθυνους διαιτησίας για παράδειγμα.

Είναι σημαντικό να τονίσουμε ότι οι συνάδελφοι διαιτητές/διαιτήτριες (άντρες ως επί το πλείστον) σε όλες τις συνεντεύξεις δεν παρουσιάζονται σε καμία περίπτωση να ασκούν φανερή λεκτική υποτίμηση προς τις συναδέλφους τους. Φυσικά, πρέπει να συνυπολογίσουμε ότι σε μερικές περιπτώσεις μιλάνε έχοντας ιδιαίτερες γνωριμίες στο χώρο¹⁹, που μπορεί να τις προστατεύσει από φανερή και άμεση λεκτική υποτίμηση, όπως σε άλλους επαγγελματικούς χώρους που ανδροκρατούνται. Ωστόσο, συχνά αναφέρονται και ως προς τους συναδέλφους τους στην ανάγκη να *συνηθίσουν* την παρουσία γυναικών. Αφενός δεν εκδηλώνουν

¹⁹ «Εντάξει ήταν λίγο περίεργο με την έννοια ότι όλοι είναι άντρες ξέρω εγώ, εγώ κοπέλα, θα αρχίσουν να λένε τις κλασικές ατάκες [...]. Αλλά να σου πω κάτι όσο ήμουν στα Χανιά σου λέω το κλίμα ήταν εντελώς διαφορετικό. Ψιλογνωρίζομαστε σχεδόν όλοι ας πούμε στα Χανιά, πολλοί θα ξέρανε τον πατέρα μου. Δηλαδή το να ακούσω κάτι πολύ χοντρό στα Χανιά δεν έπαιζε».

Η Έφη βλέπουμε ότι έχει διαφορετική εικόνα ανάμεσα στα Χανιά και τον Πειραιά. Βασικό ρόλο σε αυτό παίζει ότι ο πατέρας της είναι διαιτητής στα Χανιά, αλλά και ότι είναι μικρότερη κοινωνία με πιο στενούς δεσμούς. «Εδώ δε με ήξερε κανείς. Έχω φάει πάρα πολύ θρυσίδι στον Πειραιά. Πάρα πολύ. Αλλά δεν νομίζω ότι έφταιγα αποκλειστικά εγώ σαν εγώ. Γιατί έχει φάει και ο διαιτητής, έχει φάει και ο άλλος βοηθός και νομίζω ότι γενικά είναι ο Πειραιάς έτσι στα γήπεδα. Δηλαδή είναι σχεδόν σε όλα, στα περισσότερα γήπεδα γίνεται αυτό στον Πειραιά. Έχουν πολύ άσχημη συμπεριφορά. Είναι πολύ φανατισμένοι νομίζω».

κάποια έκδηλα σεξιστική συμπεριφορά προς τις διαιτήτριες, αφετέρου άδηλα μπορεί να επηρεάζεται η γνώμη τους και η στάση τους από έμφυλα στερεότυπα. Περιγράφεται μια πιθανή εξήγηση σχετικά με το πως βλέπουν οι διαιτητές τον «θρασύ» τρόπο των αθλητριών:

«Έχω ακούσει από συναδέλφους ότι είναι πιο «άγριες» και ότι είναι αρκετά σκληρές, αλλά προσωπικά δεν έχω δει κάτι τέτοιο. Είναι πιο πολύ για μένα θέμα του ότι δεν έχουν συνηθίσει να βλέπουν κοπέλες να παίζουν και να είναι έτσι πιο δυναμικές ή είμαι τυχερή και δεν μου έχει τύχει;» (Φωτεινή, 36, 31/5/2018).

Ακριβώς το γεγονός ότι οι γυναίκες σε ένα ετεροκανονιστικό σύστημα λαμβάνονται ως περισσότερο πειθήνιες και ήρεμες, αντλεί την εντύπωση των διαιτητών ότι οι γυναίκες στη διαιτησία είναι πιο σκληρές και από τους ίδιους. Αν δούμε σε βάθος τα λόγια της Φωτεινής η εξήγηση βρίσκεται στο ότι η εικόνα των γυναικών που κάνουν «κουμάντο» είναι κάπως ξένα ακόμα και στους διαιτητές με τους οποίους βρίσκονται στην ίδια πλευρά. Στο ίδιο «στρατόπεδο» στην ποδοσφαιρική μάχη και δη όταν δέχονται αμφότεροι διαιτητές, διαιτήτριες και βοηθοί τα πυρά της εξέδρας. Οι γυναίκες στη διαιτησία οφείλουν να είναι αυστηρές και να ελέγχουν όσα γίνονται στο παιχνίδι, όπως και οι άντρες που επιτελούν διαιτησία. Ο τρόπος που το κάνουν όμως οι διαιτήτριες λαμβάνεται ως ξένος και *άγριος*, μιας και κάτι τέτοιο δεν είναι ταυτόσημο με τις θηλυκότητες στο ετεροκανονικό συνεχές.

Σχετικά με τα πυρά της εξέδρας είναι έντονη η δυσαρέσκεια, ακόμα και αν οι περισσότερες ερωτηθείσες δεν έχουν ζήσει κάποιο περιστατικό που να το θεωρούν ακραίο. Ωστόσο, αν διακρίνουμε λίγο βαθύτερα τα λόγια τους, θα εντοπίσουμε ένα επαναλαμβανόμενο μοτίβο κανονικοποίησης της βίας εντός του ποδοσφαιρικού πλαισίου. Στην προκειμένη περίπτωση δε θα λέγαμε ότι έχουμε ακριβώς την άρνηση της ύπαρξης βίας με τη *(μη) αναγνώριση έμφυλης αντιμετώπισης*. Οι ερωτώμενες αναγνωρίζουν εν γένει τη βία στον ποδοσφαιρικό χώρο και ειδικότερα, τις προσβολές που απευθύνονται προς τις διαιτήτριες ως υποκείμενα «κάνοντας» το φύλο τους, και όχι «κάνοντας» διαιτησία. Πρώτιστη προσβολή προς τις γυναίκες είναι οι ίδιοι οι έμφυλοι εαυτοί τους, δηλαδή η επισήμανση ότι είναι γυναίκες σε έναν χώρο ανόικειο προς τη δική τους υποκειμενικότητα, κυριαρχούμενο από

άντρες και άρα «δεν ανήκουν εκεί». Και ενώ βλέπουμε αναφορές στην αυτοπεποίθηση των υποκειμένων, από όταν πρωτομπήκαν στη διαιτησία ανεξάρτητα από το πόσο σχετίζονταν παλιότερα με τον αθλητισμό, και ότι ποτέ δεν αμφισβήτησαν τη 'νόμιμη' θέση τους στον χώρο, δεν εστιάζουν στη βία αυτή που τις αποκλείει. Εν αντιθέσει, την υποβαθμίζουν εξαιτίας της ευρείας χρήσης βίας απέναντι και προς τους διαιτητές. Αναγνωρίζουν, λοιπόν, τη βία προς πάσα κατεύθυνση, αλλά θεωρούν μεγαλύτερης σημασίας αυτήν που απευθύνεται προς τους (άντρες) διαιτητές. Δε μιλάμε μόνο για λεκτική βία, αλλά κατά βάση. Η Μαρία για παράδειγμα αναφέρει ότι την έχουν φτύσει διάφορες φορές, αλλά μετά το πρώτο σοκ, προσαρμόστηκε και το αντιμετώπισε αδιαφορώντας. Αν αυτή η συμπεριφορά συντελείτο έξω από τα γηπεδικά όρια, δε θα φαινόταν το ίδιο 'απλό και καθημερινό'.

Η πιο χαρακτηριστική φράση που αναπαράγει την εξουσία της έμφυλης ιεραρχίας προωθώντας την απόρριψη και 'τιμωρία' των διαιτητριών δεν είναι άλλη από την προτροπή να πάνε «πίσω στην κουζίνα». 'Τιμωρούνται' με μια σειρά από έντονες προσβολές βάσει φύλου, ακριβώς γιατί σπάνε τα κανονιστικά πρότυπα του φύλου και τη νόρμα. Εξετάζοντας τις προσβλητικές εκφράσεις που ακούγονται περισσότερο προς τις διαιτητρίες, καταλαβαίνουμε ότι τιμωρούνται λεκτικά για την παρουσία τους σε έναν *απαγορευμένο* χώρο, καθώς κάτι τέτοιο στοιχειοθετεί η κουβέντα:

«Αυτό είναι αντρικό άθλημα» (Χριστίνα, 27, 17/5/2018).

Αυτό αποτελεί μία από τις 'ελαφριές' εκφράσεις που απευθύνονται προς τις διαιτητρίες την ώρα των αγώνων για να τους υπενθυμίσουν ότι δεν ανήκουν εκεί. Μάλιστα, υπαγορεύουν την επιθυμία ελέγχου πάνω στα γυναικεία σώματα με την οριοθέτηση δραστηριοτήτων που θεωρούνται οι μόνες επιτρεπτές για εκείνες. Με εκφράσεις περί αντρικού ορισμού του ποδοσφαίρου, αντικατοπτρίζεται η επιθυμία αποκλεισμού των γυναικών από έναν χώρο που τον θεωρούν απαγορευτικό για οτιδήποτε μη αντρικό. Έτσι, εκφράσεις που ακούγονται να πάνε να πλύνουν πιάτα ή να κάνουν κάποιο παιδί, είναι εξόφθαλμες προτροπές για να τιμωρηθεί η παρουσία γυναικών σε μια θέση εξουσίας στον χώρο που κατεχοχόν θεωρείται «αντρικός», αλλά και για να οριστεί πού ακριβώς είναι η θέση. Οι διαιτητρίες αναγνωρίζουν ότι

τέτοιες προσβλητικές εκφράσεις εις βάρος τους υποδηλώνουν την υποβάθμισή τους ως συμμετέχουσες σε έναν αντρικό χώρο. Οι ίδιες πάντως θεωρούν τη λεκτική βία προς τους άντρες περισσότερο ακραία, οπότε και δείχνουν να συμβιβάζονται με αυτήν την κατάσταση.

Ο δυναμισμός και η ενεργή συμμετοχή των γυναικών σε ένα ανδροκρατούμενο παιχνίδι αποτελεί, λοιπόν, ρήγμα στις έμφυλες ιεραρχίες. Αυξάνονται έτσι οι πιθανότητες «υπεράσπισης» αυτής της ιεραρχίας με προσβολές κατά των γυναικών με πιο συνήθεις *μαχόμενους* τους οπαδούς. Οι αρνητικές αντιδράσεις από την κερκίδα δεν είναι κάτι το ασυνήθιστο και δεν εξαιρούνται οι άντρες ως αποδέκτες. Άλλωστε, οι οπαδοί από την κερκίδα δρουν για να ωθήσουν την ομάδα τους, να πιέσουν την αντίπαλη ομάδα και συγχρόνως να επηρεάσουν τις αποφάσεις των διαιτητών/-τριών. Μάλιστα πολλές επιτυγχάνουν το τελευταίο (MacMahon και Mildenhall, 2012: 159). Έτσι η πίεση των θεατών και οι βρισιές προς διαιτήτριες και διαιτητές θεωρούνται *de facto* μέρος του παιχνιδιού. Βέβαια είναι καίριο να αναφέρουμε ότι κάποιες φορές οι βρισιές προς τους διαιτητές δεν απευθύνονται άμεσα στους ίδιους, αλλά στη μητέρα τους με αποτέλεσμα να λέγεται ότι *«πάντα φταίει μια γυναίκα»* (Έφη, 22, 28/1/2018). Από τα λόγια αυτά διακρίνουμε ακριβώς το πόσο σεξιστικά δομείται η προσβολή στον ποδοσφαιρικό χώρο, σε σημείο που μπορούμε να ισχυριστούμε ότι η λεκτική βία, πρωτίστως της κερκίδας, είναι πάντα ορατή και σχεδόν πάντα έμφυλη. Μπορεί να μην την διακρίνουν με τον ίδιο τρόπο οι διαιτητές και οι διαιτήτριες, ωστόσο από τα λόγια τους κατανοούμε ότι πράγματι υφίσταται. Είναι θέμα του πώς την αντιλαμβάνονται και τη διαχειρίζονται, ώστε να μπορέσουν να επιτελέσουν τη διαιτησία.

Από την άλλη μεριά, οι διαιτήτριες, ενώ αναφέρουν περιστατικά έμφυλης λεκτικής βίας, μιλάνε και για άλλους παράγοντες που μπορεί να είναι οι αιτίες αυτών των προσβολών. Εστιάζονται όπως λέει η Μιχαέλα στο γεγονός ότι είναι γυναίκα αλλά θεωρεί ότι είναι το *«εύκολο»* γιατί *«γενικά είναι ένας χώρος προσβολής»* (32, 12/1/2018). Βέβαια λαμβάνει υπόψιν της να έχει ακούσει περισσότερες προσβολές λόγω διαφορετικού περιβάλλοντος (Ξάνθη/Κέρκυρα) είτε λόγω δικής της απειρίας στην αρχή. Για τη Χριστίνα παίζει ρόλο και η προσωπικότητα του διαιτητή/της διαιτήτριας, αλλά και τις ιδιόζουσες περιστάσεις

του ματς. Στην περίπτωση της Δήμητρας δεν είχε αντιληφθεί σεξιστικά σχόλια από την κερκίδα κατά την εμπειρία της, αλλά σημειώνει το ότι έμοιαζε με αγόρι (έχει τύχει να την μπερδέψουν²⁰) μπορεί να έπαιξε λόγο και κυρίως ότι η Καστοριά είναι μικρή με αποτέλεσμα όλες οι διαιτήτριες (και οι διαιτητές) να είναι γνωστές έως συγγενείς θεατών, παικτών, παραγόντων.

Η αντίληψη της έμφυλης λεκτικής βίας ως αποδεκτής και αναμενόμενης από τα υποκείμενα της έρευνας συμπυκνώνεται στα λόγια της Μαρίας, η οποία αναφέρει ότι δεν την επηρεάζει στη δουλειά της μιας και μπορεί να ακούσει τις ίδιες σεξιστικές εκφράσεις παντού στη ζωή της, όπως για παράδειγμα όταν οδηγεί. Η λεκτική βία προς τις διαιτήτριες με βάση το γεγονός ότι είναι γυναίκες τους είναι γνώριμη και εκτός ποδοσφαιρικού πλαισίου. Συνεπώς, είναι πολύ πιθανό να φυσικοποιούνται αυτές οι λεκτικές εκφράσεις ως 'ελαφριές' σε σύγκριση με εκφράσεις προς τους άντρες που προτρέπουν σε αρρώστιες και θανάτους.

Σε συνδυασμό με τη γενικότερη φυσικοποίηση της λεκτικής βίας στο ποδόσφαιρο, έχοντας συνηθίσει μέσα σε τέτοιες παραστάσεις από ένα σημείο και έπειτα, η γηπεδική βία μοιάζει 'φυσιολογική' και άρα αποδεκτή. Ωστόσο, τονίζονται και όμορφες στιγμές από εμπειρίες στα γήπεδα. Παραδείγματος χάριν η επιβράβευση από το χειροκρότημα μέχρι τις επευφημίες για τις σωστές αποφάσεις είναι η φωτεινή πλευρά της διαιτησίας. Σε κάθε περίπτωση, γίνεται αντιληπτό ότι η θέση των διαιτητών/-τριών είναι μια θέση μεγάλης πίεσης και λεκτικής, κυρίως, βίας. Στους διαιτητές αφενός έχουμε ευχές για νεκρούς, στις διαιτήτριες αφετέρου γυναίκες υπό 'διωγμό'.

²⁰ Λοιπόν σε ένα παιχνίδι ήταν πολύ κοντά η γραμμή του πλαγίου στην εξέδρα και λίγος ο κόσμος οπότε άμα μιλούσε κάποιος και στεκόμουν κοντά άκουγα πολύ καλά. Είναι τώρα δύο κύριοι ηλικιωμένοι και είχαν μια συζήτηση που πήγε κάπως έτσι

H1: Ρε, είναι παιδί ή κορίτσι ο βοηθός εδώ; και λέει ο άλλος ε:,

H2: Δεν ξέρω ρε... αλλά τα κορίτσια παιδιά είναι ρε θλάκα.

H1: Ναι, ρε το ξέρω, του λέει ο πρώτος πάλι και απαντάει ο άλλος όπως το θυμάμαι τουλάχιστον,

H2: Ε τότε τι μαλακίες λες; Γενικά πάντως, κορίτσι νομίζω πως είναι (Δήμητρα, 25, 16/2/2018).

Δ.2.3. Έλλειψη οργάνωσης και υποστήριξης

Σε διάφορες έρευνες (Choi et al., 2017; Dell et al., 2016; Kim et al., 2016) δίνεται βάση στις οργανωτικές δομές του ποδοσφαίρου και της διαιτησίας γενικότερα (Livingston & Forbes, 2016). Σύμφωνα με τους Kim και Hong (2016) η έλλειψη υποστηρικτικών δομών ενισχυτικών για τη συμμετοχή γυναικών στο ποδόσφαιρο είναι βασικός αποτρεπτικός παράγοντας από το να συνεχίσουν στο χώρο της διαιτησίας. Γενικά, το ότι ποδόσφαιρο είναι δομημένο ως χώρος γυναικείου αποκλεισμού, όπως και η διαιτησία εν γένει, αποτελεί από μόνο του αποτρεπτικό στοιχείο. Από τη στιγμή που οι γυναίκες είναι ελάχιστες στον χώρο της διαιτησίας ποδοσφαίρου, τότε όλο και λιγότερες γυναίκες μπορεί να θεωρήσουν μια καριέρα και επαγγελματική εξέλιξη σε αυτόν τον χώρο πιθανή. Για τον λόγο αυτό είναι και τόσο μεγάλης σημασίας η αντίληψη των διαιτητριών ότι παίζουν και εκ μέρους όλων των γυναικών (Forbes et al., 2015). Χαρακτηριστικά:

«Είπα μέσα μου όχι απλά ότι θα τα καταφέρω, αλλά ότι θα γίνω και λαμπρό παράδειγμα για όλες τις γυναίκες μετά και ότι θα τις βγάλω ασπροπρόσωπες και θα γίνω διάσημη διαιτητής, ο θηλυκός Κολίνα ένα πράγμα» (Μαρία, 25, 3/5/2018).

Βλέπουμε, ότι η Μαρία αποτυπώνει ακριβώς αυτήν την ιδέα ότι δεν θα μπει στη διαιτησία απλά για τον εαυτό της, αλλά και για να αποτελέσει ένα θετικό παράδειγμα και για όλες τις γυναίκες και έναυσμα για να δουν και εκείνες ότι μπορούν να τα καταφέρουν. Σε αντιδιαστολή με τη δυσκολία του να είναι μία ανάμεσα σε πολλούς και να πρέπει να δώσει μεγαλύτερα διαπιστευτήρια από τους άντρες με τους οποίους εισήλθε στη διαιτησία, φαίνεται ο τρόπος και το σημείο που λέει το παραπάνω να είναι σαν μια μορφή άμυνας αυτή η ένεση αυτοπεποίθησης που χορήγησε στον εαυτό της. Είναι σημαντική αυτή η οπτική για την ίδια, ώστε να καταφέρει να ανταπεξέλθει ευκολότερα σε ένα πεδίο που και είναι και αντιμετωπίζεται ως μειονότητα, ως η *απόκλιση*.

Αντίστοιχα, έρευνες έχουν δείξει την αποτρεπτική στάση που πηγάζει και από τις παρατηρήσεις των γυναικών για ανδροκρατούμενους τομείς του αθλητισμού, αλλά και από τις οικογένειές τους (Dixon, Warner & Bruening, 2008). Η έλλειψη υποστήριξης από την οικογένεια σε συνδυασμό με τις αντιλήψεις σε σχέση

με τις οικογενειακές υποχρεώσεις που βαραινούν συνήθως τις γυναίκες, είναι η μία όψη του νομίσματος. Στην παρούσα έρευνα, οι προσπάθειες ανάδειξης της στήριξης ή μη στήριξης από το οικογενειακό περιβάλλον δεν ανέδειξαν πολλά δεδομένα. Ωστόσο σε μια γενική εικόνα οι εμπειρίες των περισσότερων μπορούμε να πούμε ότι κυμαίνονται από χλιαρή μέχρι έντονη υποστήριξη.

Η Χριστίνα με βλέψεις για μεγαλύτερη εξέλιξη έρχεται από μια πολύ υποστηρικτική οικογένεια και με αθλητικό προφίλ. Γενικά οι διαιτήτριες που παραμένουν ενεργές ή που είχαν μια έντονη ενασχόληση από μικρές με τον αθλητισμό έχουν αρκετά υποστηρικτικό περιβάλλον, από τη στιγμή που μπαίνουν στη διαιτησία και έπειτα. Αλλά ακόμα και στις περιπτώσεις που σταμάτησαν ή/και που δεν είχαν καμία επαφή με το ποδόσφαιρο δε φαίνεται η οικογένειά τους να τους στάθηκε εμπόδιο. Η Σταυρούλα που έχει μείνει πολλά χρόνια στο χώρο και σταματάει λόγω εγκυμοσύνης μπορεί να μην μεγάλωσε σε οικογενειακό περιβάλλον που να της έδινε ώθηση να ασχοληθεί με τον αθλητισμό, αλλά ούτε και την απέτρεπαν. Από τη στιγμή όμως που μπήκε στο στίβο ήταν πάντα δίπλα της και δεν άλλαξε η στάση τους στην ενασχόλησή της με τη διαιτησία. Η εμπειρία της Μιχαέλας περικλείει ένα οικογενειακό κλίμα που επίσης, πέρα από αρχικά πειράγματα, την υποστηρίζει σε αντίθεση με τον τότε σύντροφό της που απορεί και την αποτρέπει σχολιάζοντας την ‘υπερβολική’ θηλυκότητά της για έναν αντρικό χώρο. Η αποτρεπτική του στάση δε φαίνεται να έπαιξε πάντως σημαντικό ρόλο στην απόφαση να σταματήσει. Σε μερικές περιπτώσεις (Μαρία, Γιάννα, Έφη) ο πατέρας είναι πιο υποστηρικτικός, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι η μητέρα τους ήταν αρνητικά προδιατεθειμένη.

Γενικά πιο πολύ φαίνεται να παίζουν ρόλο οι οικογενειακές υποχρεώσεις και η διακεκομμένη πορεία που έχουν οι διαιτήτριες σε περίπτωση εγκυμοσύνης. Από τις συνεντεύξεις καταλαβαίνουμε ότι στην ελληνική πραγματικότητα σε περίπτωση δημιουργίας οικογένειας είναι πολύ σπάνιο να συνεχίσει μια διαιτήτρια και συχνή αιτία οριστικής παύσης. Γύρω από αυτό το θέμα τονίζεται παράλληλα και η έλλειψη συναδελφικότητας για τη διεκδίκηση κοινών στόχων και δικαιωμάτων εξίσου από τους άντρες και τις γυναίκες συναδέλφους. Δεν υπάρχει κάποια οργανωτική δομή εντός των συνδέσμων διαιτησίας για να διεκδικήσουν είτε ως γυναίκες

επαγγελματίες στο χώρο είτε γενικά διαιτητές και διαιτήτριες επαγγελματικά δικαιώματα.

Σχετικά:

«[...] για τις γυναίκες είναι και πιο δύσκολο. Γιατί κάποιες από αυτές κάποια στιγμή θέλουν να κάνουν οικογένεια. Είναι λίγο πιο δύσκολο να το συνδυάσουν. Θα ήταν λίγο διαφορετικό να νιώθει μια γυναίκα, εννοείται και ένας άντρας που μπαίνει, να ξέρεις ότι «προστατεύεται» επαγγελματικά. Άμα μείνει έγκυος μια κοπέλα είναι σαν να μένει στον αέρα. Μένει πίσω. Χάνει έδαφος και δεν της εγγυάται κανείς όχι ότι θα το καλύψει, όταν επιστρέψει, αλλά ούτε καν ότι θα βρει, ότι θα βρεθεί στο ίδιο σημείο που ήταν πριν το παιδί» (Χριστίνα, 27, 17/5/2018).

Πέρα από τη βραδεία πορεία οι διαιτήτριες βλέπουμε πως έχουν να αντιμετωπίσουν και το πρόβλημα της διακοπτόμενης πορείας η οποία δε βοηθάει στη γραμμική εξέλιξη προς τα πάνω. Η Σταυρούλα που σταματάει ακριβώς λόγω εγκυμοσύνης αποτυπώνει πλήρως το πόσο δύσκολο είναι να σταματήσει κάποια/κάποιος για οποιοδήποτε λόγο τη διαιτησία και μετά από λίγο καιρό να συνεχίσει από το ίδιο σημείο. Είναι σχεδόν αδύνατο να μην κατεβούν κατηγορία. Ακόμα και αν βρεθούν αμέσως στην πρότερη κατάστασή τους δεν είναι σε λίστα προτεραιότητας για να πάρουν παιχνίδια. Θα λέγαμε ότι η ανέλιξη μετά από διακοπή έχει παραπάνω εμπόδια και θέλει περισσότερη υπομονή για την οποία συχνά δεν υπάρχει το κατάλληλο κίνητρο, ώστε να διεκδικήσουν μια ενεργή θέση ξανά και ειδικότερα στη γυναικεία απασχόληση. (Θανοπούλου, Κωτσοβέλου και Παπαρούνη, 1999· Συμεωνίδου, 1989· Συμεωνίδου, 1990).

Φαίνεται, λοιπόν, εξίσου σημαντική η πλευρά των κακών υποδομών της διαιτησίας και της έλλειψης μιας οργανωμένης ομάδας γυναικών, όπως ανέδειξε και έρευνα για τους λόγους που διαιτήτριες στο κορεάτικο ποδόσφαιρο σταματάνε την καριέρα τους (Kim et al., 2016). Η έρευνα των Kim και Hong εξέτασε μέσα από ημι-δομημένες συνεντεύξεις τις συνθήκες και τις αιτίες παραίτησης από τη διαιτησία έξι γυναικών ρέφερι ποδοσφαίρου που είχαν φτάσει μέχρι τη δεύτερη κατηγορία της Κορέας. Στα συμπεράσματά τους αναδείχθηκε η σημασία για τις

δαιτητρίες του να αισθάνονται τη στήριξη μιας επαγγελματικής κοινότητας μεταξύ δαιτητών/δαιτητριών, αλλά και την υποστήριξη από την επίσημη κορεατική οργάνωση ποδοσφαίρου. Συγχρόνως, υπογραμμίστηκε η 'σύγκρουση' με τις οικογενειακές υποχρεώσεις, τις οποίες αναφέραμε και παραπάνω. Η συναδελφικότητα, όπως και η οργάνωση των ελληνικών δομών δαιτησίας φαίνεται να παίζουν εξίσου σημαντικό ρόλο στην πορεία των ερωτώμενων. Οι εσωτερικές δομές της δαιτησίας αποτελούν άλλωστε σημαντικό παράγοντα και για τους ρέφερι ανεξαρτήτως φύλου.

Η δαιτησία προσφέρει στους ρέφερι έναν μηχανισμό για να ανήκουν σε μια κοινωνική ομάδα που τους ενθαρρύνει να προπονούνται μαζί και να παραμένουν σε υψηλό επίπεδο φυσικής κατάστασης κατά τη διάρκεια της παύσης των πρωταθλημάτων. Η κοινωνική υποστήριξη, η δαιτησία και το αίσθημα ότι νοιάζονται ο ένας για τον άλλο εντός της κοινότητάς τους είναι αρκετά καταλυτικά για τους ρέφερι, ώστε να μείνουν στο παιχνίδι (Kim et al., 2016: 118).

Ωστόσο, για τις γυναίκες τα πράγματα φαίνονται δυσκολότερα από τη στιγμή που οι θεσμοί δεν ενισχύουν τόσο τη συμμετοχή τους και αυτό εντείνεται, όταν δεν έχουν μία ομάδα γυναικών με κοινούς στόχους και παρόμοιες εμπειρίες (Kim & Hong, 2016). Για τη Χριστίνα ακριβώς η ύπαρξη και άλλων γυναικών και μάλιστα φίλων της στην αρχή της επαφής της με τη δαιτησία τη βοήθησε να ενσωματωθεί. Μπορούμε να πούμε ότι, αν δεν έπαιζε στα πρώτα παιχνίδια πολύ συχνά με φίλες της οι οποίες την έκαναν να νιώθει οικεία, ώστε να μπορεί να ρωτήσει με μεγαλύτερη άνεση απορίες, θα είχε πιθανότατα διαφορετικό ξεκίνημα ή λίγο πιο αργό. Η βοήθεια που πήρε από τις φίλες της είναι κρίσιμη μιας και το να της εξηγούν πρακτικά πράγματα πριν, κατά τη διάρκεια και μετά τους αγώνες, της έδωσε ένα απόλυτα υποστηρικτικό περιβάλλον για να εξελιχθεί. Εξού και θεωρεί ότι το να υπήρχαν περισσότερες γυναίκες στις ΕΠΣ θα βοηθούσε σημαντικά τις δαιτητρίες και βοηθούς στην ένταξή τους στο χώρο της δαιτησίας.

Παρόμοια, επηρεάστηκε θετικά η Μιχαέλα, όταν πηγαίνοντας στην Κέρκυρα πέρα από γενικότερα φιλικό κλίμα βρήκε περισσότερες γυναίκες με τις οποίες ένιωθε πιο κοντά. Παίζει ρόλο όχι μόνο το φύλο των συναδέλφων, αλλά και διάφοροι άλλοι παράγοντες, όπως η ηλικία ή οι προσωπικότητες. Για παράδειγμα η

Μιχαέλα είχε συναδέλφισσες και στη Ξάνθη, αλλά δεν ταίριαζαν, ή η Δήμητρα είχε μεγάλη ηλικιακή απόσταση και άλλα ενδιαφέροντα, οπότε επέλεγε για παρέα άντρες που ήταν πιο κοντά ηλικιακά και στην ιδιοσυγκρασία τους. Πάντως, η παρουσία περισσότερων γυναικών στη διαιτησία πιθανόν να βοηθούσε την ενσωμάτωση, αλλά και τις μεταξύ τους σχέσεις διαιτητών και διαιτητριών, γιατί θα ένιωθαν πιο οικεία και οι ίδιοι οι διαιτητές με την παρουσία γυναικών χωρίς να δημιουργούνται προστριβές, άμεσες ή έμμεσες, από αυτήν την αίσθηση της έντονης διαφοράς και *εξαιρέσης*. Εξαιρέση έντονη ανάμεσα στους πολλούς συναδέλφους τής είναι φερειπείν η Μαρία, ούσα η μόνη γυναίκα ανάμεσα σε 52 άτομα στην εκπαίδευσή τους. Αν και εξοικειωμένη με το ποδόσφαιρο και την ανδρική υπεροχή σε αυτό, θα προτιμούσε κι εκείνη να έχει κάποιες ακόμα κοπέλες, όταν πρωτομπήκε στη διαιτησία. Δεν εκφράζει κάποια «υπερβολική» απαίτηση πέρα από το να είχε άλλες δύο τρεις γυναίκες, ώστε να μην ξεχώριζε απόλυτα στη σειρά της. Η πλήρης απουσία γυναικών είναι ένα γεγονός που στην αρχή και ιδιαίτερα στην εκπαίδευσή της, την επηρέασε.

Αυτή η έλλειψη γυναικών, αλλά και γενικότερης οργάνωσης και αλληλοϋποστήριξης όσον αφορά τα επαγγελματικά τους δικαιώματα αποτελεί τροχοπέδη στην πορεία των διαιτητριών. Εξίσου σημαντική προκύπτει η έλλειψη οργάνωσης στην κριτική που ασκούν τα υποκείμενα της έρευνας για τις δομές των ΕΠΣ και ιδιαίτερα στις κεντρικές και πολυπληθείς ενώσεις της Αθήνας και του Πειραιά. Από τους βασικότερους λόγους που σταμάτησαν να διαιτητεύουν οι περισσότερες ήταν οι ανοργάνωτες διοικήσεις διαιτησίας μέσα στις εκάστοτε ΕΠΣ. Η αλλαγή από την επαρχία, όπου το κλίμα είναι πιο 'οικογενειακό' προς τις ενώσεις του κέντρου (Αθήνα και Πειραιάς), δε βοηθάει στην ανάδειξη των γυναικών που έχουν ήδη ξεκινήσει να κάνουν διαιτησία σε κάποιο άλλο μέρος περισσότερο απρόσωπο. Αυτό δεν είναι πάντα ο κανόνας μιας και στην περίπτωση της Χριστίνας η μετακίνησή της από την Κέρκυρα στον Πειραιά δεν την εμπόδισε από το να συνεχίσει να αγωνίζεται κανονικά. Ωστόσο, ακόμα και στη δική της εμπειρία θα δούμε ότι η ικανοποίησή της δεν πηγάζει από την οργανωτική ποιότητα των επίσημων φορέων διαιτησίας, αλλά από το καλό συναδελφικό κλίμα. Ένα αίσθημα, όμως, που δεν υπάρχει σε όλες τις περιπτώσεις.

Πέρα από το πώς τις επηρεάζει η έλλειψη ή μη αυτής της συναδελφικότητας, το θέμα του πόσο οργανωμένες και σαφείς είναι οι δομές των ΕΠΣ τελικά παίζει ιδιαίτερα σημαντικό και ίσως μεγαλύτερο ρόλο για τις περισσότερες, είτε μετακινήθηκαν είτε παρέμειναν/παραμένουν εκεί από όπου ξεκίνησαν. Η Μαρία μιλάει εκτενώς για την αρνητική αυτή «αύρα ανοργανωσιάς» που νιώθει και την έλλειψη οργάνωσης που και οι άλλες ερωτώμενες ανέφεραν.

«Δεν ξέρω όντως αν μπορώ να το πω ανοργανωσιά όσο αίσθηση ότι δεν υπάρχει κάποιος υπεύθυνος που να ενδιαφέρεται για τους νεοεισελθόντες π.χ. και να μπορείς να απευθυνθείς σε αυτόν. Υπάρχει ένα κενό ανάμεσα στους νέους διαιτητές και την διοίκηση της ΕΠΣ. [...]. Είναι αυτό το απρόσωπο που νιώθεις ότι είναι ανοργάνωτο. Δηλαδή να μην έχω κάποιο γραφείο να απευθυνθώ για κάποιο πρόβλημα [...] Είναι σαν να βρίσκεσαι σε μια εξαρτημένη και αβέβαιη σχέση εργασίας χωρίς να έχεις σαφή εργοδοτική εικόνα, γιατί είναι σαν να μπαίνεις σε καφενείο, όχι σε μια σαφώς οργανωμένη ομοσπονδία με ξεκάθαρα δικαιώματα και υποχρεώσεις» (Μαρία, 25, 3/5/2018).

Τα λόγια αυτά αποτυπώνουν λεπτομερώς όσα αναφέραμε παραπάνω και σε σχέση με τις έρευνες που αναφέρουν τη σύνδεση της έλλειψης υποστηρικτικών δομών και διαρροής διαιτητριών, εν προκειμένω, και διαιτητών. Αν τα αναλύσουμε από μόνα τους, καταλαβαίνουμε ότι ο χώρος της διαιτησίας στην Ελλάδα δεν προσφέρεται για να νιώσουν ασφάλεια και να ασχοληθούν απρόσκοπτα με αυτόν. Η αβεβαιότητα αυτή πηγάζει από την αίσθηση ότι οι δομές είναι πολύ χαλαρές, «καφενειακές», και έτσι δεν μπορεί να ευδοκιμήσει η σιγουριά στους διαιτητές και τις διαιτήτριες ότι έχουν θέση, λόγο και προστασία. Προϋποθέσεις σημαντικές σε ένα επάγγελμα που μπορεί να χαρακτηρίζεται από την ευεξία της άσκησης, αλλά είναι συγχρόνως ψυχοφθόρο, απαιτητικό και ενίοτε επικίνδυνο, έχοντας και τον αστάθμητο παράγοντα της κερκίδας. Όταν εισάγονται νέοι και νέες στη διαιτησία αυτό το κενό μεταξύ τους και με τη διοίκηση που ανέφερε η Μαρία, μπορεί να είναι αρκετό για να φρενάρει την επιθυμία τους να συνεχίσουν. Πόσο μάλλον έχοντας να αντιμετωπίσουν την έμφυλη διαφορά τους σε συνδυασμό με αυτές τις μη υποστηρικτικές δομές, οι γυναίκες είναι ακόμα πιθανότερο να επηρεαστούν από

αυτές τις συνθήκες. Έτσι, λοιπόν, στην πορεία των υποκειμένων της έρευνας είναι καίριοι παράγοντες τόσο οι οργανωτικές δομές του ποδοσφαίρου όσο και των διαιτητικών ομάδων ως κοινωνικών χώρων αλληλεπίδρασης και συναδελφικότητας.

Συμπεράσματα

Συμπερασματικά, εξετάζοντας τις συνεντεύξεις των εννιά διαιτητριών ποδοσφαίρου ψηλαφήσαμε τις δυσκολίες του επαγγέλματος. Και στις εννιά καταθέσεις εμπειριών παρατηρούμε κάποια κοινά στοιχεία στις πορείες τους, είτε είναι ακόμα εν ενεργεία είτε όχι, αλλά και διαφορετικά επιτελεστικά μονοπάτια. Σίγουρα παρά τα κοινά στοιχεία οι αφηγήσεις δε μπορούν να ταυτιστούν απόλυτα. Τα αποτελέσματα της ανάλυσης επιβεβαίωσαν, ωστόσο, την ανδρική κυριαρχία στο αθλητικό πεδίο, όσο και την αδιαμφισβήτητη ύπαρξη βίας προς διαιτητές και διαιτήτριες.

Αυτό που είναι διαφορετικό για τις διαιτήτριες, όμως, είναι το γεγονός ότι η παρουσία τους σε έναν χώρο ανδροκρατούμενο αυτόματα τις εντάσσει, αν όχι ως *‘απειλή’* της ανδρικής συνοχής του ποδοσφαίρου, σε μια περίοπτη θέση *ορατότητας*, καθώς ξεχωρίζει από το *«συννηθισμένο»*. Έτσι η διαφορά τους από τον *‘κανόνα’* τις εκτοπίζει στον τόπο του μη επιβεβαιωμένου υποκειμένου και μη αναγνωρίσιμου, ρητά από τις αντιδράσεις των θεατών ή υπόρρητα από τη συμπεριφορά συναδέλφων και των επίσημων φορέων. Οι γυναίκες στη διαιτησία του ποδοσφαίρου δεν μπορούν να ειπωθούν εκτός του φύλου τους. Έτσι, λοιπόν, η διάχυτη λεκτική βία που αποτελεί κοινό τόπο στο πλαίσιο αυτό, για άντρες και γυναίκες, όταν απευθύνεται προς εκείνες δεν τις αναγνωρίζει ως (ισάξιας) ρέφερι, αλλά μόνο ως γυναίκες που καταπατούν τα όρια της ανδρικής κυριαρχίας.

Οι διαιτήτριες επιτελώντας θηλυκότητες εντός του ποδοσφαίρου καλούνται να διαχειριστούν τους τρόπους εκφοράς των σωμάτων τους ως *άρχουσες* ενός *«ανδρικού»* παιχνιδιού. Εκτός της βίας και της έλλειψης δομών που είναι κοινές για όλους/όλες, οι γυναίκες μπορούν να αμφισβητηθούν με βάση το φύλο τους και η θηλυκότητά τους μπορεί να αμφισβητηθεί εξίσου. Οι άνδρες επιτελώντας έναν ρόλο που είναι ταυτισμένος με τον ανδρισμό συμμετέχουν έχοντας μια *έγνοια* λιγότερη, θα λέγαμε. Το πώς διαχειρίζονται και προσαρμόζουν τις επιτελέσεις του φύλου τους οι διαιτήτριες είναι θέμα στρατηγικών που θα επιλέξουν. Συχνά σε αυτό το πλαίσιο αμφισβήτησης οι ίδιες *«κάνουν»* εναλλακτικές θηλυκότητες, υποτιμώντας και αποκρύπτοντας επιτελέσεις εμφατικής θηλυκότητας. Η ρύθμιση των συμπεριφορών και των εκφορών των υποκειμένων, ώστε να χωρούν στο χώρο

της διαιτησίας τις ωθεί περισσότερο στο να αποβάλλουν στοιχεία θηλυκότητας και να 'αγκαλιάσουν' τρόπους που υπό άλλες συνθήκες θα προσιδίαζαν σε μια θηλυκότητα του *παρία*.

Η συμμετοχή τους στην ανδροκρατούμενη διαιτησία αποτελεί από μόνη της αντίσταση στις κυρίαρχες κατηγορίες φύλου και σεξουαλικότητας και γι' αυτό συχνά τους επιφέρουν την ταμπέλα του «αγοροκόριτσου» ή τις εκλαμβάνουν ως 'λιγότερο γυναίκες'. Σε αντίθεση με άλλα κοινωνικά πλαίσια όμως, αυτή η αμφισβήτηση της ανδρικής υπεροχής με τη γυναικεία παρουσία και η μη επιβεβαίωση των κανονιστικών προτύπων δε φέρει εμφανείς κυρώσεις στις διαιτήτριες, αλλά μάλλον επιβράβευση. Αυτό ειδικά αν δούμε ότι οι περισσότερες που φαίνεται να επιτελούν εναλλακτικές θηλυκότητες από παιδιά μέχρι και στη διαιτητική τους πορεία έχουν μια πιο σταθερή και μεγάλη εξέλιξη. Βέβαια με βάση τη ρήξη των κανονικότητων μπορούμε να πούμε ότι ακόμα και εκείνες που επιλέγουν να τονίσουν την έμφυλη διαφορά τους από τους διαιτητές (Forbes κ.ά., 2015), επιτελούν και οι ίδιες ένα είδος εναλλακτικής θηλυκότητας. Στις συνεντεύξεις διακρίναμε μια επιθυμία 'εξάλειψης' του φύλου, δηλαδή της έμφυλης ορατότητάς τους, έχοντας τη διάθεση να είναι όσο πιο «ουδέτερες» και αφανείς στον τρόπο που κάνουν διαιτησία.

Αυτό εξηγείται λαμβάνοντας υπόψη ότι η βία προς τις διαιτήτριες στοχεύει στο να τις θέσει εκτός διαιτησίας ως γυναίκες ή καλύτερα ως μη άντρες. Επιθυμούν, λοιπόν, την εκμηδένιση κατά κάποιον τρόπο αυτής της διαφοράς. Γι' αυτόν τον λόγο επιτελούν θηλυκότητες που να τις βοηθούν να τις βλέπουν οι διαιτητές και οι αρχιδιαιτητές των ΕΠΣ, περισσότερο ως ρέφερι και λιγότερο ως γυναίκες.

Παρά το γεγονός ότι αναγνωρίζουν το προνόμιο της ανδρικής υπεροχής, αλλά και τις σεξιστικές διακρίσεις που υπόκεινται, δεν επισημαίνουν ως την περισσότερο σημαντική την έμφυλη ανισότητα που προκύπτει, κυρίως από την έλλειψη υποστηρικτικών δομών στις ΕΠΣ. Από την άλλη, τα υποκείμενα της έρευνας συμφωνούν επίσης στη σημασία των γνωριμιών εντός του χώρου της διαιτησίας ως ένα έξτρα προνόμιο, αγγίζοντας τα όρια της αναξιοκρατίας. Και ενώ οι γνωριμίες εγκαθιστούν μια προνομιακή κατάσταση η διαπλοκή με το φύλο είναι επίσης εμφανής, μιας και οι άντρες με κάποιον γνωστό στα κέντρα λήψεων αποφάσεων για

τη διαιτησία έχουν μεγαλύτερες πιθανότητες ταχείας και μεγάλης επαγγελματικής εξέλιξης. Από τη μία έχουμε λοιπόν ένα σχετικά 'βρόμικο' ποδοσφαιρικό περιβάλλον που παίζουν ρόλο οι διασυνδέσεις και θέτουν ένα 'αόρατο τείχος' τόσο για τους άντρες όσο και για τις γυναίκες.

Από την άλλη, οι γυναίκες έχουν να αντιμετωπίσουν πάντα το ετεροκανονικό διπολικό σχήμα το οποίο διαρρηγνύουν με την επιτέλεση της ανδροκρατούμενης διαιτησίας ως επάγγελμα. Έχοντας επίγνωση της έμφυλης διαφοράς τους, της σημαντικής έλλειψης γυναικών, αλλά και της ποιότητας του ελληνικού ποδοσφαίρου οι διαιτήτριες θέτουν από μόνες τους ένα «ταβάνι» στη διαιτησία ως επαγγελματικό τομέα. Ενώ επικυρώνουν την επαγγελματική υπόσταση της διαιτησίας με τις δυσκολίες της, τις ευθύνες και τις θυσίες που απαιτεί, το αντίτιμο δεν είναι τέτοιο, ούτε και οι επίσημες οργανωτικές συνθήκες, ώστε να το θεωρήσουν ως «κανονικό» αποκλειστικό επάγγελμα. Από τα μελανά σημεία της διαιτησίας φαίνεται να είναι η έλλειψη καλά οργανωμένων δικτύων υποστήριξης και η έλλειψη επαγγελματισμού που συνάδει από αυτό το κλίμα κυρίως στις πιο μεγάλες Ενώσεις Ποδοσφαιρικών Σωματίων. Αποτελεί σε αρκετές περιπτώσεις σημαντικό παράγοντα για να σταματήσουν ή να το σκεφτούν, επιβεβαιώνοντας τα αποτελέσματα της έρευνας για το κορεάτικο ποδόσφαιρο και τις αιτίες παραίτησης διαιτητριών (Kim et al., 2016).

Από τις συνεντεύξεις, όμως, της παρούσας εργασίας οι διαιτήτριες δε βίωσαν αρνητικές εμπειρίες σε σχέση με τους συναδέλφους τους, αλλά μόνο σε σχέση με τους επίσημους φορείς. Τα στερεότυπα αυτά και η έλλειψη σεβασμού των ανδρών (ειδικά προϊσταμένων) προς τις γυναίκες που αποτελούν μειονότητα σε έναν επαγγελματικό τομέα (Taylor, 2010) συντελούνται και στον τομέα της διαιτησίας. Οι συνεντεύξεις δείχνουν μόνο έμμεσα την αίσθηση προκαταλήψεων από συναδέλφους, αλλά όχι απτές συμπεριφορές. Οι περισσότερες μάλιστα, αναφέρουν ένα κλίμα περισσότερο φιλικό, χωρίς ωστόσο να έχω ρίξει πιστεύω το κατάλληλο «φως» για να ερευνήσω αυτό το κομμάτι. Σε επίπεδο ανωτέρων πάντως, χωρίς να υπάρχει ποτέ άμεση αναφορά, αλλά από τη γενικότερη κριτική που ασκούν και αίσθηση που αφήνουν για τις (μη) επιλογές τους π.χ. σε παιχνίδια, θα ήταν ενδιαφέρον να στρέψουμε περισσότερο τον ερευνητικό φακό μας. Σε ένα άλλο

επίπεδο θα μπορούσε να εξεταστεί το πως λαμβάνουν οι άντρες την ελληνική διαιτησία σε επαγγελματικό επίπεδο και να ανιχνευτούν τυχόν διαφορές με τις εμπειρίες των διαιτητριών. Οι θηλυκότητες των διαιτητριών και η πολλαπλότητά τους είναι ένα στοιχείο που μπορεί να αναδείξει πτυχές που επηρεάζουν διαφορετικά τις εμπειρίες των γυναικών στον ίδιο επαγγελματικό χώρο.

Έχει σημασία ότι παρά τα εμπόδια που συναντούν τα υποκείμενα της έρευνας και ανεξαρτήτως του χρόνου εμπειρίας τους και του πόσο μακριά έφτασαν θεωρούν ως θετικό το ενδεχόμενο συμμετοχής περισσότερων γυναικών στο χώρο και έχουν κυρίως προτρεπτικό τόνο στο να αναμειχθεί κάποια (ή και κάποιος) με τη διαιτησία. Πρόκειται πάντως για εμπόδια που επιβραδύνουν την πορεία τους προς τα πάνω και που τις θέτει σε μια θέση χαμηλών προσδοκιών για την επαγγελματική τους ανέλιξη. Σημαντικός παράγοντας της βραδείας πορείας τους, αλλά και του ορίου που θέτουν στο μέχρι ποια κατηγορία 'επιτρέπεται' ή επιτρέπουν στους εαυτούς τους να παίζουν, είναι το φύλο. Σίγουρα πάντως παίζουν ρόλο και άλλες πτυχές, όπως η ηλικία των υποκειμένων, η σχέση τους με τον αθλητισμό γενικότερα, το προσωπικό τους κίνητρο, η ιδιοσυγκρασία τους, οι γνωριμίες. Οι παραπάνω παράγοντες θα μπορούσαν στο σχεδιασμό μιας επόμενης έρευνας να ληφθούν υπόψη, ώστε να βρεθούν πιθανές διακλαδώσεις. Δεν πρέπει να ξεχνάμε και το κοινωνικό περιβάλλον στο οποίο παίζουν/εργάζονται οι διαιτήτριες, την εμφάνιση, την εκφρορά των σωμάτων τους, άρα και τον λόγο φύλου και θηλυκότητας/αρρενωπότητας που νομιμοποιούν.

Το τελευταίο χωρίς παρατήρηση και μελέτη υποκειμένων που αναγκαστικά είναι εν ενεργεία δεν μπορεί να εξεταστεί εκτενώς. Τα ανδρικά χαρακτηριστικά που αποδίδονται στη Δήμητρα δε ξέρουμε πόσο ρόλο παίζουν στη διαφορετική αντιμετώπιση (Καστοριά/Αθήνα). Χρειαζόμαστε συνεπώς περισσότερα τεκμήρια για να ερευνήσουμε περαιτέρω τους παράγοντες που προκύπτουν ή να κρατήσουμε κάποιον σταθερό, όπως π.χ. την εξέταση διαιτητών και διαιτητριών μόνο από τις ΕΠΣ Αθηνών και Πειραιά. Κάτι τέτοιο ήταν εξαιρετικά δύσκολο στην περίπτωση της παρούσας εργασίας που θέλαμε να δούμε τις εμπειρίες αποκλειστικά γυναικών, με το μικρό αριθμό των ερωτώμενων.

Σε κάθε περίπτωση, η μη αναγνώριση (ή 'παραγνώριση') της έμφυλης αντιμετώπισης από τον αθλητικό περίγυρο πιθανώς να σχετίζεται με την αποδοχή κατώτερης κοινωνικής θέσης των διαιτητριών σε σχέση με τους «φυσιολογικούς». Οι *φυσιολογικοί* στο πλαίσιο αυτό είναι οι άνδρες, καθώς σύμφωνα με τα κοινωνικά στερεότυπα οι γυναίκες μπορούν να συμμετέχουν κυρίως ως «θεατές των θεατών ανδρών» (Γιαννακόπουλος, 2005: 64). Έτσι, στις μικρότερες ΕΠΣ η παρουσία γυναικών ξεχώριζε πιο έντονα από ποσοστιαία άποψη, σπάζοντας το κανονιστικό πρότυπο που επικρατεί, και «συνηθίζονταν» πιο ομαλά σε σύγκριση με μεγαλύτερες ενώσεις και κερκίδες.

Κλείνοντας, είχα ερωτήματα για τη σχέση αλληλόδρασης και με τους προπονητές/τις προπονήτριες και τους ποδοσφαιριστές/ποδοσφαιρίστριες. Συνειδητοποίησα, όμως, ότι οι περισσότερες ερωτηθείσες δεν είχαν αρκετές εμπειρίες με γυναίκες σε αυτές τις θέσεις και αφετέρου δε μπορούσαν εύκολα να ξεχωρίσουν διακρίσεις των ποδοσφαιριστών/προπονητών σε σχέση με το γεγονός ότι είναι γυναίκες, μιας και ο λόγος του διαιτητή/της διαιτητριάς είναι ο κυρίαρχος εντός του αγώνα. Μιλάμε για μία σχέση εξουσίας που επιτελείται με διαφορετικό τρόπο και σε άλλο ιεραρχικό πλαίσιο σε σχέση με συναδέλφους ή ανώτερους (υπεύθυνοι διαιτησίας) με τους οποίους η ιεράρχηση των σχέσεων ξεκινάει από άλλο επίπεδο.

Συνεπώς, η έρευνα για το πως σχετίζεται η έμφυλη διαφορά των διαιτητών/-τριών με τις επιτελέσεις φύλου που «κάνουν» σε σχέση με τους άλλους συμμετέχοντες/τις άλλες συμμετέχουσες στα αθλητικά δρώμενα χρειάζεται περισσότερα στοιχεία (και υποκείμενα) για να μελετηθεί. Δεν μπορούμε με βάση το περιορισμένο δείγμα, αλλά και τις αντικρουόμενες σε μερικά σημεία εμπειρίες των διαιτητριών της παρούσας εργασίας να κάνουμε γενικεύσεις που να υποδεικνύουν τον ιδανικό τρόπο να «κάνουν» διαιτησία, ώστε να σπάσουν την οποιαδήποτε γυάλινη οροφή ή στο να εξελίσσονται με ταχύτερο ρυθμό. Το βέβαιο είναι πως μια γυναίκα, όπως και αν «κάνει» τη διαιτητριά ποδοσφαίρου δημιουργεί δυναμικές και πολυεπίπεδες συγκρούσεις. Οι διαιτητρίες διαπραγματεύονται, αντιστέκονται και επαναπροσδιορίζουν τους όρους του ποδοσφαίρου, ως ανδροκρατούμενου πεδίου.

Βιβλιογραφικές αναφορές

Ξενόγλωσσες

Anderson, E. (2005). *In the game: Gay Athletes and the Cult of Masculinity*. Albany, NY: State University of New York.

Anderson, E., & McGuire, R. (2010). Inclusive masculinity and the gendered politics of men's rugby. *Journal of Gender Studies*, 19(3), 249-261. DOI:10.1080/09589236.2010.494341

Antunovic, D. (2014). "A Female in a Man's World": New-Media Discourse around the First Female nfl Referee. *Journal of Sports Media*, 9(2), 45-71. DOI:10.1353/jsm.2014.0010

Burton, L. J. (2015). Underrepresentation of women in sport leadership: A review of research. *Sport Management Review*, 18(2), 155-165. DOI:10.1016/j.smr.2014.02.004

Butler, J. (1993). *Bodies that matter: On the discursive limits of "sex"*. New York: Routledge.

Butler, J. (2004). *Undoing Gender*. London & New York: Routledge.

Butler, J. (2006). *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. New York: Routledge.

Carlson, B. (2000). Women in the Statistics Profession: A Status Report. *International Statistical Review*, 68(3), 339-352. DOI:10.1111/j.1751-5823.2000.tb00335.x

Casey, A. (1992). Title IX and women officials: How have they been affected? *Journal of Physical Education, Recreation & Dance*, 63(3), 45-47. DOI:10.1080/07303084.1992.10604134

Cashmore, E. (2000). *Making sense of sport*. New York: Routledge.

Choi, H. & Chiu, W. (2017). Influence of the perceived organizational support, job satisfaction, and career commitment on football referees' turnover intention. *Journal of Physical Education and Sport*, 17(3), 955-959. DOI: 10.7752/jpes.2017.s3146

Clopton, A. W. & Sagas, M. (2009). Shattering the glass ceiling? Examining the impact of perceived gender discrimination on promotional opportunities of male and female coaches in women's athletics. *International Journal of Sport Management*, 10 (1), 1-13.

Coakley, J. (2001). *Sport and society: Issues and controversies*. Boston: McGraw Hill.

Connell, R. W. (1995). *Masculinities*. Cambridge: Polity.

Connell, R. W., & Messerschmidt J. (2005). Hegemonic masculinity: Rethinking the Concept. *Gender and Society*, 6(5), 829-859. DOI:10.1177/0891243205278639

Dell, C., Gervis, M., & Rhind, D. J. A. (2016). Factors influencing soccer referee's intentions to quit the game. *Soccer & Society*, 17(1), 109-119. DOI:10.1080/14660970.2014.919275

Dixon, M. A., Warner, S. M., & Bruening, J. E. (2008). More than Just Letting Them Play: Parental Influence on Women's Lifetime Sport Involvement. *Sociology of Sport Journal*, 25(4), 538-559. DOI:10.1123/ssj.25.4.538

Forbes, A., Edwards, L., & Fleming, S. (2015). 'Women can't referee': exploring the experiences of female football officials within UK football culture. *Soccer and Society*, 16(4), 521-539. DOI:10.1080/14660970.2014.882829

Halberstam, J. (1998). *FEMALE MASCULINITY*. Durham & London: Duke University Press.

Howson, R. (2006). *Challenging Hegemonic Masculinity*. London & New York: Routledge.

Kellett, P., & Shilbury, D. (2007). Umpire participation: Is abuse really the issue? *Sport Management Review*, 10(3), 209-229. DOI:10.1016/s1441-3523(07)70012-8

Kellett, P., & Warner, S. (2011). Creating communities that lead to retention: The social worlds and communities of umpires. *European Sport Management Quarterly*, 11, 475-498. DOI:10.1080/16184742.2011.624109

Kessler, S., & McKenna, W. (1978). *Gender: an Ethnomethodological Approach*. New York: John Wiley and Sons.

Kim, M-C. & Hong, E. (2016). A red card for women: Female officials ostracized in South Korean football. *Asian Journal of Women's Studies*, 22(2), 114-130. DOI:10.1080/12259276.2016.1168156

King, J. P., & Chi, P. S. K. (1979). Social structure, sex-roles, and personality: Comparisons of male-female athletes/nonathletes. In J. H. Goldstein (Ed.), *Sports, games and play: Social and psychological viewpoints* (pp. 115-148), Hillsdale, NJ: Erlbaum.

Kinkema, K. M., & Harris, J. C. (1998). MediaSport studies: Key research and emerging issues. *MediaSport*. London: Routledge, pp. 27-54.

Kuhn, G. (2011). *Soccer vs. the State: Tackling Football and Radical Politics*. Oakland: PM Press.

Khun, T. (1970). *The Structure of Scientific Revolutions*. Chicago: The University of Chicago Press.

Livingston, A. L., & Forbes, L. S. (2016). Factors contributing to the retention of Canadian amateur sport officials: Motivations, perceived organizational support, and resilience. *International Journal of Sports Science & Coaching*, 11(3), 342-355. DOI:10.1177/1747954116644061

MacMahon, C., & Mildenhall, B. (2012). A practical Perspective on Decision Making Influences in Sports Officiating. *International Journal of Sports Science & Coaching*, 7(1), 153-166. DOI:10.1260/1747-9541.7.1.153

Messner, M. A. (1988). Sports and male domination: The Female Athlete as Contested Ideological Terrain. *Sociology of Sport Journal*, 5(3), 197-211. DOI:10.1123/ssj.5.3.197

Messner, M. A., Duncan, M. C., & Jensen, K. (1993). SEPERATING THE MEN FROM THE GIRLS: The Gendered Language of Televised Sports. *Gender and Society*, 7(1), 121-137. DOI: 10.1177/089124393007001007

Miner, K. N., & Eischeid, A. (2012). Observing Incivility toward Coworkers and Negative Emotions: Do Gender of the Target and Observer Matter? *Sex Roles*, 66(7-8), 492-505. DOI:10.1007/s11199-011-0108-0

Moler, M. (2007). Exploiting Patterns: A Critique of Hegemonic Masculinity. *Journal of Gender Studies*, 16(3), 263-276. DOI: 10.1080/09589230701562970

Moore, H. (1988). *Feminism and Anthropology*. Cambridge: Polity Press.

Parsons, T., & Bairner, A. (2015). You want the buzz of having done well in a game that wasn't easy: A sociological examination of the job commitment of English football referees. *Movement & Sport Sciences*, 87(1), 41-52. DOI:10.1051/sm/2014017

Pauline, G. (2014). Women's Participation in Endurance Events: An Example of How Far We Have Come. *Journal of Physical Education*, 85(1), 4-6. DOI:10.1080/07303084.2014.855572

Pedersen, M. P., & Warren, A. (2005). Successful when given the opportunity: Investigating gender representation and success rates of interscholastic athletic directors. *Physical Educator*, 62(4), 178-186.

Plummer, K. (1995). *Telling Sexual Stories: Power, Change, and Social Words*. London: Routledge.

Powell, A., & Sang, K. J. (2015). Everyday Experiences of Sexism in Male-dominated Professions: A Bourdieusian Perspective. *Sociology*, 49(5), 919-936. DOI:10.1177/0038038515573475

Rainey, D. W. (1995). Stress, burnout, and intention to terminate among umpires. *Journal of Sport Behavior*, 18(4), 312-323.

Rainey, D. W., & Hardy, L. (1999). Sources of stress, burnout and intention to terminate among basketball referees. *Journal of Sport Behavior*, 17(10), 797-806. DOI:10.1080/026404199365515

Roberts, S. (2012). Boys Will Be Boys ... Won't They? Change and Continuities in Contemporary Young Working-class Masculinities. *Sociology*, 47(4), 671-686. DOI:10.1177/0038038512453791

Sage, G. H. (1998). *Power and ideology in American sport: A critical perspective*. Champaign, IL: Human Kinectics.

Sapiro, V. (1990). *Women in American Society: An Introduction to Women's Studies* (2nd Edition). Mountain View, CA: Mayfield Publishing Company.

Sayers, J. (1982). *Biological Politics: Feminist and Anti-Feminist Perspectives*. London & New York: Tavistock Publications.

Schaeperkoetter, C. C. (2017). Basketball officiating as a gendered arena: An autoethnography. *Sport Management Review*, 20(1), 128-141. DOI:10.1016/j.smr.2016.05.001

Schippers, M. (2007). Recovering the feminine other: masculinity, femininity, and gender hegemony. *Theory and Society*, 36(1), 85-102. DOI:10.1007/s11186-007-9022-4

Sherry, E., Osborne, A., & Nicholson, M. (2015). Images of sports women: A review. *Sex Roles*, 74(7-8), 299-309. DOI: 10.1007/s11199-015-0493-x

Shinew, J. K., & Arnold, L. M. (1998). Gender Equity in the Leisure Services Field. *Journal of Leisure Research*, 30(2), 177-194. DOI: 10.1080/00222216.1998.11949825

Taylor, C. J. (2010). Occupational Sex Composition and the Gendered Availability of Workplace Support. *Gender & Society*, 24(2), 189-212. DOI:10.1177/0891243209359912

Tong, R. (1995). *Feminist Thought. A Comprehensive Introduction*, London: Routledge.

Webb, T. (2014). The Emergence of Training and Assessment for Referees in Association Football: Moving from the Side-lines. *The International Journal of the History of Sport*, 31(9), 1081–1097. DOI: 10.1080/09523367.2014.905545

Weedon, C. (1987). *Feminist Practice and Poststructuralist Theory*. Oxford & New York: Basil Blackwell.

WEST, C., & ZIMMERMAN, D. H. (1987). Doing Gender. *Gender and Society*, 1(2), 125-151. DOI: 10.1177/0891243287001002002

Williams, L. C. (1992). The Glass Escalator: Hidden Advantages for Men in the “Female” Professions. *Social Problems*, 39(3), 253-267. DOI:10.1525/sp.1992.39.3.03x0034h

Ελληνόγλωσση

Αθανασίου, Α. (2011). Το φύλο και η σεξουαλικότητα στους λόγους και τις πρακτικές της βιο-επιστήμης: Επιστημολογίες και τεχνολογίες του έμφυλου σώματος. Στο Β. Καντσά, Β. Μουτάφη & Ε. Παπαταξιάρχης, Ε. (Επιμ.), *Μελέτες για το φύλο στην ανθρωπολογία και την ιστορία* (227-318), Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Αμίτσης, Γ., Δήμου, Ε., Μολιώτη, Α. & Προφύρη, Ι. (2008). *Σειρά Παρακολούθησης και Αξιολόγησης των Δράσεων και Πολιτικών για τη Βελτίωση της Πρόσβασης των Γυναικών στην Αγορά Εργασίας μέσω Εκπαιδευτικής Προετοιμασίας*. Αθήνα: ΚΕΘΙ.

Babbie, E. (2011). *Εισαγωγή στην κοινωνική έρευνα*. (Κ. Ζαφειρόπουλος επ., Γ. Βογιατζής μτφ). Αθήνα: Κριτική.

Γιαννακόπουλος, Κ. (2005). Πόλεμοι μεταξύ ανδρών. Ποδόσφαιρο, ανδρικές σεξουαλικότητες και εθνικισμοί. *Σύγχρονα Θέματα*, 88, 58-67.

Cohen, L., Manion, L. & Morrison, K. (2008). *Μεθοδολογία εκπαιδευτικής έρευνας*, Αθήνα: Μεταίχμιο.

Foucault, M. (2011) [1976]. *Η ιστορία της σεξουαλικότητας. Η βούληση για γνώση*. (Τ. Μπέτζελος μτφ.) Αθήνα: Πλέθρον.

Foucault, M. (2017) [1969]. *Η αρχαιολογία της γνώσης*. (Β. Πατσογιάννης, Λ. Ρινόπουλος επ., Κ. Παπαγιώργης μτφ). Αθήνα: Πλέθρον.

Θανοπούλου, Μ. Ε., Κωτσοβέλου, Β., & Παπαρούνη, Ρ. (1999). Η σχέση επαγγελματικής και οικογενειακής ζωής των γυναικών: διερεύνηση της ελληνικής βιβλιογραφίας. *Σύγχρονα Θέματα*, 40, 91-101.

Goffman, E. (2006). *Η παρουσίαση του εαυτού στην καθημερινή ζωή*. (Μ. Γκοφρά μτφ). Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Κρητικίδης, Γ. (2011). Ημισθωτή απασχόληση των γυναικών το 2011. *Ενημέρωση*, 189, 6-20.

Κυριαζή, Ν. (2009) [1999]. *Η κοινωνιολογική έρευνα. Κριτική επισκόπηση των μεθόδων και των τεχνικών*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Laqueur, T. (2003) [1990]. *Κατασκευάζοντας το φύλο. Σώμα και κοινωνικό φύλο από τους αρχαίους Έλληνες έως τον Φρόιντ*. (Π. Μαρκέτου μτφ). Αθήνα: Πολύτροπον.

Mason, J. (2003). *Η διεξαγωγή της ποιοτικής έρευνας*. (Ν. Κυριαζή επ., Ε. Δημητριάδου μτφ). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Συμεωνίδου, Χ. (1989). Γεγονότα του κύκλου της ζωής και γυναικεία απασχόληση. *Σύγχρονα Θέματα*, 40, 61-70.

Συμεωνίδου, Χ. (1990). *Απασχόληση και γονιμότητα των γυναικών στην περιοχή της Πρωτεύουσας*. Αθήνα: ΕΚΚΕ.

Smith, P. (2006). *Πολιτισμική Θεωρία. Μια εισαγωγή*. Αθήνα: Κριτική.

Ηλεκτρονικές πηγές

Γυναικείο ποδόσφαιρο: Γυναικεία υπεροχή. (2019, χ.η.). Ανακτήθηκε 24 Φεβρουαρίου, 2019, από https://www.epo.gr/CompetitionInfo.aspx?a_id=42377

Labour market and Labour force survey (LFS) statistics (2017, χ.η.). Ανακτήθηκε 9 Φεβρουαρίου, 2018, από [http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Labour_market_and_Labour_force_survey_\(LFS\)_statistics](http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Labour_market_and_Labour_force_survey_(LFS)_statistics).

Miss Tesla & 50th queenie (2014, 1 Νοεμβρίου). Καμένα σουτιέν [Διαδικτυακή Ραδιοφωνική Εκπομπή]. Αθήνα: MusicSocietyWebRadio.

Σπανομανώλης, Γ. (2015) *Η άγνωστη ιστορία του γυναικείου ποδοσφαίρου*. Ανακτήθηκε στις 8 Φεβρουαρίου, 2019 από <http://www.England365.gr/article/77757>

ΣΥΣΤΗΜΑ ΔΙΑΙΤΗΣΙΑΣ ΠΟΔΟΣΦΑΙΡΟΥ. ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΣ ΥΛΟΠΟΙΗΣΗΣ ΚΑΙ ΕΦΑΡΜΟΓΗΣ. (2018, Ιούνιος). Ανακτήθηκε στις 28 Φεβρουαρίου, 2019 από https://www.epo.gr/media/files/KATASTATIKO_KANONISMOI/2018_2019/Systema_Diaitisiis_Podosfairou_Kanonismos_Ylopoiisis_kai_Efarmogis_2018_2019_new2.pdf.

Women in sport: Statistics (χ.η.). Ανακτήθηκε 19 Φεβρουαρίου, 2018, από <https://www.olympic.org/women-in-sport/background/statistics>.

Παραρτήματα

Οδηγός συνεντεύξεων

1. Πες μου λίγα λόγια για τη σχέση σου με τον αθλητισμό. Κάνεις κάποιο άθλημα; Από πόσο χρονών; Πώς εξελίχθηκε;
2. Πώς αποφάσισες να μπεις στο χώρο της διαιτησίας;
3. Πώς σου φάνηκε στην αρχή; Τι προκλήσεις αντιμετώπισες;
4. Τι ρόλο παίζει στη ζωή σου η διαιτησία;
5. Σε τι αγώνες συμμετέχεις; Από που ξεκίνησες και μέχρι που έχεις φτάσει;
6. Σε τι θέση παίζεις; Γιατί;
7. Η σχέση σου με τους ανθρώπους μέσα από το χώρο της διαιτησίας πώς είναι;
8. Πώς κρίνεις την οργάνωση των ΕΠΣ; (Ενώσεις Ποδοσφαιρικών Συνδέσμων, υπεύθυνες για την επιμόρφωση και τους ορισμούς των διαιτητών/διαιτητριών)
9. Τι αντιδράσεις είχες από τον περίγυρο όταν αποφάσισες να ασχοληθείς ενεργά με τη διαιτησία;
10. Βλέπεις τη διαιτησία ως επάγγελμα; Τι ιδιαιτερότητες έχει;
11. Πόσο εύκολο ή δύσκολο είναι να εξελιχθείς και να ανέβεις κατηγορίες στη διαιτησία;
12. Η σχέση σου με τον αθλητισμό πώς είναι αφότου έχεις ασχοληθεί με τη διαιτησία;
13. Πώς σχετίζεται η διαιτησία με τη ζωή σου;
14. Ποιο κομμάτι θεωρείς πιο δύσκολο για να ανταπεξέλθεις στις απαιτήσεις του χώρου;
15. Πώς σε αντιμετωπίζουν οι παίκτες, οι παίκτριες και οι πάγκοι των ομάδων;
16. Βλέπεις διαφορές ανάμεσα στον τρόπο που σε αντιμετωπίζουν άντρες και γυναίκες συνάδελφοι;
17. Πώς σε αντιμετωπίζουν από την κερκίδα;
18. Πώς βλέπεις το να είσαι γυναίκα σε έναν χώρο έντονα ανδροκρατούμενο όπως αυτός του ποδοσφαίρου;
19. Τι βλέψεις έχεις; Μέχρι που θέλεις να φτάσεις;

20. Γιατί σταμάτησες;
21. Υπό ποιες συνθήκες θα το συνέχιζες;
22. Ποια είναι τα βασικά χαρακτηριστικά που χρειάζεται κανείς για να μπορεί να διαιτητεύσει;
23. Θεωρείς κάποιο από αυτά αρσενικό ή θηλυκό;
24. Τι αλλαγές θα πρότεινες για τη βελτίωση του χώρου;
25. Με βάση την εμπειρία σου τι θα έλεγες σε μια κοπέλα που θα σου εξέφραζε το ενδιαφέρον της για να μπει στον χώρο της διαιτησίας;

Γλωσσάρι

ΕΠΟ: Ελληνική Ποδοσφαιρική Ομοσπονδία. Πρόκειται για τον ανώτατο οργανισμό διοίκησης του ποδοσφαίρου στην Ελλάδα. Όλες οι υπαγορεύσεις για αλλαγές από τη FIFA και την UEFA, ελέγχονται και τίθενται σε εφαρμογή από την ΕΠΟ. Είναι υπεύθυνη για τη διοργάνωση του πρωταθλήματος της Γ' Εθνικής κατηγορίας ανδρών (ερασιτεχνικής). Επίσης για το Κύπελλο Ελλάδας, το Κύπελλο Ερασιτεχνών και τα πρωταθλήματα των μεικτών ομάδων ενώσεων στις κατηγορίες νέων, παιδών και προπαίδων, όπου γίνεται η προεπιλογή για τα αντιπροσωπευτικά συγκροτήματα της χώρας. Τέλος αποτελεί και τη διοίκηση των εθνικών ομάδων ανδρών, γυναικών και νέων.

ΕΠΣ: Ένωση Ποδοσφαιρικών Σωματείων. Σε αυτές ανήκουν και τα ποδοσφαιρικά σωματεία και οι διαιτητές/διαιτήτριες. Είναι υπεύθυνες για τις διοργανώσεις σεμιναρίων διαιτησίας και εξετάσεων, ώστε να υπάρχουν στους πίνακες καταρτισμένοι/-ες διαιτητές/-τριες.

ΚΕΔ: Κεντρική Επιτροπή Διαιτησίας. Ανεξάρτητη από κάθε άλλο φορέα. Από το 2018 λειτουργεί όμως υπό την επίβλεψη της αξιωματούχων της UEFA.

K15/K17/K19: Οι κατηγορίες των νέων κάτω των 15 και αντιστοίχως 17 και 19 ετών.

ΟΑ: Ολυμπιακοί Αγώνες

ΟΔΠΕ: Ομοσπονδία Διαιτητών Ποδοσφαίρου Ελλάδος

FIFA: Διεθνής Ποδοσφαιρική Ομοσπονδία. Ο οργανισμός που διοικεί παγκόσμια το ποδόσφαιρο. Υπεύθυνη για τα διεθνή τουρνουά.

UEFA: Ένωση Ευρωπαϊκών Ποδοσφαιρικών Ομοσπονδιών. Η ΕΠΟ ανήκει και λογοδοτεί στην UEFA για φαινόμενα ακραίας βίας, περιπτώσεις στημένων παιχνιδιών, χρηματισμών, κτλ.

Super League: Παλιά Α' Εθνική κατηγορία ανδρών, η μεγαλύτερη και επαγγελματική κατηγορία. Διεξάγεται από τη *Super League Ελλάδα* υπό την εποπτεία της ΕΠΟ.

Football League: Παλιά Β' Εθνική κατηγορία ανδρών. Επίσης επαγγελματική κατηγορία. Η μόνη μαζί με τη Super League. Υπεύθυνη διεξαγωγής του πρωταθλήματος είναι η Ένωση Επαγγελματικού Ποδοσφαίρου Β' Εθνικής Κατηγορίας.

Για ευκολία τόσο εγώ όσο και τα υποκείμενα της έρευνας και πολύ συχνά όποιος/-α ασχολείται με το ποδόσφαιρο συνεχίζει να τις αναφέρει ως Α' και Β'.

Δημογραφικά χαρακτηριστικά

Θα αναφέρω εδώ συνοπτικά κάποιες βασικές πληροφορίες για τα υποκείμενα της έρευνας.

Η Μιχαέλα είναι 31 ετών, άγαμη και είναι εκπαιδευτικός σε δημοτικό σχολείο. Τελείωσε μόλις το μεταπτυχιακό της. Γεννήθηκε και μεγάλωσε στη Λάρισα και ζει στην Αθήνα. Ο πατέρας της είναι αγρότης και η μητέρα της ασχολείται με την οικιακή εργασία. Η συνολική εμπειρία της ως ενεργή στη διαίτησία ήταν 2 χρόνια. Έπαιξε στη Ξάνθη και στην Κέρκυρα. Δεν είναι πλέον ενεργή. Η βασική της θέση ήταν βοηθός.

Η Έφη είναι 22 ετών. Σπουδάζει κοινωνική εργασία και είναι άγαμη. Εργάζεται ως σερβιτόρα σε καφετέρια. Γεννήθηκε και μεγάλωσε στα Χανιά και κατοικεί πλέον στο Αιγάλεω. Ο πατέρας της είναι μελισσοκόμος και διαιτητής και η μητέρα της ιδιωτική υπάλληλος. Η συνολική εμπειρία της ως ενεργή 4 χρόνια και έπαιξε για τις ενώσεις των Χανίων και του Πειραιά. Δεν είναι πλέον ενεργή. Έπαιξε ως βοηθός.

Η Δήμητρα είναι 25 ετών. Σπουδάζει Δημόσιες Σχέσεις, και πηγαينوέρχεται Καστοριά για να δίνει τα μαθήματά που της μένουν. Δουλεύει ως ναυαγοσώστρια. Είναι άγαμη. Γεννήθηκε και μεγάλωσε στην Αθήνα, ζει στο Νέο Ηράκλειο συγκεκριμένα. Ο πατέρας της είναι τεχνικός τηλεπικοινωνιών. Η μητέρα της δε ζει. Η συνολική εμπειρία της ως ενεργή διαιτήτρια ήταν 2 χρόνια και έπαιξε στην Καστοριά, αν και στη συνέχεια προσπάθησε να μεταφέρει τα χαρτιά της στην ένωση της Αθήνας ή της Ανατολικής Αττικής, αλλά τελικά παράτησε την προσπάθεια. Έπαιξε σε λίγα παιχνίδια ως διαιτήτρια και έπειτα μόνο ως βοηθός μέχρι την Δ' κατηγορία, τα τοπικά της Καστοριάς.

Η Άννα ετών 22 και τελειώνει τις σπουδές της στην Κοινωνιολογία. Παράλληλα μόλις ξεκίνησε σε ιδιωτική σχολή να σπουδάζει Ψυχολογία. Είναι άγαμη και μένει στην Καλλιθέα. Γεννήθηκε και μεγάλωσε στον Πειραιά. Και οι δύο γονείς της είναι εκπαιδευτικοί τριτοβάθμιας εκπαίδευσης. Η συνολική εμπειρία της στα ελληνικά γήπεδα ως διαιτήτρια είναι 2 χρόνια στην Ένωση Πειραιά. Πλέον έχει σταματήσει στα επίσημα παιχνίδια της ΕΠΟ, αλλά υπάρχει το ενδεχόμενο για

συμμετοχή της σε τουρνουά εκτός της επίσημης ομοσπονδίας. Το πτυχίο διαιτησίας το πήρε στη Γερμανία, όπου και είχε πολύ μικρή εμπειρία. Η εμπειρία της στη Γερμανία είναι κυρίως από την πλευρά της αθλήτριας. Έπαιξε μέχρι και σε αγώνες της Γ' Εθνικής, στα περισσότερα ως πρώτη διαιτήτρια.

Η Γιάννα είναι ετών 25. Έχει σπουδάσει και εργάζεται ως ψυχολόγος. Είναι άγαμη. Γεννήθηκε στη Λάρισα, μεγάλωσε στο Βόλο, αλλά σπούδασε στην Αθήνα και από τότε μένει στην πρωτεύουσα. Ο πατέρας της είναι αθλητικός δημοσιογράφος και ραδιοφωνικός παραγωγός και η μητέρα της ιδιωτική υπάλληλος. Έπαιξε από τα 16 της μέχρι τα 18. Συνολικά δηλαδή 2 χρόνια και πιθανόν να είχε συνεχίσει αν παρέμενε στο Βόλο. Έφτασε μέχρι τα τοπικά της Μαγνησίας (Δ' κατηγορία ανδρών), αν και είχε εμπειρία ως τέταρτη σε αγώνα της Α' λόγω τραυματισμού συναδέλφου της.

Η Σταυρούλα είναι 35 ετών. Έχει σπουδάσει στα ΤΕΦΑΑ και δουλεύει ως γυμνάστρια. Είναι έγγαμη. Γεννήθηκε, μεγάλωσε και ζει στην Καλαμάτα. Ο πατέρας της είναι δικηγόρος και η μητέρα της δερματολόγος. Αρχικά ήταν αθλήτρια στίβου. Από το τρέξιμο πέρασε στη διαιτησία ποδοσφαίρου. Η συνολική εμπειρία της είναι 12 χρόνια στην ένωση Μεσσηνίας. Έχει φτάσει μέχρι τη Β' Εθνική ανδρών ως βοηθός και έχει διαιτητεύσει κάποιες φορές μέχρι Α' γυναικών. Σταματάει λίγα παιχνίδια μετά τη συνέντευξη λόγω εγκυμοσύνης.

Η Μαρία είναι ετών 25 και έχει σπουδάσει αγγλική φιλολογία. Τώρα συνεχίζει τις μεταπτυχιακές της σπουδές. Δουλεύει ως πωλήτρια και διδάσκει παράλληλα αγγλικά σε ιδιαίτερα. Είναι άγαμη. Γεννήθηκε, μεγάλωσε και ζει στην Αθήνα. Ο πατέρας της είναι πολιτικός μηχανικός και η μητέρα της λογίστρια. Η συνολική εμπειρία της είναι 5 χρόνια στην ένωση Αθήνας. Είναι εν ενεργεία, αν και με σκέψεις να σταματήσει. Έχει φτάσει μέχρι βοηθός στη Γ' Εθνική ανδρών.

Η Χριστίνα είναι 27 ετών. Έχει σπουδάσει Αρχαιονομία, Βιβλιοθηκονομία και Μουσειολογία. Δουλεύει ως γραμματέας σε δικηγορικό γραφείο και είναι άγαμη. Γεννήθηκε και μεγάλωσε στο Ρέθυμνο. Ζει στην Καλλιθέα. Ο πατέρας της είναι ιδιοκτήτης χώρου εστίασης στην Κρήτη και η μητέρα της μαγειρίσσα. Η συνολική εμπειρία της εμπειρία είναι 7 χρόνια. Τα πρώτα δύο ήταν στην Κέρκυρα και στη

συνέχεια μέχρι και σήμερα παίζει για την ένωση Πειραιά. Στις γυναίκες παίζει στην Α' κατηγορία και στους άνδρες στην Γ' Εθνική ως βοηθός.

Η Φωτεινή είναι 36 ετών. Έχει κάνει πτυχιακό και μεταπτυχιακό στα ΤΕΦΑΑ. Εργάζεται ως εκπαιδευτικός πρωτοβάθμιας. Ο πατέρας της είναι ηλεκτρολόγος και η μητέρα της καθηγήτρια φυσικής στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Γεννήθηκε και μεγάλωσε στον Πειραιά με καταγωγή από την Κρήτη. Ζει στην Αθήνα, αλλά παίζει από την αρχή της καριέρας της στην Ελλάδα στην ένωση Πειραιά. Έχει εμπειρίες και από διαιτησία σε χώρες του εξωτερικού. Άλλωστε ξεκίνησε να παίζει πρώτα στην Ιταλία και μετά στην Ελλάδα. Η συνολική εμπειρία της είναι 16 χρόνια και συνεχίζει ακόμα να παίζει. Έχει φτάσει μέχρι Football League (Β' εθνική ανδρών) ως πρώτη διαιτήτρια.

Πάντα αυτά που ξέρουμε θα είναι λιγότερα από αυτά που δεν ξέρουμε.